

วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน
กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน
ปีการศึกษา 2560
ลิขสิทธิ์ของสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน
กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน
ปีการศึกษา 2560

**MANAGEMENT PROCESS AND COMMUNITY FOREST
RESTORATION AS FOOD SOURCE FOR VILLAGERS: A CASE
STUDY OF HUAY HIN FON VILLAGE, PA TUNG SUB-DISTRICT,
MAE CHAN DISTRICT, CHIANG RAI PROVINCE**

**THE THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT
OF THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN THE PROGRAM OF
INTERGRATED LOCAL DEVELOPMENT
FACULTY OF GRADUATE STUDY
LEARNING INSTITUTE FOR EVERYONE (LIFE)**

2017

วิทยานิพนธ์เรื่อง (Title)	วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
ผู้วิจัย	มาลา จินดาหลวง
สาขาวิชา	การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ดร. วีรธรรม ปัญจันท์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ดร. สหัทธยา วิเศษ

คณะกรรมการการสอบวิทยานิพนธ์

ลงชื่อ..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.จรรยา สุวรรณทัต)

ลงชื่อ..... กรรมการ (ผู้ทรงคุณวุฒิ)
(ดร.ศรีปริญญา ชูประจ่าง)

ลงชื่อ..... กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก)
(ดร.วีรธรรม ปัญจันท์)

ลงชื่อ..... กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม)
(ดร.สหัทธยา วิเศษ)

ลงชื่อ..... กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
(รองศาสตราจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ)

ลงชื่อ..... กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
(ดร.สุชาติ ศรียารัตน)

ลงชื่อ..... เลขานุการ
(อาจารย์อัญมณี ชุมณี)

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน อนุมัติให้วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง	วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
ชื่อผู้เขียน	มาลา จินดาหลวง
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
ปีการศึกษา	2560
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ดร. วีรธรรม ปัญจันท์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ดร. สหทัย วิเศษ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน (2) วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน และ (3) แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน ผู้ร่วมวิจัยประกอบด้วย คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบัน เยาวชน ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่า และเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งสิ้น 30 ราย เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ แนวการจัดประชุมกลุ่มย่อย แนวการสังเกตกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน และแผนที่ชุมชน โดยเก็บข้อมูลระหว่างวันที่ 1 สิงหาคม ถึงวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2560

ผลการวิจัย มีดังนี้ (1) ป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นป่าไม้เบญจพรรณกึ่งป่าชื้น อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 700 เมตร เป็นป่าโปร่งอยู่บริเวณเนินเขา มีน้ำไหลผ่านจากลำห้วยหินฝนตลอดปี สภาพปัญหาได้แก่ การลักลอบตัดไม้ในบริเวณต้นน้ำ ปริมาณอาหารลดลงเพราะระบบนิเวศมีการเปลี่ยนแปลง พันธุ์ไม้บางชนิดสูญพันธุ์ (2) วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย แบ่งตามลักษณะการใช้สอยเป็น 2 ลักษณะ คือ “ป่าชุมชนอนุรักษ์” และ “ป่าชุมชนใช้สอย” มีการกำหนดกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันของชุมชนที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักในการอนุรักษ์ธรรมชาติและมีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติด้วยความหวงแหนมากขึ้น วิธีการที่ใช้เป็นแบบภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษและใช้หลักการทางวิชาการมาผสมผสานกันจนเป็นวิธีการของชุมชนห้วยหินฝนเอง และ (3) แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหาร

ของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน เริ่มด้วยการรณรงค์ให้ความรู้ ปลูกจิตสำนึก ระดมทุน ช่วยกันดูแลและวางแผนทรัพยากรป่าไม้ ยึดระเบียบข้อตกลงร่วมกันของชุมชนอย่างเคร่งครัด มีการกำหนดบริเวณพื้นที่ให้ระบบนิเวศภายในป่าได้สร้างความสมบูรณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ และมีการปลูกป่าทดแทน โดยน้อมนำพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในเรื่อง “ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง” และทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่ป่าไม้อื่นเนื่องมาจากพระราชดำริมาปรับประยุกต์ใช้เพื่อสร้างแหล่งอาหารทางจิตใจ อาหารสุขภาพกาย และอาหารตา

ข้อเสนอแนะเพื่อช่วยส่งเสริมในด้านความร่วมมือร่วมใจและความหลากหลายของระบบนิเวศป่าชุมชนห้วยหินฝนอย่างเป็นธรรมชาติ ควรปรับเปลี่ยนไม้ดอก และเลือกชนิดพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับป่าชุมชนห้วยหินฝน ซึ่งจะส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนบ้านห้วยหินฝนให้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้การหาแนวทางวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนที่มาจากพลังความคิดของคนในชุมชนห้วยหินฝน โดยไม่หวังพึ่งพาหน่วยงานจากภาครัฐหรือเอกชน หรืองบประมาณจากหน่วยงานภายนอก จะทำให้ป่าชุมชนห้วยหินฝนเป็นป่าชุมชนต้นแบบที่ได้รับการพัฒนาและมีวิธีการจัดการจากชุมชนอย่างแท้จริง และมีความยั่งยืนตลอดไป

Abstract

Thesis Title	Management Process and Community Forest Restoration as Food Source for Villagers: A Case Study of Huay Hin Fon Village, Pa Tung Sub-District, Mae Chan District, Chiang Rai Province
Researcher	Mala Jindaloung
Degree	Master of Arts
In the Program of	Integrated Local Development
Year	2017
Principal Thesis Advisor	Dr. Veeratham Punjakun
Associate Thesis Advisor	Dr. Sahutthaya Wisad

The purpose of this were to (1) study the general condition of the Huay Hin Fon community forest, (2) How to manage the Huay Hin Fon community forest, and (3) restoration for Huay Hin Fon community forest, Pa Tung, Mae Chan District, Chiang Rai Province as food source to the public for sustainable communities. The research team consisted of population was community forest committees, previous and current leaders, young people who took advantage of this community forest, government officers, local government agencies and private development agencies involved with community forest. 30 people were used as a research tool in this study with interviewed questionnaire. Small group discussion, the observed activity of community forest management and community maps. The data were collected during the period from August 1 until September 15, 2017.

The study result found that (1) Huay Hin Fon community forest, Pa Tung, Mae Chan District, Chiang Rai Province is the combination of tropically deciduous forest with 700 meters height above sea level which considered as sparse forest on a hillside with water flows in all year round. Problems included an Illegal logging in the watershed area could reduce an amount of food because ecosystem has been changed and some plant species become an extinction. (2) How to manage Huay Hin Fon community forest, Mae Chan District, Chiang Rai Province. Forest area was exploited by two types of "forest conservation" and "forest area" which defined rules and

agreements of the community more substantially. The villagers have realized the conservation of nature and natural resources then participated for saving more cherished. The method of transmitting from their ancestors and mixed theories were applied into Huay Hin Fon community, and (3) the restoration of Huay Hin Fon community forest, Pa Tung, Mae Chan District, Chiang Rai Province as a food source for people, sustainable community. Campaigns were initialized to raise awareness on funding to care and cherish forest resources with standing on agreement of the community seriously. Defined areas within the forest, ecosystem has completely been naturally created and induced the reforestation under His Majesty King Bhumibol Adulyadej's "3 Forest 4 benefits" and development theories forest reforestation due to Royal Initiatives to adjust and apply a food source mentally for healthy diet and eye candy.

The study suggested to promote diversity and ecological landscape. Huay Hin Fon community forest should naturally enhance the landscape and choose suitable plants for fitting the type of Huay Hin Fon community forest which affect people's life in the Huai Hin Fon Village Community which exploited natural resources in a sustainable manner. In addition to, guideline for solution on how to manage Huay Hin Fon community forest, under brainstorming idea from Huay Hin Fon community without government and private independent support or budget from external agencies, this will enhance Huay Hin Fon community forest become a model community forest which it has actually been developed and managing procedures from community with everlastingly sustainable.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความกรุณาอย่างสูงจากด้วยความอนุเคราะห์จาก ดร.วิธรรม ปัญจันท์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และ ดร.สัทธา วิเศษ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่กรุณาให้คำแนะนำปรึกษาตลอดจนปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่อย่างดี ผู้วิจัยตระหนักถึงความตั้งใจจริง และความทุ่มเทของอาจารย์ และขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบใจคุณบุตร กุลธิดา อันเป็นที่รักยิ่งในการสนับสนุนทั้งด้านทุนทรัพย์และให้กำลังใจในการศึกษา ขอขอบคุณกัลยาณมิตรในชุมชนช่วยเหลือกันที่ได้อนุเคราะห์ให้ข้อมูลและความช่วยเหลือในการทำวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดี

คุณค่าและประโยชน์อันเกิดจากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณของบิดามารดา ครูอาจารย์จากสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน และผู้มีพระคุณทุกท่าน ตลอดจนเจ้าของผลงานต่าง ๆ ที่ได้นำมาอ้างอิง

มาลา จินดาหลวง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ซ
บทที่	
1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
ขอบเขตของการวิจัย.....	6
คำถามสำคัญในการวิจัย.....	7
คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน และการจัดการป่าชุมชน.....	9
ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ.....	20
แนวคิดการทำวิจัยแบบกรณีศึกษา.....	28
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	35
กรอบความคิดในการวิจัย.....	38

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3 วิธีดำเนินการวิจัย	
รูปแบบในการวิจัย.....	39
ประชากรเป้าหมาย วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างและขนาดตัวอย่าง.....	39
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	40
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล.....	40
การนำเสนอข้อมูล.....	41
สถิติที่ใช้ในการวิจัย.....	41
4 ผลการวิจัย	
ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย.....	42
ตอนที่ 2 วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย.....	54
ตอนที่ 3 แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหาร ของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน.....	67
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
สรุปผลการวิจัย.....	74
อภิปรายผลการวิจัย.....	76
ข้อเสนอแนะ.....	85
บรรณานุกรม.....	86
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก แผนที่.....	90
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์.....	91
ประวัติผู้วิจัย.....	92

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
2.1	กรอบความคิดในการวิจัย.....	38
4.1	บ้านห้วยหินฝน.....	45
4.2	สภาพภูมิประเทศบ้านห้วยหินฝน.....	45
4.3	สภาพทั่วไปทางภูมิประเทศบ้านห้วยหินฝน.....	46
4.4	โครงการรักษ้ำป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง.....	65
4.5	สวนคนต้นแบบ โครงการรักษ้ำป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง.....	65
4.6	การทำแนวกันไฟ.....	68
4.7	วิธีการทำแนวกันไฟ.....	69
1.	แผนที่แสดงอาณาเขตป่าชุมชนห้วยหินฝน.....	90

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ป่าน้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ที่อำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์อย่างมหาศาล ในสมัยโบราณ มนุษย์ได้อาศัยไม้จากป่าน้ำทำเชื้อเพลิง ได้เก็บใบ ดอก ผล หน่อไม้ เห็ด และของป่าต่าง ๆ มาเป็นอาหาร อาศัยป่าน้ำเป็นร่มเงาและที่กำบัง จากลมฟ้าอากาศ และมนุษย์ได้ไม้มาทำเรือขุด สร้างที่พำนักอาศัย เครื่องใช้ และอาวุธป้องกันตัว (กรมทรัพยากรป่าน้ำ, 2555, หน้า 1-3) ทรัพยากรป่าน้ำของไทยมีลักษณะเป็นป่าดิบชื้น หรือป่าฝนเขตร้อนซึ่งเป็นป่าอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหาร สัตว์แมลง จุลินทรีย์ และทรัพยากรพันธุกรรมทรงคุณค่ามากมาย ป่าฝนเขตร้อนยังเป็นระบบนิเวศที่เกื้อกูลต่อการผลิตด้านเกษตรกรรมส่งผลให้ประเทศไทยเป็นอู่ข้าวอู่น้ำทำการผลิตอาหารหล่อเลี้ยงประชากรของประเทศและโลกมาหลายชั่วอายุคน ดังนั้น ถ้าป่าน้ำถูกทำลายลงไปมากย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง เมื่อป่าน้ำถูกทำลายจะส่งผลไปถึงดินและแหล่งน้ำด้วย เพราะเมื่อเผาหรือถางป่าไปแล้ว พื้นดินจะโล่งขาดพืชปกคลุม เมื่อฝนตกลงมาก็จะชะล้างหน้าดินและความอุดมสมบูรณ์ของดิน ไป และเมื่อขาดต้นไม้คอยดูดซับน้ำไว้ น้ำก็จะไหลบ่าท่วมบ้านเรือน และที่ลุ่มในฤดูน้ำหลาก พอถึงฤดูแล้งก็ไม่มีน้ำซึมใต้ดินไว้หล่อเลี้ยงต้นน้ำลำธารทำให้แม่น้ำมีน้ำน้อยส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคม เช่น การขาดแคลนน้ำในการชลประทาน ทำให้ชาวนาทำนาไม่ได้ผล ขาดน้ำมาผลิตกระแสไฟฟ้า เป็นต้น

พื้นที่ป่าน้ำของประเทศไทย ปี พ.ศ.2516-2559 มีทั้งหมด 323,528,699.67 ไร่ ภาคเหนือจำนวน 107,489,799.49 ไร่ หรือร้อยละ 33.22 ของพื้นที่ป่าทั้งหมดในประเทศไทย (สำนักจัดการที่ดินป่าน้ำ, 2560, หน้า 1) พื้นที่ในประเทศไทยมากกว่าครึ่งถูกปกคลุมไปด้วยผืนป่ากระจายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศแต่ในช่วงปี พ.ศ. 2538 ปริมาณของป่าลดลงมากกว่า 25% ของจำนวนป่าทั้งหมดในประเทศไทยและในช่วงปี พ.ศ. 2524-2533 อัตราการตัดไม้ทำลายป่าอยู่ในระดับ 3.3% ต่อปี การบุกรุกพื้นที่ป่ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุก ๆ ปี อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรม ส่งผลให้ป่าน้ำเสื่อมโทรมและลดลงอย่างรวดเร็ว ล่าสุดพบว่าพื้นที่ป่าน้ำของประเทศไทยเหลือเพียง 102,120,417.98 ไร่ หรือร้อยละ 31.57 ของพื้นที่

ประเทศไทยเท่านั้น หมายความว่าพื้นที่ป่าไม้ลดลงกว่า 6 ล้านไร่ หรือหายไปร้อยละ 2.37 ของพื้นที่ประเทศไทยหรือเฉลี่ยลดลงปีละกว่า 1 ล้านไร่ ถือว่าอยู่ในขั้นวิกฤต สาเหตุจากการบุกรุกทำลายป่าอย่างต่อเนื่องและส่งผลทำให้สภาพป่าในแทบทุกพื้นที่เข้าสู่สภาวะเสื่อมโทรม ระบบนิเวศขาดสมดุล

สาเหตุสำคัญของวิกฤตการณ์ป่าไม้ในประเทศไทยมักเกิดจากการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ตัวการของปัญหานี้คือนายทุนพ่อค้าไม้ เจ้าของโรงเลื่อย เจ้าของโรงงานแปรรูปไม้ ผู้รับสัมปทานทำไม้และชาวบ้านทั่วไปซึ่งการตัดไม้เพื่อเอาประโยชน์จากเนื้อไม้ทั้งวิธีที่ถูกและผิดกฎหมาย ปริมาณป่าไม้ที่ถูกทำลายนี้นับวันจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามอัตราเพิ่มของจำนวนประชากร ยังมีประชากรเพิ่มขึ้นเท่าใด ความต้องการในการใช้ไม้ก็เพิ่มมากขึ้น เช่น ไม้ในการปลูกสร้างบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรกรรม เครื่องเรือนและถ่านในการหุงต้ม เป็นต้น การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพื่อเข้าครอบครองที่ดิน เมื่อประชากรเพิ่มสูงขึ้น ความต้องการใช้ที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินสูงขึ้น เป็นผลผลักดันให้ราษฎรเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ แคว้นป่าหรือเผาป่าทำไร่เลื่อนลอย นอกจากนี้ ยังมีนายทุนที่ดินที่จ้างวานให้ราษฎรเข้าไปทำลายป่าเพื่อจับจองที่ดินไว้ขายต่อไปรวมทั้งการส่งเสริมการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจเพื่อการส่งออก โดยไม่ส่งเสริมการใช้ที่ดินอย่างเต็มประสิทธิภาพทั้ง ๆ ที่พื้นที่ป่าบางแห่งไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการเกษตร ตลอดจนทำการกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่ากระทำไม่ชัดเจนหรือไม่กระทำเลยในหลาย ๆ พื้นที่ ทำใ้ราษฎรเกิดความสับสนทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา ทำให้เกิดการพิพาทในเรื่องที่ดินทำกินและที่ดินป่าไม้อยู่ตลอดเวลา และมักเกิดการร้องเรียนต่อต้านในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินรวมถึงการจัดสร้างสาธารณูปโภคของรัฐ เช่น เขื่อน อ่างเก็บน้ำ เส้นทางคมนาคม การสร้างเขื่อนขวางลำน้ำจะทำให้พื้นที่เก็บน้ำหน้าเขื่อนที่อุดมสมบูรณ์ถูกตัดโค่นมาใช้และไฟไหม้ป่ามักจะเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งอากาศแห้งและร้อนจัด ทั้งโดยธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์ที่อาจลักลอบเผาป่าหรือผลอดไฟทิ้งไว้โดยเฉพาะในป่าไม้เป็นจำนวนมาก (บัณฑิต อ่อนคำ, 2547, หน้า 16)

นโยบายการใช้ป่าชุมชนเป็นทางออกของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ โดยเฉพาะเรื่องแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ (Economic Incentive) โดยที่ชุมชนคาดหวังจากการอนุรักษ์ผืนป่าเอาไว้ ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปคือมนุษย์มักให้ความสำคัญแก่ประโยชน์และต้นทุนในอนาคตน้อยกว่าประโยชน์และต้นทุนในปัจจุบัน (Economic Benefit) ป่าไม้เป็นทุนที่สามารถก่อประโยชน์ได้ยืนยาว แม้ว่าการอนุรักษ์ผืนป่าอาจหมายถึงการเกิดต้นทุนในปัจจุบัน แต่ในอีกด้านหนึ่งย่อมหมายถึง การที่ชาวบ้านทั้งหมดสามารถใช้ระบบบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกันได้ เช่น ถ้านาย ก ตัดไม้ไปทำฟืน แล้วไม้ที่ถูกตัดไปนั้นถูกใช้ไปแล้ว นาย ข ย่อมไม่สามารถตัดไม้ต้นนั้นมา ทำฟืนได้อีก เพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต การลดต้นทุนค่าเสียโอกาส (Opportunity

Cost) โดยการให้แรงจูงใจแก่ชุมชนโดยให้ได้รับประโยชน์จากการดูแลบริหารจัดการผืนป่าจึงถือเป็น เรื่องที่จำเป็นในรูปแบบผลประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม (Direct and in Direct Benefit) ทั้งการ เป็นแหล่งอาหารและแหล่งวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน (บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ, 2554, หน้า 1-8)

จากปัญหาที่เกิดขึ้นมิได้เกิดมาจากปัญหาที่มาจากกลุ่มชุมชนเท่านั้น แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นที่ สำคัญเกิดมาจากการแทรกแซงของ หน่วยงานภาครัฐด้วย ที่พยายามจะเข้ามาจัดการระบบ ทรัพยากรธรรมชาติ เพราะปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นการจัดการโดยรัฐที่พบว่ายังขาดการวางระบบที่ดี และยังไม่สนองต่อความต้องการของชุมชนและสภาพการประกอบอาชีพของคนในท้องถิ่น เช่น การผลิตของชุมชนโดยส่วนใหญ่ส่งผลให้ที่ดินเป็นพื้นที่การผลิต แต่เมื่อรัฐเข้ามาจัดการจัดสรร ที่ดินทำกินทำให้ชุมชนไม่สามารถสร้างอาชีพที่เคยสร้างรายได้ให้กับชุมชนได้ ในปัจจุบันการ แก้ไขปัญหาโดยภาครัฐและหน่วยงานเพียงด้านเดียวก็ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาทั้งหมดได้

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันเป็นสิ่งทีกล่าวถึง มากและได้รับการยอมรับในเวทีระหว่างประเทศ ดังเช่นในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติได้ รับรอง “ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของปวงชนท้องถิ่นดั้งเดิม” โดยผ่านสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ ระหว่างสมัยประชุมที่ 62 ที่สำนักงานใหญ่สหประชาชาติในนครนิวยอร์ก เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2550 ขณะที่ปฏิญญาสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติจะมีใช้ตราสารอันมีผลผูกพันตาม กฎหมายภายใต้กฎหมายระหว่างประเทศ (สารานุกรมวิกิพีเดีย, 2558, หน้า 1) เนื้อหาที่ปฏิญญาฉบับ นี้กล่าวถึงผู้คนในชุมชนทั้งหลายที่อิงอาศัยฐานทรัพยากรต้องประสบและลุกขึ้นมาเรียกร้องจากผู้มี อำนาจในสังคม ตลอดจนว่าด้วยสิทธิของปวงชนท้องถิ่นดั้งเดิม แลกเปลี่ยนปัจเจกและสิทธิร่วมของ ปวงชนท้องถิ่นดั้งเดิม เช่นเดียวกับสิทธิในวัฒนธรรม อัตลักษณ์ ภาษา การจ้างงาน สาธารณสุข การศึกษาและประเด็นอื่น ปฏิญญาฯ ยังให้ความสำคัญแก่สิทธิปวงชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการธำรง รักษาและเสริมสร้างสถาบัน วัฒนธรรม และประเพณีของตน เพื่อติดตามการพัฒนาให้สอดคล้อง กับความต้องการและความปรารถนาของพวกเขาเอง สำหรับประเทศไทย การต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่ง สิทธิเพื่อเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญ สืบเนื่องจาก รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาว ไทย มาตรา 43 (หน้า 12 เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก ราชกิจจานุเบกษา 6 เมษายน 2560) ได้กล่าวว่า บุคคล และชุมชนย่อมมีสิทธิ (1) อนุรักษ์ พื้นฟู หรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ (2) จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการ ที่กฎหมายบัญญัติ หมวด 4 หน้าที่ของปวงชนชาวไทย มาตรา 50 (หน้า 13 เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก ราชกิจจานุเบกษา 6 เมษายน 2560) ได้กล่าวว่า บุคคลมีหน้าที่ (8) ร่วมมือและสนับสนุนการอนุรักษ์

และคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรม และหมวด 5 หน้าที่ของรัฐ มาตรา 57 (หน้า 15 เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก ราชกิจจานุเบกษา 6 เมษายน 2560) ได้กล่าวว่า รัฐต้องอนุรักษ์ คุ้มครอง บำรุงรักษา ฟื้นฟู บริหารจัดการ และใช้หรือจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ ให้เกิดประโยชน์อย่างสมดุลและยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนและชุมชนในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม ดำเนินการและได้รับประโยชน์จากการดำเนินการดังกล่าวด้วยตามที่กฎหมายบัญญัติ

โดยเฉพาะอย่างยิ่งขบวนการป่าชุมชนของประชาชน ที่ได้เรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่รวมศูนย์โดยรัฐ มาเป็นการจัดการที่ให้ชุมชนและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยแนวคิดเรื่องป่าชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (Community Rights and Natural Resource) ที่เริ่มปรากฏให้เห็นภาพชัดเจนในปี พ.ศ. 2532 และขยายไปสู่ทรัพยากรด้านอื่นๆ ใดๆ ก็ตามการที่ประชาชนจะได้มาซึ่งสิทธิที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญก็ต่อเมื่อมีการออกกฎหมายเพื่อรับรองสิทธิดังกล่าว

ป่าชุมชน ถือว่าเป็นหนึ่งในฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ โดยเฉพาะการเป็นที่มาของทรัพยากรอาหาร (Food Resource) ให้แก่ชุมชนในประเทศ จนในปัจจุบัน ประเทศไทยเริ่มเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) อันเป็นหนึ่งในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) และได้บรรจุแนวคิดนี้ไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนามนุษย์และความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) และการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) จากในอดีตที่องค์การอาหารและเกษตรแห่ง สหประชาชาติ (FAO) ออกมาให้นิยามป่าชุมชนหรือวนศาสตร์ชุมชน (Community Forest หรือ Social Forestry) ว่าหมายถึง “สภาพการณ์ใด ๆ ก็ตาม ที่ให้คนท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวกับป่าไม้” ยังคงถือเป็นนิยามที่กว้างเพราะเท่าที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมในทรัพยากรป่าไม้ โดยทั่วไปต่างดำเนินไปเพื่อประโยชน์ของป่ามากกว่าประโยชน์ของคน ภายหลังแนวคิดดังกล่าว เริ่มได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในเวทีการประชุมการป่าไม้ ครั้งที่ 8 ณ กรุงจาการ์ตา ภายใต้ หัวข้อการป่าไม้เพื่อประชาชน (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2555, หน้า 6)

พื้นที่ป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ถือได้ว่าเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่เกิดกระบวนการจัดการพื้นที่ป่าชุมชนโดยคนในชุมชน ซึ่งกล่าวได้ว่าพื้นที่ป่าชุมชนในบ้านห้วยหินฝนนั้น ได้เกิดกระบวนการจัดการป่าชุมชนมาตั้งแต่อดีตซึ่งแต่เดิมเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่าต้นน้ำได้พยายามดำเนินกิจกรรมมากมายเพื่ออนุรักษ์และรักษาป่าไว้ให้คงอยู่แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะประสบปัญหาการลักลอบตัดไม้จึงทำให้ปริมาณอาหารป่าที่หลากหลายลดลง และบางชนิดสูญพันธุ์ ต่อมาคนในชุมชนได้พยายามดำเนินกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูป่า เช่น การ

เพาะกล้าไม้ การปลูกป่าและมีการจัดการในรูปแบบป่าชุมชน ที่ผ่านมามีการดำเนินการดังกล่าว มีความสำคัญต่อการบริหารจัดการป่าเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูให้เป็นแหล่งอาหารของชุมชน โดยมุ่งประโยชน์เพื่อการใช้สอยควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ เพื่อประโยชน์สูงสุดของคนในชุมชน แต่ยังคงแนวทางที่เป็นระบบในการฟื้นฟูป่าชุมชน จึงส่งผลให้พื้นที่ป่าลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วและไม่เกิดการทดแทนหรือฟื้นฟูพื้นที่ป่าแต่อย่างใด

จากปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝนข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าหากมีการศึกษาข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน จะทำให้ทราบถึงสภาพปัญหา วิธีการจัดการป่าชุมชน และจะเป็นประโยชน์ในด้านวิเคราะห์แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีการกำหนดวิธีการจัดการที่ชัดเจนและเหมาะสมมากยิ่งขึ้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เพื่อเป็นตัวอย่างให้แก่ชุมชนอื่น ๆ ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการป่าชุมชนต่อไป โดยการวิจัยนี้จะทำให้ทราบว่าชุมชนควรมีวิธีการจัดการป่าชุมชนอย่างไรบ้าง และจะมีแนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืนได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
2. เพื่อศึกษาวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
3. เพื่อศึกษาแนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษารั้ครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยกำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังนี้

ขอบเขตด้านแนวคิดทฤษฎี

1. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน และการจัดการป่าชุมชน
2. ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยวิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้านกรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย มีเนื้อหาประกอบไปด้วย ๓ ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย ได้แก่

- ที่ตั้ง / ขอบเขต / เนื้อที่
- ลักษณะของป่าชุมชน
- การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
- สภาพปัญหาของป่าชุมชน

ส่วนที่ 2 วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย ได้แก่

- โครงสร้างของคณะกรรมการ
- กฎระเบียบ
- กิจกรรม
- ภูมิปัญญา/ ความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน
- สภาพปัญหา

ส่วนที่ 3 การฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน ได้แก่

- การปลูกป่าต้นน้ำลำธาร
- การปลูกป่าทดแทน
- การปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง
- การสร้างแนวป้องกันไฟเปียก
- การสร้างฝายกั้นน้ำ

ขอบเขตด้านประชากร

ประชากร คือ ประชาชนในชุมชนบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ประจำปี พ.ศ.2560

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างโดยไม่ใช้ความน่าจะเป็น (Nonprobability sampling) การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยพิจารณาจากการตัดสินใจของผู้วิจัยเอง ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย จำนวน 30 ราย ประกอบด้วย

1. คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 5 ราย
2. ผู้นำชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบัน จำนวน 5 ราย
3. เยาวชน จำนวน 5 ราย
4. ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่า จำนวน 10 ราย
5. เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน จำนวน 5 ราย

เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน จำนวน 5 ราย

ขอบเขตด้านพื้นที่

บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

คำถามสำคัญในการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย มีอะไรบ้าง เป็นอย่างไร
2. ชุมชนควรมีวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย อย่างไรบ้าง
3. แนวทางในการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน ควรเป็นอย่างไร

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ชุมชน หมายถึง ประชาชน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย โดยอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน มีความสัมพันธ์กันผ่านทางระบบเครือญาติ ประเพณี วัฒนธรรมกันอย่างยาวนาน

ป่าชุมชน หมายถึง รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่าง ๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้ และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กล่าวหมายถึง พื้นที่ป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย โดยเป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนได้ดูแลรักษาให้คงอยู่และสามารถใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้ตามกฎระเบียบที่ชุมชนกำหนด

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน และการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยป่า เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ ภายในชุมชน

การฟื้นฟูป่าชุมชน หมายถึง การฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนเพื่อเป็นแหล่งอาหารตามทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ 8 ประการ ประกอบด้วย (1) การปลูกป่า โดยไม่ต้องปลูก (2) การปลูกป่าในที่สูง (3) การปลูกป่าต้นน้ำลำธาร การปลูกป่าธรรมชาติ (4) การปลูกป่าทดแทน (5) การปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง (6) การสร้างแนวป้องกันไฟเปียก หรือป่าเปียก (7) การสร้างภูเขาป่า และ (8) การสร้างฝายกั้นน้ำหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ได้ทราบถึงข้อมูลพื้นฐาน และสภาพปัญหาในการจัดการป่าชุมชน
2. ชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการป่าชุมชน
3. ชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ได้แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนเพื่อเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

บทที่ 2

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการวิจัยเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสนับสนุนการทำวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน และการจัดการป่าชุมชน
2. ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ
3. แนวคิดการทำวิจัยแบบกรณีศึกษา
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบความคิดในการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน และการจัดการป่าชุมชน

คำว่า ป่าชุมชน เกิดขึ้นจากการนำเสนอเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะของสมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย โดยมีการจัดสัมมนาเรื่อง ป่าไม้สังคมนิยมกับการพัฒนาชนบท ได้นำเอาความคิดในการจัดการป่าโดยชุมชน โดยที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าและร่วมรับผลประโยชน์ด้วย เป็นการเปิดโลกทัศน์ในมิติใหม่ในการจัดการป่าไม้ในเชิงวิชาการของประเทศไทย แนวคิดดังกล่าวได้แพร่เข้าไปยังส่วนราชการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ จากนั้นได้ถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 เป็นต้นมา และได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นโครงการพัฒนาป่าชุมชน จากงานวิจัยของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ (2532, หน้า 103) ได้เสนอให้มีการส่งเสริมป่าชุมชนใน 3 รูปแบบให้แพร่หลาย คือ 1) ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ 2) ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ และ 3) ป่าชุมชนแบบเอกประสงค์ คำว่า ป่าชุมชน จึงถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในเวลาต่อมา

รตยา จันทรเทียร (2554, หน้า 1-3) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือ ฝืนป่าที่ชุมชนช่วยกันจัดการ ฟื้นฟูดูแลรักษาทั้งจากปัญหาไฟป่า การบุกรุกแผ้วถางทำลายการป่า การหาของป่าจนเกินกำลังที่ป่าจะรับได้ โดยมีลักษณะคล้ายกัน คือ ชุมชนหรือหมู่บ้านที่ดูแลป่าชุมชนใดจะมีกฎระเบียบในการ

ดูแลและใช้ประโยชน์เป็นต้นว่า การร่วมกันทำแนวกันไฟ การจัดเวรยามเดินลาดตระเวนกตีกาใน การเก็บเห็ด เก็บหน่อ ฯลฯ ป่าชุมชนจะแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองบริเวณ คือ บริเวณพื้นที่อนุรักษ์และ บริเวณพื้นที่ใช้สอย ส่วนสถานะทางกฎหมายของพื้นที่ที่จัดตั้งเป็นป่าชุมชน อาจเป็นป่าสงวน แห่งชาติ พื้นที่สาธารณประโยชน์ และอาจจะอยู่ในพื้นที่ของเขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์ สัตว์ป่า (กรณีประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับป่าสงวนแห่งชาติที่ใช้เป็นป่าชุมชนอยู่ก่อนป่าชุมชน) เหตุผลสำคัญของการจัดให้มีป่าชุมชนก็คือการอาศัยพลังของชุมชนท้องถิ่น ที่อยู่ใกล้ป่านั้น ๆ พื้นที่ ฟูดูแลพื้นที่ป่าให้เป็นป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์ เป็นพื้นที่ที่มีประโยชน์ต่อการรักษาระบบนิเวศ พื้นที่ ฟูแหล่งน้ำ และความชุ่มชื้นตลอดจนการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งนี้ โดยชุมชนนั้น ๆ จะได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนตามที่กล่าวมาแล้วตลอดไปซึ่งประโยชน์ที่ได้รับนี้ก็จะเอื้อไปถึง ประชาชนที่อยู่ไกลผืนป่าออกไป รวมถึงประชาชนที่อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันเป็นความยุติธรรมใน สังคม พร้อมทั้งยังเป็นการเอื้อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ของประเทศ ตามกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญปีพุทธศักราช 2540

สารานุกรมไทยวิกิพีเดีย (2557, ออนไลน์) กล่าวถึง การจัดการป่าชุมชนว่าเป็นพื้นที่ป่า ไม้ที่ไม่ได้รับการจัดการ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชน และองค์กรชุมชน ทั้งทางตรงและ ทางอ้อม ตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของ ชุมชนอย่าง ต่อเนื่องและยั่งยืน เป็นป่าที่ประชาชนเข้าไปใช้สอยตามวิถีชีวิตของคนทุกคนในชุมชน นั้น ทั้งเรื่อง การทำมาหากิน ระบบครอบครัวเครือญาติ ประเพณีความเชื่อ อำนาจและกฎระเบียบใน ชุมชน ป่า ชุมชนจึงมีหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับลักษณะภูมินิเวศ และวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ในท้องถิ่น

บัณฑิต ศิริวิทย์โสภณ (2554, หน้า 3-4) กล่าวว่า ป่าชุมชนถือได้ว่าเป็นหนึ่งในฐาน ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ โดยเฉพาะการเป็นที่มาของทรัพยากรอาหาร (Food Resource) ให้แก่ ชุมชนในประเทศ จนในปัจจุบันประเทศไทยเริ่มเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) อันเป็นหนึ่งใน การสร้างความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) และได้บรรจุแนวคิดนี้ ไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนามนุษย์ ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) และการสร้างความ มั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) จาก ในอดีตที่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ออกมาให้นิยามป่าชุมชนหรือ วนศาสตร์ชุมชน (Community Forest หรือ Social Forestry) ว่าหมายถึง “สภาพการณ์ใด ๆ ก็ตามที่ ให้คนท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวกับป่าไม้” ยังคงถือเป็นนิยามที่กว้างเพราะเท่าที่ ผ่านมาการมีส่วนร่วมในทรัพยากรป่าไม้โดยทั่วไปต่างดำเนินไปเพื่อประโยชน์ของป่ามากกว่า ประโยชน์ของคน

ปกรณัม จริ่งสูงเนิน (2540, หน้า 46-49) กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การรวบรวมเอา หลักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ ทางเทคนิค ทางเศรษฐศาสตร์ป่าไม้ และทางสังคมศาสตร์ มาใช้ดำเนินการในป่าชุมชน เพื่อผลในด้านการอนุรักษ์ การเฝ้าระวัง การปรับปรุงให้ดีขึ้น และ ให้ได้ผลผลิตสูงสุดและยั่งยืน

การจัดการป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ทางตรงและทางอ้อมทั้งนี้ ประโยชน์ทางตรง ได้แก่ ไม้ซึ่งนำมาใช้ประโยชน์ในการปลูกสร้างบ้านเรือนและทำเครื่องเรือน ส่วนประโยชน์ทางอ้อม เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ช่วยป้องกันอุทกภัย ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ป้องกันการพังทลายของดิน ช่วยทำให้ดินดี ช่วยป้องกันลมพายุ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นภูมิประเทศสวยงาม

เพื่อที่จะให้ป่าชุมชนอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมได้อย่างหลากหลายและยั่งยืน จึงต้องจัดการป่าชุมชนให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ โดยนำเอาแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอนุรักษ์ (Principle of Natural Resource Conservation Management) เพื่อให้เป็นประโยชน์สูงสุดและยั่งยืนได้แก่

การสงวน (Preservation) คือ การเก็บไว้ปล่อยให้ไปเอง

การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ด้วยการรักษาผลที่ได้้อย่างยั่งยืน (the wisely use of the natural resources with a sustainable yield) หรือการเข้าไปจัดการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด

การจัดการอย่างเข้มข้น (Active Management) คือ การเข้าไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลง โดยวิธีการใดวิธีหนึ่งหรือผสมผสานทั้งสามวิธี ดังนี้

1. เพิ่มจำนวน
2. ลดจำนวนหรือเอาออกเพื่อให้ส่วนที่เหลือเพิ่มพูนในอัตราสูงสุด
3. ควบคุมให้คงที่ไว้เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์

นโยบายของการจัดการ (Management Policy) เกี่ยวกับป่าชุมชน คือ มุ่งเน้นการอนุรักษ์ และการเสริมสร้างสภาพป่าหรือฟื้นฟูสภาพป่าให้ดีขึ้น เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน

กิจกรรมที่ต้องดำเนินการ (Activities)

สำรวจข้อมูลพื้นฐาน เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และสิทธิที่ดิน จำนวนประชากร สภาพสังคม ปัญหาที่ก่อผลกระทบ แนวทางแก้ไข ฯลฯ

จำแนกพื้นที่แต่ละกิจกรรม คือ พื้นที่ใช้ประโยชน์และพื้นที่อนุรักษ์ให้ชัดเจน มีแผนที่ประกอบเด่นชัด

1. จัดทำแผนพัฒนา ทั้งพื้นที่ป่าไม้พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ชุมชน พื้นที่ใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ
2. กำหนดคณะทำงานในโครงการต่าง ๆ ตามแผนพัฒนา ฯ
3. จัดหางบประมาณและใช้จ่ายตามลำดับความสำคัญ
4. ติดตามการปฏิบัติงานของคณะทำงานต่าง ๆ โดยการนัดสัมมนาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ในรูปแบบเวทีชาวบ้าน

สรุป ป่าชุมชน หมายถึง รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่าง ๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้ และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กล่าวหมายถึง พื้นที่ป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย โดยเป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนได้ดูแลรักษาให้คงอยู่และสามารถใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้ตามกฎระเบียบที่ชุมชนกำหนด

การจัดการป่าชุมชน

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2550, หน้า 20) ให้ความหมายของการจัดการป่าชุมชนว่า หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่การปลูก บำรุงป่า การป้องกันรักษาป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าหมายถึง การพัฒนารูปแบบและเทคนิคการเก็บหาผลผลิตจากป่าอย่างยั่งยืนและการแบ่งปันผลประโยชน์นั้นและป่าชุมชน จากการศึกษาของ โกมล แพรกทอง พบว่า เป็นคำที่เกิดขึ้นจากแนวคิดพื้นฐาน 4 ประการ ดังนี้ (โกมล แพรกทอง, 2533, หน้า 5-6)

1. แนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา แนวคิดนี้ยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบด้วยเป็นระบบอยู่ภายใต้การเชื่อมโยงที่สร้างสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศ เนื่องจากเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศ การจัดการที่จะทำให้มนุษย์อาศัยอยู่ในระบบนิเวศอย่างสมดุล โดยไม่มีการทำลายเป็นส่วนสำคัญของแนวคิดนี้

2. แนวคิดทางด้านการพัฒนาชนบท แนวคิดนี้มองกิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนเนื่องจากทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งที่ชุมชนจะพึ่งพิงได้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม เป็นแหล่งไม้ใช้สอยเองในชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจอันเกิดจากประเพณีและความเชื่อ

3. แนวคิดในการกระจายอำนาจ เป็นแนวคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่า จากที่เคยดำเนินการโดยภาครัฐให้เป็นการร่วมดูแลโดยประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่าง ภาครัฐและประชาชนและเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในส่วนภูมิภาคสามารถบริการ ประชาชนได้ตรงความต้องการมากขึ้น

4. แนวคิดด้านการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกเเยได้ สามารถที่จะได้รับการจัดการ ได้ผลประโยชน์อย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรที่ เอื้ออำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น การใช้สอยทรัพยากรในป่า ใช้เนื้อไม้เป็นแหล่งน้ำ ฯลฯ ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถใช้ประโยชน์แก่มนุษย์อย่างนานับการ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2532, หน้า 45) ทำการศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชนในยุคแรก และ เรียกแนวคิดนี้ว่าป่าไม้สังคม (Social Forest) ซึ่งเป็นระดับของการจัดการป่าไม้ที่กว้างขวางและ ครอบคลุมมากกว่าการจัดการป่าระดับชุมชน ความหมายของป่าไม้สังคมตามที่เสนอของ ฉลาดชาย คือ การใช้แนวคิดเรื่องสังคมไทย อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้และชุมชน หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การเป็นวิธีการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิจกรรมเกี่ยวกับสังคมและความผูกพัน การมีส่วนร่วมของ ประชาชนท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นและชุมชน จาก พื้นฐานความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศมาสู่องค์กรภาค ประชาชนที่จะมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็น แกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยส่วนรวม

เสนห์ จามริก (2536, หน้า 60-70) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่า ชุมชนไว้ 8 ประการ ดังนี้

1. ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทาง สังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกัน ปฏิบัติ

2. ชุมชนต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยังมีความสัมพันธ์อย่าง แนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดม สมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงและของป่า เป็นต้น

4. ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมี ผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของ อุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการ

ต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การต่อต้านโครงการของรัฐ การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

5. ชุมชนต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่น ให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง

6. ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีทาบงบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

7. ชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเอง

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้จะต้องมีระบบมีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ใน 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการและรูปแบบการจัดการทรัพยากร

8.1 หลักการจัดการอยู่บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และการมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการ จำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ การจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ และมีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล

8.3 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ การจัดการตามจารีตประเพณี การจัดการแบบประยุกต์ และการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง

หลักการจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์ ประกอบด้วย

1. การจัดการป่าตามหลักวิชาการ

1.1 แนวทางในการอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน โดยยึดหลักการและวิธีการอนุรักษ์ ดังนี้ (เกษม จันทร์แก้ว และ สามัคคี บุญยะวัฒน์, 2538, หน้า 68.)

1.1.1 การใช้อย่างชาญฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ใช้ได้ยาวนานที่สุดและใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด

1.1.2 การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ให้เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

1.1.3 การสงวนของที่หายาก เป็นการเก็บรักษาของที่หายากไว้ไม่ให้ใครนำไปใช้ การเก็บไว้ตามระยะเวลาที่กำหนดโดยไม่ให้แต่ละต้อง

1.2 ส่วนวิธีการอนุรักษ์มีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและการได้รับประโยชน์มากกว่า กล่าวคือ

12.1 การใช้ หมายถึง การใช้หลายรูปแบบ เช่น บริโภคโดยตรง ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส การให้ความสะดวกสบายและความปลอดภัย รวมไปถึงพลังงานเหล่านี้ต้องเป็นการใช้อย่างยั่งยืน

1.2.2 การเก็บกัก หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางช่วงเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักไว้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถที่ควบคุมได้

1.2.3 การรักษาซ่อมแซม หมายถึง เป็นการทำให้ทรัพยากรที่ขาดหายไปหรือเป็นปัญหา หรือเสื่อมโทรมเป็นจุดพื้นที่เล็ก ๆ สามารถทำให้พื้นที่คืนสภาพเดิมได้ อาจใช้เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นช่วยให้เหมือนเดิมจนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

1.2.4 การฟื้นฟู หมายถึง การดำเนินการต่าง ๆ ต่อทรัพยากรหรือสิ่งที่เสื่อมโทรมให้สิ่งเหล่านั้นเป็นปกติ สามารถเอื้อประโยชน์ในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ซึ่งการฟื้นฟูต้องใช้เวลาและเทคโนโลยีเข้ามาช่วยด้วยเสมอ

1.2.5 การพัฒนา หมายถึง การทำสิ่งที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้นหรือสิ่งที่ต้องพัฒนาเพราะต้องเร่งหรือเพิ่มประสิทธิภาพให้เกิดผลผลิตที่ดี การพัฒนาที่ถูกต้องใช้ทั้งความรู้เทคโนโลยีและการวางแผนที่ดี

1.2.6 การป้องกัน หมายถึง การป้องกันสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ให้ลุกลามไปมากกว่านี้ รวมไปถึงการป้องกันสิ่งไม่เคยเกิดด้วยการป้องกันต้องใช้เทคโนโลยีและการวางแผน เช่นเดียวกับวิธีการอนุรักษ์อื่น ๆ

1.2.7 การสงวน หมายถึง การเก็บรักษาไว้โดยไม่ให้แต่ละต้องหรือนำไปใช้ด้วยวิธีใด ๆ ก็ตาม การสงวนอาจกำหนดเวลาที่เก็บไว้โดยไม่ให้มีการแต่ละต้องตามเวลาที่กำหนดก็ได้

1.2.8 การแบ่งเขต หมายถึง ทำการแบ่งเขตหรือแบ่งกลุ่มประเภทตามสมบัติของทรัพยากรสาเหตุที่สำคัญเพราะวิธีการให้ความรู้หรือกฎระเบียบที่นำมาใช้นั้น ไม่ได้ผล หรือต้องการจะแบ่งเวลาให้ชัดเจนเพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผล เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น อย่างไรก็ตามการแบ่งเขตนี้จะต้องมีการสร้างมาตรการกำกับด้วยมิฉะนั้นแล้วจะไม่เกิดผล

2. การจัดการป่าตามหลักธรรมชาติ

ป่าไม่มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์และการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตอื่น จากการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ในทุกส่วนของโลกหรือของประเทศไทย ทำให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงการสูญเสียและผลที่ได้รับจากการกระทำนั้น การอนุรักษ์ป่าไม้สามารถกระทำได้หลายวิธีการอันเป็นกระบวนการหรือทางเลือก ดังนี้

2.1 กำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ นโยบายป่าไม้แห่งชาติมีอยู่หลายข้อที่สำคัญคือการกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ เป็นการกำหนดแนวทางการจัดการและการพัฒนาป่าไม้ในระยะยาวเพื่อประโยชน์ 2 ประการ ดังนี้

2.1.1 ป่าเพื่อการอนุรักษ์ กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่หายาก และป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษา การวิจัย และนันทนาการของประชาชนในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ 48 ล้านไร่

2.1.2 ป่าเพื่อเศรษฐกิจ กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และของป่า เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจในอัตราร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ 80 ล้านไร่ ป่าอนุรักษ์ หมายถึงพื้นที่ที่ได้รับการคุ้มครองที่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยทั่วไปอยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้ซึ่งพื้นที่เหล่านี้อาจเป็นพื้นที่ป่าไม้ชายฝั่งทะเลหรือลักษณะอื่น ๆ ที่มีระบบนิเวศดั้งเดิมหรืออาจมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยเพื่อใช้เป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ เช่น การท่องเที่ยว นันทนาการ การศึกษาวิจัยป่าอนุรักษ์ในระดับสากล (IUCN) แบ่งออกเป็น 10 ประเภท ส่วนในประเทศไทยในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ 48 ล้านไร่

2.2 อุทยานแห่งชาติ หมายถึงที่ดินซึ่งรวมความถึงพื้นที่ดินทั่วไปภูเขา ห้วย หนอง คลองบึง บาง ลำน้ำทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเลที่ได้รับการกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาติ ในทางปฏิบัติอุทยานแห่งชาติ คือ พื้นที่ที่สงวนไว้เพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้และสัตว์ป่าตลอดจนทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงาม สงวนไว้เพื่อให้คงสภาพธรรมชาติดั้งเดิมเพื่อรักษาสมบัติทางธรรมชาติให้อนุชนรุ่นหลัง ๆ ได้ชมและศึกษาค้นคว้า

2.2.1 เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หมายถึง พื้นที่ที่กำหนดขึ้นเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าโดยปลอดภัย เพื่อว่าสัตว์ป่าในพื้นที่ดังกล่าวได้มีโอกาสสืบพันธุ์และขยายพันธุ์ตามธรรมชาติได้มากขึ้น

2.2.2 วนอุทยาน หมายถึง พื้นที่ที่มีทิวทัศน์ธรรมชาติสวยงามมีความเด่นในระดับท้องถิ่น ซึ่งจัดไว้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและเที่ยวเตร่ของประชาชนมีการปรับปรุงตกแต่งสถานที่ เพื่ออำนวยความสะดวกให้เหมาะสม และ

2.2.3 เขตห้ามล่าสัตว์ป่า หมายถึง บริเวณที่ที่ราชการใช้ในราชการ หรือใช้เพื่อสาธารณประโยชน์หรือประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน การกำหนดเขตห้ามล่าสัตว์จะประกาศขึ้นเป็นราชกิจจานุเบกษา กำหนดให้เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าชนิดใดหรือประเภทใดก็ได้ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมป่าไม้เป็นคราว ๆ ไป

2.3 สวนพฤกษศาสตร์ หมายถึง สถานที่ที่ราชการได้รวบรวมเอาพันธุ์ไม้ไว้ทุกชนิดทั้งในและนอกประเทศ ที่มีคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจทางด้านความสวยงามและที่หายากมาปลูกไว้ โดยแยกเป็นหมวดหมู่ และตระกูลเพื่อการศึกษาวิจัยและการเผยแพร่การขยายพันธุ์ให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนแก่ประเทศชาติ สวนพฤกษศาสตร์ ที่สำคัญและคนทั่วไปรู้จักเป็นอย่างดี คือ สวนพฤกษศาสตร์พุแค จังหวัดสระบุรี สวนพฤกษศาสตร์เขาช่อง จังหวัดตรัง เป็นต้น

2.4 สวนรุกขชาติ หมายถึง สวนเล็กมีพื้นที่น้อยกว่าสวนพฤกษศาสตร์ สร้างขึ้นเพื่อรวบรวมพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ไว้โดยเฉพาะไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจและดอกไม้ซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นนั้น แต่มิได้ปลูกเป็นหมวดหมู่เหมือนอย่างในสวนพฤกษศาสตร์ แต่มีชื่อพันธุ์ไม้ติดไว้มีการทำถนนและทางเท้าเข้าชม จุดมุ่งหมายเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและการศึกษาปัจจุบันมีสวนรุกขชาติที่ดำเนินการอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ มากกว่า 15 แห่ง เช่น สวนรุกขชาติ สกุโณทยาน จังหวัดพิษณุโลก และสวนรุกขชาติธาร โบกธรณี จังหวัดกระบี่

2.5 พื้นที่สงวนชีวลัย หมายถึง พื้นที่อนุรักษ์สังคมพืชและสัตว์ในสภาวะของระบบนิเวศที่เป็นธรรมชาติ เพื่อรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมเพื่อใช้เป็นแหล่งศึกษาวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะข้อมูลพื้นฐาน ทั้งในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติปละที่ถูกเปลี่ยนแปลงไปพื้นที่สงวนชีวลัยนี้มีการจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการศึกษาและฝึกอบรมด้วยซึ่งพื้นที่เหล่านี้สภาพประสานงานนานาชาติด้านมนุษย์และชีวลัย จะเป็นผู้ประกาศ

2.6 พื้นที่มรดกโลก หมายถึง พื้นที่ที่มีหรือเป็นตัวแทนทรัพยากรธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีความเด่นในระดับโลก ซึ่งประกอบด้วยวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของโลก ขบวนการทางธรณีและวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่พิสดารหรือลักษณะพิเศษเฉพาะตัวที่เป็นเอกลักษณ์ หรือระบบนิเวศที่ประกอบไปด้วยสัตว์หรือพืชที่หายาก มีคุณค่าและความสำคัญทางชีวภาพซึ่งพื้นที่นี้ต้องได้รับการประกาศจาก UNESCO แหล่งมรดกโลกกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของโลกจนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2535 มีทั้งหมด 378 แห่งแบ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม 278 แห่ง มรดกทางธรรมชาติ 85 แห่ง และเป็นทั้งมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติมี 4 แห่งคือ อุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกบ้านเชียง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ทุ่งใหญ่นเรศวร

2.7 พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 หมายถึง พื้นที่ป่าที่ป้องกันไว้เพื่อเป็นต้นน้ำลำธารเป็นแหล่งให้น้ำต่อพื้นที่ตอนล่าง มักเป็นพื้นที่ตอนบนที่มีความลาดชันมากดินมีสมรรถนะในการทำพังทลายเป็นพื้นที่ที่ควรเก็บไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

2.8 ป่าชายเลนอนุรักษ์ (Conservation Mangrove Forest) หมายถึง ป่าชายเลนที่ห้ามไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงสภาพการใช้ประโยชน์ใด ๆ นอกจากจะปล่อยให้สภาพธรรมชาติเพื่อรักษาไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์พืชและสัตว์น้ำที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจพื้นที่ที่ง่ายต่อการถูกทำลายและการพังทลายของดิน พื้นที่ป่าที่ควรสงวนไว้เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็นต้น เช่น กำหนดให้มีพื้นที่ที่อยู่ห่างไม่น้อยกว่า 20 เมตรจากริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลองธรรมชาติ และไม่น้อยกว่า 75 เมตร จากชายฝั่งทะเลเป็นป่าชายเลนอนุรักษ์

2.9 พื้นที่อนุรักษ์ธรรมชาติ หมายถึง พื้นที่ธรรมชาติประกอบด้วย เกาะ แก่ง ภูเขา หนอง บึง ทะเลสาบ ชายหาด ซากดึกดำบรรพ์ และธรณีสัณฐานที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เพื่อประโยชน์สังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งประกาศตามมติคณะรัฐมนตรี พ.ศ.2532

3. การอนุรักษ์ป่าในรูปแบบอื่น ๆ

3.1 การปลูกป่า เป็นการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างหนึ่งเมื่อป่าไม้ในพื้นที่ถูกตัดฟันลงไม่ว่ากรณีใดก็ตาม นโยบายการรักษาป่าไม้ที่กำหนดให้มีการปลูกป่าขึ้นทดแทนและส่งเสริมให้มีการปลูกสร้างสวนป่าทุกรูปแบบ การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้เสื่อมสภาพสามารถดำเนินการได้ทั้งภาครัฐบาล เอกชน ชุมชน และอาสาสมัครอาจกระทำเนื่องในโอกาสสำคัญๆเช่น ปลูกเนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองครองราชย์ 50 ปี หรือในวันเข้าพรรษา เป็นต้น การปลูกพันธุ์ไม้ซึ่งจะเรียกว่า “สวนป่า” ได้นั้นเนื้อที่จะต้องมีความกว้างไม่น้อยกว่า 100 เมตรทั้งนี้ยกเว้นการปลูกต้นไม้ตามถนนหนทาง หรือปลูกเป็นแนวกันลมซึ่งเรียกว่า สวนป่าเส้นตรง การปลูกสร้างสวนปามีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ

3.1.1 เพื่อผลทางเศรษฐกิจโดยตรง

3.1.2 เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและอนุรักษ์ระบบนิเวศ

3.1.3 เพื่อการพัฒนาชุมชนและสังคมการปลูกสร้างสวนป่าจะสร้างขึ้นในที่ที่เคยเป็นมาก่อน หรือไม่เคยเป็นป่ามาก่อนซึ่งควรกระทำในรูปแบบของป่าเศรษฐกิจ ป่าชุมชน หรือป่านันทนาการ ฯลฯ

3.2 การป้องกันไฟไหม้ป่า ไฟไหม้ป่าถือว่าเป็นอันตรายร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับป่าไม้ การฟื้นฟูกระทำได้อย่างมาก ไฟไหม้ป่าเกิดจากการกระทำของมนุษย์จากความประมาทเลินเล่อทำให้ต้นไม้อาจตายหมด หากเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนพืชหมดโอกาสแพร่พันธุ์ได้การป้องกันปัญหาไฟไหม้ป่ากระทำได้โดย

3.2.1 การประชาสัมพันธ์ซึ่งอาจเป็นรูปแบบของการเข้าถึงตนเอง ผู้กมิตรและแนะนำประชากรที่อยู่ใกล้เคียงให้รู้จักคุณประโยชน์ของป่าไม้และโทษของไฟป่า ตลอดจนช่วยป้องกันการเกิดไฟป่าหรืออาจมีการโฆษณาทางวิทยุและโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ใบปลิว ป้ายประกาศที่มีคำขวัญ เป็นต้น

3.2.2 การสร้างแนวกันไฟและแนวควบคุมไฟรอบ ๆ ป่าเพื่อจัดการต่อเนื่องของเชื้อเพลิง และสกัดกั้นการลุกลามของไฟซึ่งสามารถนำไปใช้ในการป้องกันไฟไหม้ได้ อาจกระทำได้โดยการถางแนวกำจัดวัชพืชให้เตียนหรืออาจใช้สารเคมีที่ป้องกันไฟ ได้แก่ ไดแอมโมเนียมฟอสเฟต และโมโนแอมโมเนียมฟอสเฟต พันเพื่อป้องกันไฟชั่วคราวแต่จะหมดฤทธิ์ยาเมื่อฝนตกลงมา

3.2.3 การตรวจตราระวังไฟโดยจัดเวรยามเดินตรวจตราทั่วสวนป่า และจัดเวรยามคอยสังเกตการณ์บนหอดูไฟเพื่อดูแลมิให้คนลอบจุดไฟเผาป่าระดมกำลังในการดับไฟได้ทันต่อเหตุการณ์

3.3 การป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การป้องกันการบุกรุกทำลายป่าในปัจจุบันนี้จะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น การป้องกันทำได้โดยการทำให้หลักเขตหรือป้ายเครื่องหมายให้ชัดเจนเพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นเขตป่าประเภทใด การแก้ไขปัญหาที่สำคัญที่สุดอยู่ที่การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เป็นไปด้วยความเที่ยงตรงเอาจริงเอาจัง และมีความซื่อสัตย์ต่ออาชีพและหน้าที่ปฏิบัติตามตัวบทกฎหมายและพระราชบัญญัติป่าไม้อย่างเคร่งครัดจะสามารถป้องกันการทำลายป่าในทุกรูปแบบได้

3.4 การใช้วัสดุทดแทนไม้ในการก่อสร้างต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือนหรือสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่เคยใช้ไม้ดั้งเดิม เช่น การสร้างสะพานเพื่อทดแทนสะพานเก่าที่ชำรุด ควรจะใช้เหล็กทำสะพานให้รឹងชั่วคราวก่อนจะมีสะพานใหม่ที่ถาวรและสร้างด้วยวัสดุที่ไม่ใช่ไม้ ห้องใช้วงกบประตู หน้าต่างเหล็ก ประตูหน้าต่างกระจกแทนการใช้ไม้ แม้แต่เครื่องใช้ ควรใช้วัสดุอื่นแทนใช้ไม้

3.5 การใช้ไม้อย่างมีประสิทธิภาพ/ประหยัด เป็นการนำเนื้อไม้มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดโดยใช้ทุกส่วนของต้นไม้ที่เหลือจากการแปรรูป นำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างแล้วสามารถนำไปเป็นวัตถุดิบทำไม้อัด ไม้ปาร์เก้ ชิปไม้สับ (Chip Board) ไม้ประสาน ทำเครื่องใช้ขนาดเล็ก เช่น แจกัน ที่เขียนูหรี ของชำร่วย เป็นต้น ส่วนไม้ที่นำมาแปรรูปเพื่อใช้ในการก่อสร้างหรือเพื่อการอื่นควรปรับปรุงคุณภาพไม้ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การอาบน้ำยาไม้ อบให้แห้ง เพื่อยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานออกไป

3.6 การพยายามนำไม้ที่ไม่เคยใช้ประโยชน์มาใช้ เช่น มะพร้าว ต้นตาล ไม้ยางพารา นำมาทำเครื่องใช้ในครัวเรือนได้หลายชนิด อาทิ ตู้ เตียง โต๊ะ ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ควรปรับปรุงคุณภาพไม้ก่อน

3.7 ส่งเสริม ประชาสัมพันธ์ ในการศึกษาให้เยาวชนและประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ สร้างจิตสำนึกในอนุรักษ์และช่วยกันดูแลรักษาในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ เหมือนกับที่เรารักษาและหวงแหนสิ่งของที่เป็นสมบัติของเราเอง

รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าไม้ดังกล่าวขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของพื้นที่ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ เช่น การกำหนดปริมาณป่าไม้ที่จัดไว้เพื่อเป็นต้นน้ำลำธารให้แน่นอนแล้วเข้าไปควบคุมป้องกันมิให้มีการทำลาย การกำหนดเขตที่ดิน ให้เป็นที่ทำกินของราษฎร มิให้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานหรือการทำอะไรเลือนลอย ในพื้นที่ดินรกร้างว่างเปล่าควรปลูกพืชคลุมดินเพื่อป้องกันการกัดเซาะของน้ำฝน การป้องกันมิให้เกิดไฟป่า โดยการจัดกำลังคน พนักงานเจ้าหน้าที่ รวมถึงขอความร่วมมือกับชุมชน ตรวจตรามิให้เกิดไฟป่าขึ้น ช่วยลดอัตราการเกิดไฟป่าให้น้อยลงในบริเวณที่ลาดชันมาก ควรห้ามใช้ประโยชน์จากดินเพื่อการอื่น นอกจากปลูกป่าและพืชคลุมดิน การแบ่งเขตที่อยู่อาศัย เขตก่อสร้างอุตสาหกรรมหรือเขตอนุรักษ์ให้ชัดเจน การป้องกันการพังทลายของดินริมฝั่งแม่น้ำ และที่สำคัญคือการให้ความรู้ด้วยการอบรมแก่ประชาชนเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกระดับให้มีความรู้และเข้าใจถึงประโยชน์ คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ และหันมาให้ความร่วมมือกันอย่างจริงจัง

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าการจัดการป่าชุมชน หมายถึง การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน และการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยป่า เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ ภายในชุมชน

2. ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

มูลนิธิชัยพัฒนา (2557, ออนไลน์) ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตามหลักการฟื้นฟูสภาพป่าด้วยวิถีธรรมชาติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยในปัญหาปริมาณป่าไม้ลดลงเป็นอย่างมาก จึงทรงพยายามค้นหาวิธินานาประการที่จะเพิ่มปริมาณของป่าไม้ในประเทศไทยให้เพิ่มมากขึ้นอย่างมั่นคงและถาวร โดยมีวิธีการที่เรียบง่ายและประหยัดในการดำเนินงาน ตลอดจนเป็นการส่งเสริมระบบวงจรป่าไม้ในลักษณะอันเป็นธรรมชาติดั้งเดิม ซึ่งได้พระราชทานพระราชดำริหลายวิธี คือ

1. การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ด้วยวิธีการ 3 วิธี คือ

1.1 ถ้าเลือกได้ที่เหมาะสมแล้ว ก็ทิ้งป่านั้นไว้ตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ป่าจะเจริญเติบโตมาเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องไปปลูกเลยสักต้นเดียว

1.2 ไม่ไปรังแกป่าหรือตอเขตน้ไม้เพียงแค่คุ้มครองให้ขึ้นเองได้เท่านั้น

1.3 ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเลื่อมโทรมไม่ต้องทำอะไรเพราะตอไม้ก็จะแตกกิ่งออกมาอีกถึงแม้ต้นไม้สวยแต่ก็เป็นไม้ใหญ่ได้

2. การปลูกป่าในที่สูง ใช้ไม้จำพวกที่มีเมล็ดทั้งหลายขึ้นไปปลูกบนยอดที่สูง เมื่อโตแล้วออกฝักออกเมล็ดก็จะลอยตกลงมาแล้วงอกเองในที่ต่ำต่อไป เป็นการขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ

3. การปลูกป่าต้นน้ำลำธาร หรือ การปลูกป่าธรรมชาติ โดยปลูกต้นไม้ที่ขึ้นอยู่เดิม คือศึกษาดูก่อนว่าพืชพันธุ์ไม้ดั้งเดิมมีอะไรบ้าง แล้วปลูกแซมตามรายการชนิดต้นไม้ที่ศึกษาได้ งดปลูกไม้ฝัดแตกจากถิ่นเดิม คือไม่ควรนำไม้แปลกปลอมต่างพันธุ์ต่างถิ่นเข้ามาปลูกโดยยังไม่ได้ศึกษาอย่างแน่ชัดเสียก่อน

4. การปลูกป่าทดแทน ในขณะนี้ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียงร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศประมาณการได้เพียง 80 ล้านไร่เท่านั้น หากจะเพิ่มเนื้อที่ป่าไม้ให้ได้ประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศแล้ว คนไทยจะต้องช่วยกันปลูกป่าถึง 48 ล้านไร่ โดยใช้กล้าไม้ปลูกไม่ต่ำกว่าปีละ 100 ล้านต้น ใช้เวลาถึง 20 ปี จึงจะเพิ่มป่าไม้ได้ครบเป้าหมายที่กำหนดไว้เท่านั้น การปลูกป่าทดแทนจึงเป็นแนวทฤษฎีการพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานมรรควิธีในการปลูกป่าทดแทน เพื่อคืนธรรมชาติสู่แผ่นดินด้วยวิถีทางแบบผสมผสานกัน ในเชิงปฏิบัติตั้งพระราชดำริความตอนหนึ่งว่า

“...การปลูกป่าทดแทนจะต้องทำอย่างมีแผน โดยการดำเนินการไปพร้อมกับการพัฒนาเขาเขาในการนี้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ชลประทาน และฝ่ายเกษตรจะต้องร่วมมือกันสำรวจต้นน้ำในบริเวณพื้นที่รับผิดชอบ เพื่อวางแผนปรับปรุงต้นน้ำและพัฒนาอาชีพได้อย่างถูกต้อง...”

วิธีการปลูกป่าทดแทน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานคำแนะนำให้มีการปลูกป่าทดแทนตามสภาพภูมิศาสตร์และสภาวะแวดล้อมของพื้นที่ที่เหมาะสมกล่าวคือ

4.1 ปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุกแผ้วถางและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่เสื่อมโทรมหรือพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่ถูกบุกรุกแผ้วถางจนเป็นภูเขาหัวโล้น แล้วจำเป็นต้องปลูกป่าทดแทนเร่งด่วนนั้น ควรจะทดลองปลูกต้นไม้ชนิดโตเร็วคลุมแนวร่องน้ำเสียก่อน เพื่อทำให้ความชุ่มชื้นค่อยๆ ทวีขึ้นแผ่ขยายออกไปทั้งสองร่องน้ำ ซึ่งจะช่วยให้ต้นไม้งอกงามและมี

ส่วนช่วยป้องกันไฟป่า เพราะไฟจะเกิดง่ายหากป่าขาดความชุ่มชื้น ในปีต่อไปก็ให้ปลูกต้นไม้ในพื้นที่ถัดขึ้นไป ความชุ่มชื้นก็จะแผ่ขยายกว้างต่อไปอีก ต้นไม้จะงอกงามดีตลอดทั้งปี

4.2 การปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา จะต้องปลูกต้นไม้หลายชนิด เพื่อให้ได้ประโยชน์อเนกประสงค์ คือ มีทั้งไม้ผล ไม้สำหรับก่อสร้างและไม้สำหรับทำฟืน ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องใช้เป็นประจำ ซึ่งเมื่อตัดไม้ใช้แล้ว ก็ปลูกทดแทนหมุนเวียนทันที

4.3 การปลูกป่าทดแทนบริเวณต้นน้ำบนยอดเขาและเนินสูง ต้องมีการปลูกป่าโดยปลูกไม้ยืนต้นและปลูกไม้พุ่ม ซึ่งไม้พุ่มนั้นราษฎรสามารถตัดไปใช้ได้ แต่ต้องมีการปลูกทดแทนเป็นระยะ ส่วนไม้ยืนต้นจะช่วยให้อากาศมีความชุ่มชื้น ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งของระบบการให้ฝนแบบธรรมชาติ ทั้งยังช่วยยึดดินบนเขาไม่ให้พังทลายเมื่อเกิดฝนตกอีกด้วย

4.4 ให้มีการปลูกป่าที่ยอดเขา เนื่องจากสภาพป่าบนที่เขาสองทูดโทรม ซึ่งจะมีผลกระทบต่อลุ่มน้ำตอนล่าง และคัดเลือกพันธุ์ไม้ที่มีเมล็ดเป็นฝัก เพื่อให้เป็นกระบวนการธรรมชาติปลูกต่อไปจนถึงดินเขา

4.5 ปลูกป่าบริเวณอ่างเก็บน้ำ หรือเหนืออ่างเก็บน้ำที่ไม่มีความชุ่มชื้นยาวนานพอ

4.6 ปลูกป่าเพื่อพัฒนาลุ่มน้ำและแหล่งน้ำให้มีน้ำสะอาดบริโภค

4.7 ปลูกป่าให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยให้ราษฎรในท้องถิ่นนั้น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกและดูแลรักษาต้นไม้ให้เจริญเติบโต นอกจากนี้ยังเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการปลูกป่า

4.8 ปลูกป่าเสริมธรรมชาติ เพื่อเป็นการเพิ่มที่อยู่อาศัยแก่สัตว์ป่า

ในหลายโครงการที่เป็นการปลูกป่าทดแทนตามแนวพระราชดำริได้บรรลุผลสัมฤทธิ์ นำพึงพอใจ อาทิเช่น โครงการปลูกป่าชัชพัฒนาแม่ฟ้าหลวง ที่ดอยตุง จังหวัดเชียงราย และที่หนองพลับ อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โครงการปลูกสร้างสวนป่าศูนย์ศึกษาการพัฒนาต่าง ๆ โครงการสวนป่าสิริเจริญวรรษ จังหวัดชลบุรี โครงการปลูกป่าหัวของคต จังหวัดกาญจนบุรี โครงการปลูกป่าเสริมธรรมชาติในและนอกเขตอุทยานราชวินิเวศน์ จังหวัดสกลนคร เป็นต้น

5. การปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง

การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยพระปรีชาญาณอย่างชาญฉลาดให้เกิดประโยชน์แก่ปวงชนมากที่สุดยาวนานที่สุดและทั่วถึงกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำการปลูกป่าในเชิงผสมผสาน ทั้งด้านเกษตรวนศาสตร์และเศรษฐกิจสังคมไว้เป็นมรรควิธีปลูกป่าแบบลักษณะเบ็ดเสร็จนั้นไว้ด้วย

ลักษณะทั่วไปของป่า 3 อย่าง พระราชดำริปลูกป่า 3 อย่างนั้น มีพระราชดำรัสความว่า “...ป่าไม้ที่จะปลูกนั้น สมควรที่จะปลูกแบบป่าใช้ไม้หนึ่ง ป่าสำหรับใช้ผลหนึ่ง ป่าสำหรับ

ใช้เป็นพื้นอย่างหนึ่ง อันนี้แยกออกไปเป็นกว้าง ๆ ใหญ่ ๆ การที่จะปลูกต้นไม้สำหรับได้ประโยชน์
 ดังนี้ ในคำวิเคราะห์ของกรมป่าไม้รู้สึกจะไม่ใช่ป่าไม้ แต่ในความหมายของการช่วยเหลือเพื่อต้นน้ำ
 ลำธารนั้น ป่าไม้เช่นนี้จะเป็นส่วนผลไม้ก็ตามหรือเป็นส่วนไม้พืชนั้นก็ตาม นั่นแหละเป็นป่าไม้ที่
 ถูกต้อง เพราะทำหน้าที่เป็นป่า คือ เป็นต้นไม้และทำหน้าที่เป็นทรัพยากรในด้านสำหรับให้ผลที่มาก
 เป็นประโยชน์แก่ประชาชนได้...”

ประโยชน์ที่ได้รับ การปลูกป่า 3 อย่าง แต่ให้ประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งได้ไม้ผล ไม้สร้าง
 บ้าน และไม้พืชนั้น สามารถให้ประโยชน์ได้ถึง 4 อย่าง คือ นอกจากประโยชน์ในตัวเองตามชื่อแล้ว
 ยังสามารถให้ประโยชน์อื่นที่ 4 ซึ่งเป็นข้อสำคัญ คือ สามารถช่วยอนุรักษ์ดินและต้นน้ำลำธารด้วย

พระราชดำริเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ดำเนินการในหลายส่วนราชการ ทั้งกรมป่าไม้
 และศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริทุกแห่ง คือ การปลูกป่าใช้สอย โดยดำเนินการ
 ปลูกพันธุ์ไม้โตเร็วสำหรับตัดกิ่งมาทำฟืนเผาถ่าน ตลอดจนไม้สำหรับการก่อสร้างและ
 หัตถกรรมส่วนใหญ่ได้มีการปลูกพันธุ์ไม้โตเร็วเป็นส่วนป่า เช่น ยูคาลิปตัส จีเหล็ก ประดู่
 แด กระจินยักษ์ และสะเดา เป็นต้น

วิธีการปลูกป่าเพื่อทดแทนหมุนเวียน นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้
 พระราชทานพระราชดำริเพิ่มเติมเกี่ยวกับการปลูกป่าเพื่อใช้ทำฟืนว่า การปลูกป่าสำหรับใช้เป็นฟืน
 ซึ่งราษฎรจำเป็นต้องใช้เป็นประจำ ในการนี้จะต้องคำนวณเนื้อที่ที่จะใช้ปลูก เปรียบเทียบกับจำนวน
 ราษฎรตลอดจนการปลูกและตัดต้นไม้ไปใช้ จะต้องใช้ระบบหมุนเวียนและมีการปลูกทดแทน
 อันจะทำให้มีไม้ฟืนสำหรับใช้ตลอดเวลา

6. การสร้างแนวป้องกันไฟเปียก หรือป่าเปียก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงคุณค่าอันอนันต์ของน้ำเป็นยิ่งนัก
 ทรงคำนึงว่าทุกสรรพสิ่งในสภาพแวดล้อมของมนุษย์นั้นจะเกื้อกูลซึ่งกันและกันได้ หากรู้จักนำไป
 ประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ให้ได้ เปรียบเช่นเดียวกับพระราชดำริ ป่าเปียก เป็นทฤษฎีการพัฒนาป่า
 ไม้โดยการใช้ทรัพยากรน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อป้องกันไฟไหม้ป่า นั่นจึงเป็นมรรควิธีที่ทรง
 คิดค้นขึ้น จากหลักการที่แสนง่ายแต่ได้ประโยชน์มหาศาล กล่าวคือ ยามที่เกิดไฟไหม้ป่าขึ้นคราใด
 ผู้คนส่วนใหญ่ก็มักคำนึงถึงการแก้ปัญหาด้วยการระดมสรรพกำลังกันดับไฟป่าให้มอดดับอย่าง
 รวดเร็ว แต่แนวทางป้องกันไฟป่าระยะยาวนั้นยังเลื่อนลอยในการวางระบบอย่างจริงจัง พระราชดำริ
 ป่าเปียกจึงเป็นแนวพระราชดำรินึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงแนะนำให้ศูนย์ศึกษาการ
 พัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำการศึกษาทดลองจนได้รับผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ

วิธีการสร้างป่าเปียก

วิธีการแรก: ทำระบบป้องกันไฟไหม้ป่า โดยใช้แนวคลองส่งน้ำและแนวพืชชนิดต่าง ๆ ปลูกตามแนวคลองนี้

วิธีที่สอง: สร้างระบบการควบคุมไฟป่าด้วยแนวป้องกันไฟป่าเปียก โดยอาศัยน้ำชลประทานและน้ำฝน

วิธีที่สาม: โดยการปลูกต้นไม้โตเร็วคลุมแนวร่องน้ำ เพื่อให้ความชุ่มชื้นค่อย ๆ เพิ่มขึ้นและแผ่ขยายออกไปทั้งสองร่องน้ำ ซึ่งจะทำให้ต้นไม้งอกงามและมีส่วนช่วยป้องกันไฟป่าเพราะไฟป่าจะเกิดขึ้นง่ายหากป่าขาดความชุ่มชื้น

วิธีที่สี่: โดยการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นหรือที่เรียกว่า Check Dam ขึ้น เพื่อปิดกั้นร่องน้ำหรือลำธารขนาดเล็กเป็นระยะ ๆ เพื่อใช้เก็บกักน้ำและตะกอนดินไว้บางส่วน โดยน้ำที่เก็บไว้จะซึมเข้าไปสะสมในดิน ทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายเข้าไปทั้งสองด้านกลายเป็น ป่าเปียก

วิธีที่ห้า: การปล่อยน้ำจากอ่างเก็บน้ำพระราชดำริ

วิธีที่หก: ปลูกต้นไม้กล้วยในพื้นที่ที่กำหนดให้เป็นช่องว่างของป่า ประมาณ 2 เมตร หากเกิดไฟไหม้ป่าก็จะปะทะต้นไม้กล้วยซึ่งอุ้มน้ำไว้ได้มากกว่าพืชอื่นทำให้ลดการสูญเสียน้ำลงไปได้มาก

แนวพระราชดำริป่าเปียก จึงนับเป็นทฤษฎีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้โดยใช้ความชุ่มชื้นเป็นหลักสำคัญที่จะช่วยให้ป่าเขียวสดอยู่ตลอดเวลาไฟป่าจึงเกิดได้ยากการพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์และพื้นที่ป่าไม้ที่สามารถทำได้ง่ายและได้ผลดียิ่ง

7. การสร้างภูเขาป่า การสร้างภูเขาป่า เป็นมรรควิธีหนึ่งที่พระราชทานแนวคิดอันเป็นทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่ป่าไม้โดยใช้ความรู้เบื้องต้นทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาเป็นหลักการดำเนินการ อันเป็นมิติใหม่แก่วงการป่าไม้ 2 ประการ คือ

ประการแรก หากมีน้ำใกล้เคียงบริเวณนั้น ควรสำรวจแหล่งน้ำเพื่อการพิจารณาสร้างฝายขนาดเล็กปิดกั้นร่องน้ำในเขตต้นน้ำลำธารทั้งนี้เพื่อแผ่กระจายความชุ่มชื้นออกไปให้กว้างขวาง อันจะช่วยฟื้นฟูสภาพป่าในบริเวณที่สูงให้สมบูรณ์ขึ้น บริเวณดังกล่าวจะได้กลายเป็น ภูเขาป่า ในอนาคตซึ่งหมายความว่ามิต้นไม้นานาชนิด ซึ่งปกคลุมดินในอัตราหนาแน่นที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศแต่ละแห่ง ต้นไม้เหล่านั้นจะมีผลช่วยรักษาระดับความชุ่มชื้นในธรรมชาติให้อยู่ในเกณฑ์ที่พอเหมาะไม่แห้งแล้งเกินไป และยังช่วยยึดผิวดินอันมีค่าไม่ให้ถูกน้ำเซาะทลายลงมายังพื้นที่ราบอีกด้วย

ประการที่สอง หากไม่มีแหล่งน้ำในพื้นที่เพื่อฟื้นฟูป่าไม้ในบริเวณภูเขาเสื่อมโทรม ให้พิจารณาส่งน้ำขึ้นไปยังจุดที่สูงที่สุดเท่าที่จะดำเนินการได้ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถจ่ายน้ำลงไปหล่อเลี้ยงกล้าไม้อ่อนที่ปลูกทดแทนไว้บนภูเขาได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งซึ่งกล้าไม้มักมีอัตราสูญเสียค่อนข้างสูง เมื่อกล้าไม้เจริญเติบโตพอสมควรจนสามารถทนทานต่อสภาวะแห้งแล้งได้แล้วในอนาคตภูเขาในบริเวณดังกล่าวก็จะคืนสภาพเดิมเป็นภูเขาป่าที่มีความชุ่มชื้นพอสมควรตลอดจนจะช่วยฟื้นฟูสภาพแวดล้อมในตอนล่างไม่ให้กลายเป็นดินแดนแห้งแล้ง จะต้องพยายามสูบน้ำขึ้นไปทีละชั้นจนถึงระดับสูงสุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยพิจารณาใช้เครื่องสูบน้ำพลังงานธรรมชาติ เช่น พลังงานแสงอาทิตย์กับพลังงานลม ซึ่งมีใช้งานอยู่แล้ว ทั้งนี้เพื่อจะได้มีเปลืองเชื้อเพลิง เมื่อนำน้ำขึ้นไปพัก ณ ระดับสูงสุดได้แล้ว จะสามารถปล่อยน้ำให้ค่อยๆ ไหลซึมลงมาเพื่อช่วยเร่งรัดการปลูกป่าไม้ที่มีทั้งพันธุ์ไม้ป้องกันกับไม้โตเร็ว นอกจากนี้ยังจะแปรสภาพโครงการภูเขาป่า ให้เป็นป่าเปียกซึ่งสามารถป้องกันไฟป่าได้อีกด้วย

8. การสร้างฝายกั้นน้ำหรือฝายชะลอน้ำ (Check Dam)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการอยู่รอดของป่าไม้เป็นอย่างยิ่งทรงเสนออุปกรณ์อันเป็นเครื่องมือที่จะใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ที่ได้ผลดียิ่ง กล่าวคือ ปัญหาที่สำคัญที่เป็นตัวแปรแห่งความอยู่รอดของป่าไม้นั้น น้ำ คือ สิ่งที่ขาดไม่ได้โดยแท้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำให้ใช้ฝายกั้นน้ำ หรือเรียกว่า Check Dam

Check Dam คือ สิ่งก่อสร้างขวางกั้นทางเดินของลำน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นห้วยลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำหรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงทำให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ และหากช่วงที่น้ำไหลแรงก็สามารถชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลง และกักเก็บตะกอนไม่ให้ไหลลงไปในบริเวณลุ่มน้ำตอนล่างนับเป็นวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำได้ดีมากวิธีการหนึ่ง ดังนั้นการปลูกป่าทดแทนป่าไม้ที่ถูกทำลายนั้น จะต้องสร้างฝายเล็กเพื่อหนูนน้ำส่งไปตามเหมืองไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกทั้งสองด้าน ซึ่งจะให้น้ำค่อยๆ แผ่ขยายออกไปทำความชุ่มชื้นในบริเวณนั้นด้วย

ในส่วนของรูปแบบและลักษณะ Check Dam นั้น ให้พิจารณาดำเนินการสร้างฝายราคาประหยัด โดยใช้วัสดุราคาถูกและหาง่ายในท้องถิ่น เช่น แบบทิ้งหินคลุมด้วยตาข่ายปิดกั้นร่องน้ำกับลำธารเล็กเป็นระยะ ๆ เพื่อใช้เก็บกักน้ำและตะกอนดินไว้บางส่วน โดยน้ำที่กักเก็บไว้จะซึมเข้าไปในดินทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายออกไปทั้งสองข้าง ต่อไปจะสามารถปลูกพันธุ์ไม้ป้องกันไฟพันธุ์ไม้โตเร็วและพันธุ์ไม้ไม่ทิ้งใบ เพื่อฟื้นฟูที่ต้นน้ำลำธารให้มีสภาพเขียวชุ่มชื้นเป็นลำดับ

Check Dam แยกออกเป็น 2 ประเภท ประเภทแรก คือ ฝายต้นน้ำลำธารหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น ส่วนประเภทที่สองนั้นเป็นฝายดักตะกอน สำหรับ Check Dam ชนิดป้องกันไม่ให้ทรายลงไปในอ่างใหญ่จะต้องทำให้ดีและลึก เพราะทรายลงมากจะกักเก็บไว้ ถ้าน้ำต้นทราย

จะข้ามไปลงอ่างใหญ่ได้ ถ้าเป็น Check Dam สำหรับรักษาความชุ่มชื้นไม่จำเป็นต้องขุดลึกเพียงแต่ กักน้ำให้ลงไปในดิน แต่แบบกักทรายนี้จะต้องทำให้ลึกและออกแบบอย่างไรไม่ให้ น้ำลงมาแล้วไหล ทรายออกไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพิจารณา สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น เพื่อสร้างระบบวงจรน้ำแก่ป่าไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ

“...ให้ดำเนินการสำรวจหาทำเลสร้างฝายต้นน้ำลำธารในระดับที่สูงที่ใกล้บริเวณ ยอดเขามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ลักษณะของฝายดังกล่าวจำเป็นต้องออกแบบใหม่ เพื่อให้ สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ปริมาณมากพอสมควรเป็นเวลานาน 2 เดือน การเก็บรักษาน้ำสำรองได้นาน หลังจากฤดูฝนผ่านไปแล้ว จะทำให้มีปริมาณน้ำหล่อเลี้ยงและประดับประคองกล้าไม้พันธุ์ที่ แข็งแรงและโตเร็วที่ใช้ปลูกแซมในป่าแห้งแล้งอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง โดยการจ่ายน้ำออกไป รอบ ๆ ตัวฝายจนสามารถตั้งตัวได้...”

Check Dam ตามแนวพระราชดำริ กระทำได้ 3 รูปแบบ คือ

1. Check Dam แบบท้องถิ่นเบื้องต้น เป็นการก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น กิ่งไม้ และท่อนไม้ที่ล้มขนอนนอนไพร ขนาบด้วยก้อนหินขนาดต่าง ๆ ในลำห้วย ซึ่งเป็นการก่อสร้าง แบบง่าย ๆ ก่อสร้างในบริเวณตอนบนของลำห้วยหรือร่องน้ำซึ่งจะสามารถดักตะกอน ชะลอการ ไหลของน้ำและเพิ่มความชุ่มชื้นบริเวณรอบฝายได้เป็นอย่างดี วิธีการนี้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อยมาก หรืออาจไม่มีค่าใช้จ่ายเลยนอกจากใช้แรงงานเท่านั้น การก่อสร้าง Check Dam แบบง่ายนี้ สามารถ ทำได้หลายวิธี เช่น ก่อสร้างด้วยท่อนไม้ขนาบด้วยหิน ก่อสร้างด้วยท่อนไม้ขนาบด้วยถุงบรรจุดิน หรือทราย ก่อสร้างแบบคอกหมูแกนดินอันขนาบด้วยหิน ก่อสร้างแบบเรียงด้วยหินแบบง่าย ก่อสร้างแบบคอกหมูหินทิ้ง ก่อสร้างแบบหลักคอนกรีตหินทิ้ง ก่อสร้างแบบถุงทราย ซีเมนต์ ก่อสร้างแบบคันดิน ก่อสร้างแบบคอกหมูถุงทรายซีเมนต์ ก่อสร้างแบบหลักไม้ไผ่สาน ขัดกัน อันเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน

2. Check Dam แบบเรียงด้วยหินค่อนข้างถาวร ก่อสร้างด้วยการเรียงหินเป็นผนังกั้น น้ำก่อสร้างบริเวณตอนกลางและตอนล่างของลำห้วยหรือร่องน้ำ จะสามารถดักตะกอนและเก็บกัก น้ำในช่วงฤดูแล้งได้บางส่วน

3. Check Dam แบบคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นการก่อสร้างแบบถาวร ส่วนมากจะทำ บริเวณตอนปลายของลำห้วยหรือร่องน้ำ จะสามารถดักตะกอนและเก็บกักน้ำในฤดูแล้งได้ดี ค่า ก่อสร้างเฉลี่ยประมาณ 40,000-50,000 บาท แล้วแต่ขนาดของลำห้วยซึ่งควรมีความกว้างไม่เกิน 4 เมตร

ข้อคำนึงในการสร้าง Check Dam

1. ควรตรวจสอบสภาพพื้นที่วัสดุก่อสร้างตามธรรมชาติ และรูปแบบ Check Dam ที่เหมาะสมกับภูมิประเทศมากที่สุด

2. ต้องคำนึงถึงความแข็งแรงให้มากพอที่จะไม่เกิดการพังทลายเสียหายยามที่ฝนตกหนักและกระแสน้ำไหลแรง

3. ควรก่อสร้างในพื้นที่ที่ช่องลำห้วยมีความลาดชันต่ำ เพื่อที่จะได้ Check Dam ในขนาดที่ไม่เล็กเกินไป อีกทั้งยังสามารถกักน้ำและตะกอนได้มากพอสมควร และในลำห้วยที่มีความลาดชันสูงก็ควรสร้าง Check Dam ให้ถี่ขึ้น

4. วัสดุก่อสร้าง Check Dam ประเภทกิ่งไม้ ท่อนไม้ ที่นำมาใช้ในการสร้างจะต้องระมัดระวังใช้เฉพาะไม้ล้มขอนนอนไพรเป็นลำดับแรกก่อนที่จะใช้กิ่งไม้ ท่อนไม้จากการริดกิ่ง ถ้าจำเป็นให้ใช้น้อยที่สุด ถ้าสร้าง Check Dam แบบคอกหมูแกนดินอันแน่น ควรมีทางระบายน้ำด้านข้างเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะสันฝายจากการที่มีฝนตกหนักจนมีน้ำหลากมาก

5. ควรปลูกพืชยืนต้นยึดดินบนสันฝาย เช่น ไคร้ น้ำ หรือไม้ชนิดอื่น ๆ ที่สามารถขึ้นได้ดีบนที่ขึ้น

6. ควรดำเนินการก่อสร้าง Check Dam หลังฤดูฝนหรือหลังน้ำหลาก และทุกปีควรมีการบำรุงรักษา ขุดลอกตะกอน ซ่อมแซมสันฝายและทางระบายน้ำสันอยู่เป็นประจำ

แนวทางที่เหมาะสมในการสร้าง Check Dam ก่อนดำเนินการควรสำรวจร่องน้ำลำห้วยในพื้นที่ที่มีปัญหาการพังทลายของดิน หรือปัญหาพื้นที่ขาดความชุ่มชื้น โดยพิจารณาถึงความลาดชันของร่องน้ำและสำรวจหาข้อมูลปริมาณน้ำไหลในร่องน้ำมาใช้ประกอบการเลือกตำแหน่งสร้าง Check Dam ดังนี้

1. ในพื้นที่ลาดชันสูงในกรณีที่มีความกว้างของลำห้วยไม่เกิน 2 เมตร ควรสร้างฝายผสม ใช้วัสดุธรรมชาติ ไม้ท่อน หิน ถูบบรรจุดินหรือทรายแต่ถ้าความกว้างของลำห้วยมากกว่า 2 เมตร หรือในลำห้วยมีน้ำมาก ควรเพิ่มโครงสร้างของ Check Dam เป็นแบบคอกหมูที่มีโครงสร้างหลายระดับมากขึ้นตามปริมาณน้ำ

2. ในพื้นที่ลาดชันปานกลาง ควรสร้าง Check Dam แบบคอกหมูหรือแบบท้องถื่นของชาวบ้าน ถ้าเป็นแบบคอกหมูให้ใช้หินเรียงหรือกระสอบทรายผสมซีเมนต์จนขาโครงสร้าง

3. ในพื้นที่ลาดชันต่ำในกรณีที่มีน้ำมากควรสร้างฝายคอนกรีตเสริมเหล็กแต่ถ้ามีน้ำไม่มากนักและความกว้างไม่เกิน 2 เมตร อาจใช้ถูบทรายผสมซีเมนต์ได้

ประโยชน์จาก Check Dam อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

1. ช่วยลดการพังทลายของดินและลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย ทำให้ระยะเวลาการไหลของน้ำเพิ่มมากขึ้น ความชุ่มชื้นมีเพิ่มขึ้น และแผ่ขยายกระจายความชุ่มชื้นออกไปเป็นวงกว้างในพื้นที่ทั้งสองฝั่งของลำห้วย

2. ช่วยกักเก็บตะกอนที่ไหลลงมากับน้ำในลำห้วยได้ดี เป็นการช่วยยืดอายุแหล่งน้ำตอนล่างให้ดินชั้นซาลง คุณภาพของน้ำมีตะกอนปะปนน้อยลง

3. เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพให้แก่พื้นที่ จากการที่ความชุ่มชื้นเพิ่มมากขึ้น ความหนาแน่นของพันธุ์พืชก็ย่อมจะมีมากขึ้น การที่สามารถทำให้เกิดเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ และใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคของมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ตลอดจนนำไปใช้ในการเกษตรได้อีกด้วย

กล่าวได้ว่า ทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่ป่า หมายถึง การฟื้นฟูป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งอาหารตามทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่ป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ 8 ประการ ประกอบด้วย (1) การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก (2) การปลูกป่าในที่สูง (3) การปลูกป่าต้นน้ำลำธาร การปลูกป่าธรรมชาติ (4) การปลูกป่าทดแทน (5) การปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง (6) การสร้างแนวป้องกันไฟเปียกหรือป่าเปียก (7) การสร้างภูเขาป่า และ (8) การสร้างฝายกั้นน้ำหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น

3. แนวคิดการทำวิจัยแบบกรณีศึกษา

การทำวิจัยแบบกรณีศึกษา เป็นการศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องหนึ่งเรื่องใด โดยเฉพาะ เพื่อต้องการทราบรายละเอียดของทุกแง่มุมในเรื่องที่ต้องการศึกษานั้น ๆ เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี มิได้มุ่งในเรื่องปริมาณ เป็นการศึกษาเพื่อทราบรายละเอียดเบื้องต้นเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ

การวิจัยเชิงกรณีศึกษา เป็นระเบียบวิธีวิจัยวิธีหนึ่งที่ใช้ตอบคำถามที่มุ่งค้นหาเหตุผลของผลลัพธ์ หรือ วิธีการ หรือ กระบวนการ ในการก่อให้เกิดผลลัพธ์ดังกล่าว ภายใต้สภาวะแวดล้อมที่เป็นจริง การวิจัยเชิงกรณีศึกษานี้บางตำราเรียกว่าการวิจัยภาคสนาม เนื่องจากนักวิจัยจำเป็นต้องไปศึกษาและ เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามเพื่อนำมาใช้วิเคราะห์และสรุปผล

ความหมายของการวิจัยเฉพาะกรณี

การวิจัยเฉพาะกรณี หมายถึง การสังเกตคุณลักษณะเฉพาะหน่วยใดหน่วยหนึ่ง เช่น เด็กคนหนึ่ง ห้องเรียนห้องหนึ่ง โรงเรียนหรือชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมายของการสังเกตเพื่อสำรวจค้นหา และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจะทำให้ทราบวงจรชีวิตของหน่วยงานนั้น ๆ และอ้างอิง สรุปไปยังประชากรของหน่วยงานนั้น ๆ อีกด้วย

(Cohen. 1980, p.99 อ้างถึงใน ดิซพงส์ พงศ์ภัทรชัย, 2556, หน้า 85-102) การวิจัยเฉพาะกรณีเป็น กุศโลบายที่เหมาะสมในการหาคำตอบเพื่อจะตอบคำถามที่ว่า “อย่างไร” หรือ “ทำไม” ซึ่งผู้วิจัย ควบคุมสิ่งต่าง ๆ ในปรากฏการณ์ได้น้อย แต่ต้องการจะทราบสภาวะแวดล้อมที่เป็นชีวิตจริง จาก ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น (Yin. 1984, p.13 อ้างถึงใน ดิซพงส์ พงศ์ภัทรชัย, 2556, หน้า 85-102) การวิจัย เฉพาะกรณี หมายถึง การสืบค้นในหน่วยงานทางสังคมอย่างจริงจัง เช่น บุคคลหนึ่ง ครอบครัวหนึ่ง สถาบันหรือชุมชนหนึ่ง ๆ

จากความหมายที่นักวิจัยให้ไว้พอจะสรุปได้ว่า การวิจัยเฉพาะกรณี เป็นการศึกษา กรณีใดกรณีหนึ่งหรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งอย่างละเอียดลึกซึ้ง เพื่อจะตอบคำถามว่า ทำไม ต้องเป็นปรากฏการณ์อย่างนั้น หรือการที่เกิดปรากฏการณ์อย่างนั้นเป็นเพราะเหตุใด

ประเภทของงานวิจัยเฉพาะกรณี

ตำราที่เกี่ยวกับระเบียบวิธีส่วนใหญ่จัดประเภท งานวิจัยเชิงกรณีศึกษาเป็น 3 ประเภทตามวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยได้แก่ กรณีศึกษาเพื่อค้นหา กรณีศึกษาเพื่ออธิบาย และ กรณีศึกษาเพื่ออภิปราย (ดิซพงส์ พงศ์ภัทรชัย, 2556, หน้า 85-102)

1. กรณีศึกษาเพื่อค้นหา การวิจัยประเภทนี้เป็นงานวิจัยส่วนใหญ่ของงานวิจัย เชิง กรณีศึกษา เนื่องจากงานวิจัยเชิงกรณีศึกษา นอกจากจะ เหมาะสมในการตอบคำถามว่าทำไม (Why) หรืออย่างไร (How) แล้วยังเหมาะสำหรับเรื่องที่ใหม่หรืออยู่ในช่วงเริ่มแรกมีผู้ศึกษาวิจัยน้อยหรือ อาจจะทราบข้อมูลน้อยกว่าเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว วัตถุประสงค์หลักของการศึกษาอาจรวมถึงการ ค้นหาทฤษฎีหรือคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ได้ งานวิจัยประเภทนี้อาจถือเป็นส่วนหนึ่ง ของการตั้งคำถามวิจัย ซึ่งอาจต้องใช้วิธีวิจัยอื่นเพื่อช่วยตอบคำถามที่ตั้งขึ้น

2. กรณีศึกษาเพื่ออธิบายการวิจัยประเภทนี้เน้นการอธิบายถึงเหตุและผลของสิ่งที่ เกิดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาวะแวดล้อมที่ซับซ้อน

3. กรณีศึกษาเพื่ออภิปราย การวิจัยประเภทนี้เน้นการอภิปรายหรือแสดงให้เห็นสิ่ง ที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น ไม่มุ่งเน้นที่จะแสดงให้เห็นความเป็นเหตุ เป็นผลของตัวแปรต่าง ๆ ในงานวิจัย องค์ประกอบของการวิจัยเฉพาะกรณี การวิจัยเฉพาะกรณี มีองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. คำถามวิจัย
2. จุดมุ่งหมายในการวิจัย
3. หน่วยของการวิเคราะห์
4. ความเชื่อมโยงเชิงเหตุผลระหว่างข้อมูลกับจุดมุ่งหมายของการวิจัย
5. เกณฑ์สำหรับตีความผลสรุป

องค์ประกอบแต่ละลักษณะของการวิจัยเฉพาะกรณี มีประเด็นคำถามที่น่าสนใจในแต่ละ องค์ประกอบ ดังนี้ คำถามวิจัย คำถามที่ดีควรเป็นคำถามที่ถามว่า อย่างไร และ ทำไม มากกว่าที่จะถามว่าใคร และ อะไร เพราะจะได้คำตอบที่มีประโยชน์มาก จุดมุ่งหมายของการวิจัย การกำหนดจุดมุ่งหมายจะทำให้ทราบถึงทิศทางหรือสิ่งที่จะอธิบายและขอบเขต ของการวิจัย หน่วยของการวิเคราะห์ การกำหนดหน่วยของการวิเคราะห์ ก็คือ การตอบคำถามที่ว่า “อะไรคือกรณีศึกษา” เช่น คน ๆ หนึ่ง แบบของผู้นำตามที่กำหนด ผู้ป่วยในคลินิก ฯลฯ ถ้าหากต้องการศึกษาคน ๆ หนึ่ง “คน” ก็จะเป็นหน่วยของการวิเคราะห์

ดังนั้น การรวบรวมข้อมูลก็ต้องเป็นข้อมูลเกี่ยวกับคน ความเชื่อมโยงเชิงเหตุผลระหว่างข้อมูลกับจุดมุ่งหมายของการวิจัย ก็คือ การพิจารณาว่าข้อมูลหลาย ๆ ลักษณะที่ได้มาจากกรณีเดียวกันนั้น เกี่ยวข้องในเชิงทฤษฎีกับจุดมุ่งหมายของการวิจัยหรือไม่ เกณฑ์สำหรับตีความผลสรุป ก็คือ วิธีการที่จะทำให้ผลสรุปมีความถูกต้องและเที่ยงตรง อาจจะใช้ เกณฑ์การเปรียบเทียบแบบแผน ของกรณีที่จะศึกษากับกรณีอย่างอื่นที่ไม่ได้ศึกษา

เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเฉพาะกรณี

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลมีหลายชนิดหลายประเภท เช่น การสังเกต การสัมภาษณ์ แบบ สอบถาม การศึกษาระเบียบประวัติ แบบทดสอบ ฯลฯ เครื่องมือต่าง ๆ วิธีการสังเกตถือว่าเป็นหัวใจของการวิจัยเฉพาะกรณี การสังเกต คือการเฝ้าดูปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างใกล้ชิดในระยะเวลาที่กำหนด เพื่อทราบความเป็นไปและความเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่ต้องการศึกษา นิยามดังกล่าวนี้เป็นการสังเกตด้วยตนเอง การสังเกตในการวิจัยจะต้องทำอย่างมีระบบเพื่อจะได้เข้าใจถึงลักษณะธรรมชาติและ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ อาจจะใช้วิธีการสังเกตด้วยตนเองหรือจะใช้ เครื่องมืออย่างอื่น เช่น แบบสอบถามหรือการสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นวิธีการสังเกตทางอ้อม การศึกษาในบางเรื่อง เช่น พฤติกรรมของเด็กเล็ก พฤติกรรมของสัตว์ ซึ่งไม่อาจใช้ภาษาสื่อความหมายกันได้ ดังนั้นต้องเก็บข้อมูล โดยวิธีสังเกตหรือเก็บข้อมูลจากบุคคลอื่นที่อยู่ใกล้ชิด การสังเกตด้วยตนเองที่ได้ผลดี ผู้ถูกสังเกตจะต้องไม่รู้ตัว เช่น การสังเกตพฤติกรรม การสอนของครูหรือพฤติกรรมของนักเรียน จะต้องสังเกตในห้องที่จัดไว้เฉพาะสำหรับการสังเกต วิธีการสังเกตใช้ได้ดีทั้งการวิจัยด้านสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ วิธีการสังเกตมีโอกาสใช้ได้ 2 กรณี ดังนี้

1. ใช้ก่อนศึกษาวิจัย ในกรณีที่เป็นเรื่องใหม่ สถานที่หรือชุมชนใหม่ การวางแผนการหรือแผนงาน วิจัยที่รัดกุมกระทำได้ยากทั้งนี้เพราะไม่มีข้อมูลประกอบ ดังนั้นจำเป็นต้องทำการสังเกตก่อนลงมือวางแผนการ วิจัยเพื่อจะได้ทราบสภาพการณ์ แบบแผน ความ เป็นอยู่ ลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง ฯลฯ การสังเกตในที่นี้ มักจะใช้วิธีการเข้าไปมีส่วนร่วมคือ เป็น

สมาชิกของหมู่บ้านให้คนในหมู่บ้านยอมรับตนเสียก่อน ข้อมูลที่ได้ อาจนำมาตั้งสมมติฐาน กำหนดเวลา เลือกรูปแบบตัวอย่าง กำหนดวิธีเก็บข้อมูล และแนวความคิดต่าง ๆ

2. การสังเกตระหว่างทำการวิจัย การสังเกตกรณีนี้ส่วนมากเป็นการเก็บรวบรวม ข้อมูลสำหรับการวิจัย วิธีการอาจเป็นการสังเกตอย่างเดี่ยวหรือใช้ร่วมกับวิธีการอื่น ๆ ก็ได้เพื่อ ทราบความเปลี่ยนแปลงของปัญหา หรือเรื่องที่ได้ทำการวิจัยไปแล้วครั้งหนึ่ง

ไซติ เพชรชื่น (2529, หน้า 91-95) ได้กล่าวถึงข้อควรระวังในการใช้วิธีการสังเกต วิธีการสังเกตมีข้อควรระวังที่สำคัญ ดังนี้

1. วิธีการสังเกตจะมีประโยชน์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ เงื่อนไขบางประการ ดังนี้

- 1.1 ลักษณะของข้อมูลกับความประสงค์สอดคล้องตรงกัน
- 1.2 วางระเบียบและข้อมูลข้อปฏิบัติในการสังเกตไว้ชัดเจน
- 1.3 แบบฟอร์มสำหรับบันทึกที่มีความสอดคล้องกับเรื่องที่จะศึกษา
- 1.4 มีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่เก็บได้

2. คุณลักษณะของผู้สังเกต

- 2.1 ให้ความสนใจในการสังเกตอย่างจริงจัง
- 2.2 ตระหนักในความสัมพันธ์ของข้อมูล ไม่นำความเคยชินที่เคยพบเห็นมาใช้ใน

การสังเกต

- 2.3 ต้องเป็นกลาง ลดอคติ และสรุปผลเฉพาะที่สังเกตได้เท่านั้น
- 2.4 การจดบันทึกกับผลการสังเกตต้องตรงกัน ไม่ต้องเสริมความคิดเห็นเพิ่มเติม

3. ข้อบกพร่องที่มักเกิดขึ้นในการสังเกต

3.1 นิสิต นักศึกษาหรือผู้วิจัย ไม่ฝึกฝนการสังเกตให้เก่งพอ ทำให้ได้ข้อมูลที่ขาด ความเชื่อมั่น

3.2 ใช้แบบฟอร์มบันทึกการสังเกตที่มีรายละเอียดหรือสิ่งที่ต้องกระทำมากเกินไป

3.3 ผู้สังเกตถูกรบกวนบ่อยๆ หรือการเปลี่ยนแปลงสภาวะการณ์ของการสังเกตไม่ได้ บอกกล่าวกัน ล่วงหน้า หรือลักษณะของสภาวะการณ์ที่จะเปลี่ยนไปนั้น ผู้สังเกตไม่เคยได้รับการ ฝึกฝนมาเลย

3.4 ขอร้องผู้สังเกตให้ดำเนินการจำแนกความแตกต่างระหว่างพฤติกรรมที่เกิดขึ้นมากเกินไป จนผู้สังเกตกังวลใจและจะต้องระมัดระวังในเรื่องนี้ อันอาจทำให้ละเลย สารสำคัญอื่น ๆ

- 3.5 ไม่ใช่ผู้สังเกตหลายคน เพื่อตรวจสอบความเชื่อมั่นของการจัดลำดับที่
- 3.6 ไม่จัดให้ผู้สังเกตได้ทำงานอย่างมีอิสระจากผู้สังเกตคนอื่น ๆ
- 3.7 ไม่วางระบบการจับเก็บข้อมูล ทำให้ข้อมูลที่ได้อาจไม่ครบถ้วน ดูยาก
- 3.8 ไม่สุ่มกลุ่มตัวอย่าง มาใช้ศึกษาอย่างเหมาะสม

ยาใจ พงษ์บริบูรณ์ (2553, หน้า 42-50) ได้ระบุไว้ว่า วิธีการดำเนินการศึกษาแบบกรณีศึกษา คำนึงถึงประเด็น ต่าง ๆ ดังนี้

1. ยุทธวิธีในการเลือกกลุ่มตัวอย่าง ดังต่อไปนี้ (1) การเลือกแหล่งวิจัยที่เหมาะสม (Site selection) (2) เลือกกรณีที่จะศึกษาอย่างชัดเจน (3) ระบุความแตกต่างของตัวอย่างให้มากที่สุด (4) กำหนดเครือข่ายของตัวอย่าง

2. การกำหนดกลุ่มตัวอย่างโดยคำนึงถึง ประเภทของแต่ละกรณี ดังต่อไปนี้ (1) ตัวอย่างที่มีลักษณะสุดโต่ง (2) ตัวอย่างที่มีลักษณะเด่นในด้านใด ด้านหนึ่ง (3) ตัวอย่างที่มีลักษณะลักษณะเฉพาะตัว (4) ตัวอย่างที่มีลักษณะไม่มีใครเหมือน (5) ตัวอย่างที่มีลักษณะมีคนรู้จักมาก (6) ตัวอย่างที่มีลักษณะน่าวิเคราะห์ (7) ตัวอย่างที่มีลักษณะต้องใช้หลักทฤษฎี อ้างอิง (8) ตัวอย่างที่ต้องใช้วิธีการสุ่มหลายอย่าง รวมกันอย่างมีวัตถุประสงค์

3. การกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง ต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กับ วัตถุประสงค์ที่จะศึกษา ปัญหาการวิจัย เทคนิคหลักของการเก็บข้อมูล และประสิทธิภาพของข้อมูลที่เป็นจริงถูกต้องหรือ ความสมบูรณ์ของข้อมูล สิ่งที่สำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ ไม่ได้ขึ้นกับขนาดของกลุ่มตัวอย่าง แต่ขึ้นกับความสมบูรณ์ของข้อมูลจาก case และ ความสามารถในการวิเคราะห์ของผู้วิจัย

4. ระยะของการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์ การเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์ที่ใช้เทคนิคต่าง ๆ จะต้องมีความยืดหยุ่นและขึ้นกับยุทธศาสตร์และข้อมูลที่ได้รับตั้งแต่เริ่มแรกขั้นตอนการวิจัยจะคล้ายคลึงกับการสังเกตแบบชาติพันธุ์วรรณา สัมภาษณ์แบบชาติพันธุ์วรรณา และวิธีวิทยาเชิงประวัติศาสตร์

การดำเนินการเก็บข้อมูลโดยมีขั้นตอน 5 ขั้นตอน คือ

ระยะที่ 1 การวางแผน

ระยะที่ 2 การเริ่มเก็บข้อมูล

ระยะที่ 3 การเก็บข้อมูลพื้นฐาน

ระยะที่ 4 การสรุปการเก็บข้อมูล

ระยะที่ 5 การแก้ไขปรับปรุงให้สมบูรณ์

การเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูล (Gathering and analysis data)

แหล่งข้อมูลในการวิจัยแบบกรณีศึกษาได้มาจาก 6 แหล่ง คือ documentation, archival records, interviews, direct observations, participant observation และ physical artifacts (Yin, 1994, p.79 อ้างถึงใน ขาใจ พงษ์บริบูรณ์, 2553, หน้า 42-50) ข้อมูลที่ได้มานั้น เราต้องนำมาวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญในการวิจัยข้อมูลที่เก็บมาได้จะวิเคราะห์ได้หรือไม่จะวิเคราะห์อย่างไร เป็นปัญหาที่สำคัญมาก่อนการทำการวิเคราะห์ข้อมูล จำเป็นต้องนำข้อมูลมาตรวจสอบ และจัดระเบียบเสียก่อน

1. การตรวจสอบข้อมูล ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้ต้องนำมาตรวจสอบ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ละเอียดและถือว่าเป็นจริยธรรมของนักวิจัยที่ต้องมีความซื่อสัตย์ในการตรวจสอบข้อมูล การตรวจสอบที่ใช้กันมากคือ การตรวจสอบแบบสามเส้า ดังที่ สุธงศ์ จันทวานิช (2543, หน้า 129-130) ได้กล่าวว่ามีวิธีการตรวจสอบโดยละเอียดดังนี้ (1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ได้อาจถูกต้องหรือไม่ วิธีการตรวจสอบโดยดูว่าถ้าข้อมูลต่างเวลา สถานที่ บุคคลจะแตกต่างกันหรือไม่ (2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย คือ ตรวจสอบว่าผู้วิจัยแต่ละคนจะได้รับข้อมูลแตกต่างกันหรือไม่ เช่น เปลี่ยน ผู้สัมภาษณ์ผู้สังเกต (3) การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี คือ ตรวจสอบว่าถ้าผู้วิจัยใช้แนวคิดทฤษฎีที่ต่างไปจากเดิมจะทำให้การตีความข้อมูลแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด (4) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล คือ การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเดียวกัน เช่น ใช้วิธีการสังเกตควบคู่กับการสัมภาษณ์ พร้อมกันนั้นก็ศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกอบด้วย

2. การจัดระเบียบข้อมูล ข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบแล้วต้องนำมาจัดระเบียบโดยการแยกประเภทข้อมูลเป็นกลุ่ม เป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ และคัดข้อมูลที่ไมเกี่ยวข้องหรือข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์กันออก ในทางปฏิบัตินั้นควรแยกข้อมูลประเภทที่เห็นง่ายและชัดเจนก่อน ในการแบ่งประเภทสามารถทำได้หลายวิธีดังนี้

2.1 แบ่งตามวัตถุประสงค์ถ้าข้อมูลที่เก็บมา ไม่ทราบว่าจะแบ่งอย่างไร ให้แบ่งตามวัตถุประสงค์ก่อน โดยคัดลอกข้อความจากการจดบันทึกข้อมูลในภาคสนามว่าส่วนใดตอบวัตถุประสงค์ใด และในทางปฏิบัติไม่ควรตัดบันทึกข้อมูลในภาคสนามเป็นส่วน ๆ แต่ควรนำมาเรียบเรียงใหม่ เพราะในการบันทึกข้อมูลภาคสนามแต่ละตอน ตอบคำถามได้หลายวัตถุประสงค์

2.2 แบ่งตามลักษณะข้อมูล ข้อมูลประเภทรูปธรรม คือข้อมูลที่สามารถจับได้ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนอาคารบ้านเรือน ถนน บ่อน้ำ ข้อมูลประเภทนี้ นอกจากจะมีรายละเอียดในเชิงปริมาณแล้วต้องมีรายละเอียดว่าลักษณะของสิ่งนั้นเป็นอย่างไร ทำด้วยวัสดุใด

ส่วนข้อมูลประเภทนามธรรม คือข้อมูลประเภทความคิดเห็น ความรู้สึก ข้อมูลประเภทนี้จะต้องแบ่งประเภทตามนิยามที่กำหนดไว้อย่างชัดเจนตั้งแต่เริ่มเก็บข้อมูล ทั้งนี้เพื่อให้ได้ตรงกับความต้องการ

2.3 แบ่งตามองค์ประกอบที่ผูกพันกับผู้ให้ข้อมูล เช่น อายุ เพศ หรือระดับการศึกษา เป็นต้น

3. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยกรณีศึกษาเป็นการนำข้อมูลมาจัดระเบียบหรือแบ่งประเภท แล้วนำมาเรียบเรียงเพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ หาความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ หรือหาคำตอบ และข้อสรุปทั้งหมด เพื่อให้เห็นภาพรวมของสิ่งที่ศึกษาการวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิจัยแบบกรณีศึกษานั้นมีผู้เสนอแนวทางการวิเคราะห์ ข้อมูลหลายท่าน เช่น ได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยแบบกรณีศึกษาไว้ 3 วิธีคือ (1) การสรุปภาพรวม (2) การวิเคราะห์และอธิบายเชิงเหตุผล (3) การบรรยายตามช่วงเวลา

กล่าวโดยสรุป เทคนิคการศึกษากรณีศึกษา: การวิจัยเฉพาะกรณี หมายถึง การศึกษากรณีใดกรณีหนึ่ง หรือหน่วยใด หน่วยหนึ่งอย่างละเอียดเพื่อที่จะตอบคำถามลึก ๆ ว่าทำไมต้องเป็นปรากฏการณ์อย่างนั้น หรือการที่เกิดปรากฏการณ์ อย่างนั้นเป็นเพราะสาเหตุใด ธรรมชาติของการวิจัยเฉพาะกรณีเน้นลักษณะคำถามที่ว่าอย่างไร ทำไมเป็นการวิจัยที่ไม่ต้องการควบคุมสถานการณ์ที่ศึกษาและเน้นศึกษาเหตุการณ์ในปัจจุบัน

องค์ประกอบของแบบการวิจัยเฉพาะกรณีที่สำคัญ ประกอบด้วย 1) คำถามวิจัย 2) จุดมุ่งหมายในการวิจัย 3) หน่วยของการวิเคราะห์ 4) ความเชื่อมโยงเชิงเหตุผลระหว่างข้อมูลกับจุดมุ่งหมายของการวิจัย และ 5) เกณฑ์สำหรับการตีความผลสรุป คุณภาพของแบบการวิจัยเฉพาะกรณีจะพิจารณาที่ 1) ความเที่ยงตรงซึ่งประกอบด้วย ความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้างและความเที่ยงตรงภายนอก และ 2) ความเชื่อมั่น เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเฉพาะกรณีมีหลายชนิด เช่น การสัมภาษณ์ แบบสอบถาม การศึกษาระเบียบประวัติและแบบทดสอบ เป็นต้น

วิธีการสังเกตถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการวิจัยเฉพาะกรณี วิธีการสังเกตที่ดีมีความจำเป็นที่จะต้องกำหนดสถานการณ์เพื่อการสังเกต เช่น การอภิปรายกลุ่มโดยไม่ต้องมีผู้นำ แบบรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหา แบบการเล่น บทบาทสมมุติ นอกจากนี้ นักวิจัยเฉพาะกรณีอาจจะใช้วิธีอื่น ๆ ประกอบการสังเกตได้อีก เช่น การศึกษา ระเบียบนสะสม สังคมมิติ การจัดลำดับโดยอาจารย์ที่ปรึกษา และวิธีใช้เหตุการณ์วิกฤติ เป็นต้น

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคน ไม่ว่าจะบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอยู่ในลักษณะของการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมทำในสิ่งที่มีผลกระทบต่อตนเองหรือชุมชน ทั้งนี้การมีส่วนร่วมที่จะเกิดขึ้นในแต่ละชุมชนย่อมขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

ของแต่ละสังคมประกอบอยู่ด้วย ผู้วิจัยได้นำแนวคิดข้างต้น ไปใช้วิเคราะห์ถึงลักษณะของการจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงรายว่าการจัดการป่าที่เกิดขึ้นได้เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างประชาชนในชุมชนอย่างไรในการเข้ามาจัดการและพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนให้เกิดขึ้นต่อไปอย่างไร

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สามารถ สุมโนจิตรภรณ์ (2548, หน้า 60) ทำการศึกษาเรื่องการจัดการป่าไม้โดยการมีส่วนร่วม ของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่โครงการพัฒนาออยตุง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย พบว่า ชุมชนมีการพัฒนารูปแบบการจัดการป่าไม้ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยทางโครงการพัฒนาออยตุงได้เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ทั้งในด้านการกำหนดระเบียบและการจัดการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ชุมชนมีการจัดการป่าไม้ได้อย่างมีความเหมาะสมด้วยการกำหนดกติกาในการที่จะไม่ใช้ประโยชน์เกินกำลังการผลิตไม้ และสร้างจิตสำนึกร่วมกันของคนในชุมชนที่จะต้องดำเนินตามกติกาที่ร่วมกันสร้างไว้ อีกทั้งชุมชนสามารถนำเอาความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการดำเนินงานมาปรับปรุงและแก้ไขปัญหาร่วมกัน เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นต่อไปในอนาคตถือเป็นการเพิ่มขีดความสามารถของท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

สุพรรณิ ไชยอำพร และ กาญจนา ทองทั่ว (2549, หน้า 91) ทำการศึกษาเรื่องการจัดการป่าด้วย วิถีชุมชน: กรณีศึกษาบ้านเตงงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี โดยทำการศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านเตงงาม ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่า และศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะเพื่อเพิ่มศักยภาพในการดูแลรักษาของชุมชนบ้านเตงงาม ผลการศึกษาพบว่า ป่าและป่าชุมชนมีความแตกต่างกันในแง่ที่ป่าชุมชนจำเป็นต้องมีกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า และชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า มีขอบเขตจำกัด กระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชาวบ้านมีวัตถุประสงค์ในการฟื้นฟูสภาพป่าให้อุดมสมบูรณ์เช่นในอดีต มีการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานของท้องถิ่น สำนักงานป่าไม้เขต การตั้งกฎกติกา การกำหนดการใช้ประโยชน์จากป่าตั้งอยู่บนหลักของความเอื้ออาทรต่อกันจะพบว่าการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในการดูแลป่า ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือเกือบทั้งหมดหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำแนวกันไฟหรือการลาดตะเวนเพื่อสอดส่องดูแลป่า ส่วนปัญหาอุปสรรคในการทำงานป่าชุมชนจะเป็นปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบป่า

ชุมชนบางข้อให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของชุมชน การสร้างผู้นำรุ่นที่สองเพื่อสืบทอดการทำงาน รวมทั้งการขาดการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานราชการในระดับอำเภอ ชาวบ้านได้ให้ข้อเสนอแนะและแนวโน้มในการจัดการป่าในอนาคตว่าควรมีพิธีกรรมบวชป่าเพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมีความหวงแหนป่า การดูแลรักษาป่า การดูแลรักษาป่าควรใช้ความเอื้ออาทรและต้องการทำให้ป่าชุมชนเป็นมากกว่าป่าอนุรักษ์แต่สามารถทำให้เกิดรายได้และสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าได้ด้วย ในอนาคตต้องการเห็นป่าชุมชนบ้านเตงงามพัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมชาติขนาดใหญ่ให้ชุมชนและคนภายนอกได้มีโอกาสเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน

สุภาพร อินชะ (2551, หน้า 45) ทำการศึกษาเรื่องกระบวนการพัฒนาฐานข้อมูลอาหารจากป่า ชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลปลาลึก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่ากระบวนการพัฒนาฐานข้อมูลจากป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลปลาลึกมี 10 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ค้นหาผู้สนใจ ปัญหาการจัดการป่าชุมชน 2) ค้นหาทีมวิจัยชุมชน 3) พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับทีมวิจัยชุมชน 4) ทำความเข้าใจกับทีมวิจัยชุมชน 5) ออกแบบกระบวนการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม 6) แลกเปลี่ยนกระบวนการเก็บข้อมูลระหว่าง 4 หมู่บ้าน 7) ดำเนินการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วมใน 4 หมู่บ้าน 8) วิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม 9) นำเสนอวิพากษ์วิจารณ์ผลการวิเคราะห์ข้อมูล 10) จัดทำฐานข้อมูล และยังพบว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อกระบวนการพัฒนาฐานข้อมูล ได้แก่ ทีมวิจัยชุมชน ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้รู้เรื่องป่าชุมชน โจทย์วิจัยที่พัฒนาโดยทีมวิจัยชุมชน การปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เช่น การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การนำเสนอและการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูล และการทบทวนกระบวนการวิจัย

ศุภัทรา ผลเพิ่ม (2551, หน้า 81) ทำการศึกษาเรื่องกระบวนการในการจัดการป่าเศรษฐกิจชุมชน บ้านหัวทุ่ง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชุมชนบ้านหัวทุ่งมีกระบวนการจัดการป่าเศรษฐกิจโดยมีผู้นำหมู่บ้านที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ร่วมกับคนในชุมชนมีความสามัคคีมีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการหาวิธีการจัดการของ กระบวนการเกิดขึ้น การดำเนินการ การเปลี่ยนแปลงของโครงการ อีกทั้งการสร้างจิตสำนึกการมีส่วนร่วมภายในชุมชน ทำให้ผลที่ได้รับจากกระบวนการนี้ คือ การฟื้นคืนสภาพป่าธรรมชาติและน้ำ การเพิ่มจำนวนของป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน และการเพิ่มรายได้ให้ชุมชน จนเป็นหมู่บ้านตัวอย่างให้กับ ชุมชนอื่นในอำเภอเดียวกัน และสร้างเครือข่ายการจัดการชุมชนให้เกิดเป็นชุมชนเข้มแข็งตามแนว เศรษฐกิจพอเพียงที่ยั่งยืน

ชญาณิศา เกตุแก้ว (2555, หน้า 58) ทำการศึกษาเรื่องกระบวนการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านแม่เจดีย์ใหม่ ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พบว่า การจัดการป่าโดยชุมชนบ้านแม่เจดีย์ใหม่มีรูปแบบการจัดการป่าออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ป่าชุมชนอนุรักษ์และป่าชุมชนใช้สอย โดยมีลักษณะการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชน คือ ป่าชุมชนอนุรักษ์ หมายความว่า ป่าที่เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งป่าดังกล่าวห้ามมิให้มีการบุกรุกทำลายโดยเด็ดขาด ทุกคนจะต้องช่วยรักษา และ ป่าชุมชนใช้สอย คือ บริเวณตั้งแต่เขตติดต่อกับวัดเป็นแนวเขตเรื่อยไป จนถึงบริเวณวังมัจฉา รวมถึง บริเวณพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทำการเกษตร ที่มีมาก่อนใช้ระเบียบนั้น อนุญาตให้ทำการเกษตรต่อไปแต่ห้ามบุกรุกเพิ่มเติมเป็นอันอนุญาตให้หาหน่อไม้เห็ด อาหารอื่น ๆ ได้ แต่ห้ามทำการเพื่อการจำหน่ายออกจากหมู่บ้าน ให้จำหน่ายเฉพาะในหมู่บ้านเท่านั้น โดยป่าชุมชนทั้งสองลักษณะเรียกได้ว่ามีกฎกติกาในการใช้ประโยชน์คล้ายคลึงกัน เพียงแต่มีการให้คำจำกัดความในการ ใช้ประโยชน์ในแต่ละพื้นที่แตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกันของคนภายในชุมชนด้วยตนเอง และข้อตกลงร่วมกับชุมชนใกล้เคียงที่มีพื้นที่ป่าติดต่อกันแนวคิด วิธีคิดที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน คือ “การยึดตามหลักคำสอนตามพระพุทธศาสนา และสำนึกรักบ้านเกิด” และชุมชนมีความเชื่อเรื่องชุมชนจึงได้นำมาเป็นกุศโลบายที่ช่วยในการรักษาป่าไม้ควบคู่กับการรักษาป่าที่เป็นรูปธรรมของ ชุมชนด้วยเช่น พิธีกรรมการบวชป่า และพิธีกรรมการสืบชะตาป่า และการจัดการป่าชุมชนบ้านแม่เจดีย์ใหม่มีพัฒนาการจัดการป่าชุมชนของบ้านแม่เจดีย์ใหม่ได้ 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงเริ่มต้นการจัดการทรัพยากรป่าไม้ (พ.ศ.2535-2542) ช่วงความเปลี่ยนแปลงและการขยายพื้นที่จัดการทรัพยากรป่าไม้ (พ.ศ.2543-2550) และช่วงพื้นที่ต้นแบบ และเครือข่ายชุมชนบ้านแม่เจดีย์ (พ.ศ. 2551-2555) ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนบ้านแม่เจดีย์ใหม่ พบว่า เกิดปัญหาการไม่เข้าใจของชาวบ้านกับชาวบ้านที่เสียผลประโยชน์ ตลอดจนายทุนที่เสียประโยชน์จากการจ้างคนทำไร่เลื่อนลอยตามไหล่เขา และปัญหาจากการขาดทุนทรัพย์ ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์ป่าไม้ เพราะทุนทรัพย์เป็นตัวแปรสำคัญในการแบ่งเบาภาระในการอนุรักษ์ป่าไม้ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ได้แนวทางในการแก้ไข ปัญหาแบบองค์รวม คือต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านจึงจะเป็นแนวทางที่สามารถแก้ปัญหาได้ กล่าวคือ “ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่ปัญหาของผู้ใดผู้หนึ่ง แต่เป็นปัญหาทางสังคม การที่เราจะมอบภาระให้องค์กรใดองค์กรหนึ่งแก้ไขย่อมจะไม่เกิดประสิทธิผลโดยแท้ ดังนั้น เมื่อทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ทุกคนในสังคมก็ต้องร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจกันแก้ปัญหา” ผลสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน คือ ชาวบ้านในชุมชนเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ และเข้าร่วมกิจกรรมเพิ่มมากขึ้น การกลับมาของสัตว์น้ำ สัตว์ป่าและพืชพันธุ์รวมทั้งเป็นหมู่บ้านต้นแบบ ศูนย์เรียนรู้ของเครือข่ายศูนย์เรียนรู้การจัดการทรัพยากร โดยชุมชนจังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนใน

จังหวัดเชียงรายที่สนใจเรื่องการอนุรักษ์มาเรียนรู้ประสบการณ์แนวทางการอนุรักษ์ ได้รับการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและเอกชนในการจัดทำกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า

จากงานศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่างานศึกษาที่เกี่ยวกับการจัดการป่าโดยคนในชุมชนนั้นสามารถก่อให้เกิดการจัดการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้อย่างเหมาะสม โดยมีวิธีการจัดการที่อยู่ภายใต้ระเบียบข้อบังคับที่ชุมชนเป็นคนสร้างขึ้นร่วมกัน รวมทั้งได้ก่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนให้ตระหนักถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ อย่างคุ้มค่าโดยควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไปพร้อมกันด้วย สิ่งเหล่านี้ได้สร้างจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างยั่งยืน

5. กรอบความคิดในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นวิจัยในเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย โดยใช้กรอบความคิดดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 กรอบความคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน
กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย มีระเบียบวิธีวิจัย ดังต่อไปนี้

รูปแบบในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน
กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ใช้รูปแบบในการวิจัยแบบ
การวิจัยเชิงคุณภาพ

ประชากรเป้าหมาย วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างและขนาดตัวอย่าง

1. ประชากรในการศึกษาครั้งนี้ได้แก่ ประชาชนในชุมชนบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง
อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย จำนวน 1,494 คน
2. กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างโดยไม่ใช้ความน่าจะเป็น
(Nonprobability sampling) การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เป็นการเลือก
กลุ่มตัวอย่างโดยพิจารณาจากการตัดสินใจของผู้วิจัยเอง ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างตาม
วัตถุประสงค์ของการวิจัย จำนวน 30 คน ประกอบด้วย
  - 2.1 คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 5 คน
  - 2.2 ผู้นำชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบัน จำนวน 5 คน
  - 2.3 เยาวชน จำนวน 5 คน
  - 2.4 ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่า จำนวน 10 คน
  - 2.5 เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนที่
เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน จำนวน 5 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ ในกลุ่มประชาชนผู้มีส่วนร่วม คณะกรรมการป่าชุมชน ตลอดจนเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชน
2. แนวคำถามในการประชุมกลุ่มย่อย ในกลุ่มประชาชนผู้มีส่วนร่วม คณะกรรมการป่าชุมชน ตลอดจนเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชน
3. แนวการสังเกต การสังเกตกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนในช่วงที่มีการจัดกิจกรรม
4. แผนที่ชุมชนรอบในและรอบนอก
5. แผนที่ป่าชุมชน

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน วิทยาลัยชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่น ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน
  2. การศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนาม ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และแนวทางการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนดั้งเดิม โดยวิธีการดังต่อไปนี้
    - 2.1 การพูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
    - 2.2 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก
    - 2.3 การสนทนากลุ่ม
    - 2.4 การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน
3. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้อง และความสมบูรณ์ของข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน มาจำแนกข้อมูลอย่างเป็นระบบ ตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้

การนำเสนอข้อมูล

นำเสนอข้อมูลในรูปแบบตารางประกอบการบรรยาย และการพรรณนาความ โดยแบ่งเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชนและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ตอนที่ 2 วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ตอนที่ 3 แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

สถิติที่ใช้ในการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการจำแนกถ้อยคำหรือข้อความที่ประชากรและกลุ่มตัวอย่างแสดงความคิดเห็น แล้วนำมาตีความ สังเคราะห์ และวิเคราะห์ด้วยหลักแห่งเหตุผล สร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Induction Analysis) อภิปรายถึงข้อเท็จจริงที่ค้นพบตามสภาพการณ์ ปรากฏการณ์ ความสัมพันธ์ และประเด็นสำคัญ เพื่อตอบคำถามการวิจัยเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษา ชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน และแนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชนในชุมชนบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างโดยไม่ใช้ความน่าจะเป็น (Nonprobability sampling) การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยพิจารณาจากการตัดสินใจของผู้วิจัยเอง ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย รวมทั้งหมด 30 คน

ผู้วิจัยได้แบ่งผลการวิจัยออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชนและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ตอนที่ 2 วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ตอนที่ 3 แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชนและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ข้อมูลทั่วไปของชุมชนห้วยหินฝนอาจกล่าวได้ว่าเป็นฐานข้อมูลที่สะท้อนให้ผู้วิจัยได้เข้าใจถึงบริบทโดยภาพรวมของชุมชน เพราะข้อมูลข้างต้นจะเป็นส่วนช่วยวิเคราะห์ความจำเป็นและจุดเริ่มต้นของวิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงรายได้เป็นอย่างดี

ประวัติความเป็นมา

บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ก่อตั้งขึ้นเมื่อ 151 กว่าปีที่ผ่านมา หรือประมาณปี พ.ศ.2410 ได้มีพ่อค้าวัว พ่อค้าม้า เดินทางมาจากอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอเถิน จังหวัดลำพูน โดยใช้เส้นทางหมู่บ้านแห่งนี้เป็นทางผ่าน และได้พบว่าหมู่บ้านแห่งนี้เป็นป่าดงดิบ มีแม่น้ำลำธารไหลผ่าน ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ จึงได้เกิดความพึงพอใจและได้ร่วมมือร่วมแรงกันดำเนินการแผ้วถางป่าเพื่อทำเป็นไร่ข้าวโพดและทุ่งนา พร้อมกับตั้งรกราก หมู่บ้านแห่งนี้ โดยเริ่มต้นมีเพียง จำนวน 5 ครอบครัว ต่อมาอีกไม่นานได้มีราษฎรจากบ้านป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย อพยพย้ายถิ่นฐานมาพักอาศัยและตั้งรกรากเพิ่มอีก จำนวน 7 ครอบครัว และเนื่องจากหมู่บ้านแห่งนี้มีแม่น้ำลำธารไหลผ่าน จึงทำให้บริเวณลำธารมีก้อนหินน้อยใหญ่จำนวนมากซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษคือสามารถใช้ลับมีด ลับเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรได้เป็นอย่างดี จึงทำให้ชาวบ้านเก็บมาใช้และเป็นที่ล่ำลือกันไปทั่ว จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน “ห้วยหินฝน” (สัมภาษณ์: มีศักดิ์ ตีปะตึง 1 สิงหาคม 2560 อดีตผู้ใหญ่บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ชาวบ้านห้วยหินฝนส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาพุทธ ดังนั้นเมื่อมีประชากร ผู้คนมาอาศัยมากขึ้น ผู้คนในหมู่บ้านจึงได้ร่วมมือร่วมใจกันสร้าง “วัดห้วยมะหินฝน” ขึ้นบริเวณเชิงเขาก่อนถึงป่าชุมชนห้วยหิน ในปี พ.ศ.2453 เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจและปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา

ต่อมาปี พ.ศ.2503 ได้มีตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) มาก่อตั้ง โรงเรียนขึ้นชื่อ “โรงเรียน ตชด. บำรุงที่ 12” และในปี พ.ศ.2506 ได้โอน โรงเรียนดังกล่าวให้อยู่ภายใต้สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนบ้านห้วยมะหินฝน”

พ.ศ.2523 ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมมือร่วมใจกันสร้างวัดหลังใหม่ขึ้น เนื่องจากหลังเก่ามีสภาพชำรุดทรุดโทรม และยังมีขนาดเล็ก มีพื้นที่ไม่เพียงพอสำหรับใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะประชากรมีเพิ่มมากขึ้น และในปีเดียวกันหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำแม่จัน กรมอนุรักษ์พันธุ์พืชและสัตว์ป่า ได้เข้ามาจัดตั้งหน่วยเพื่ออนุรักษ์แหล่งน้ำต้นน้ำให้มีสภาพที่สมบูรณ์

พ.ศ.2525 การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้ดำเนินการติดตั้งเสาไฟฟ้า จึงทำให้บ้านห้วยหินฝนมีไฟฟ้าใช้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นับว่าเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้านมากยิ่งขึ้น

พ.ศ.2535 ชาวบ้านได้ร่วมมือร่วมใจกันสร้างอ่างเก็บน้ำขึ้นบริเวณป่าชุมชน เพื่อใช้กักเก็บน้ำไว้ใช้ในยามฤดูแล้ง

พ.ศ.2536 ได้มีการสร้างถนนลาดยางแทนถนนเส้นเดิมที่เป็นลูกรังและทางเดินเกวียนซึ่งใช้เดินทางลำบากมากโดยเฉพาะในฤดูฝน ทำให้ชาวบ้านห้วยหินฝนมีความสะดวกสามารถเดินทางสัญจรสะดวกสบายขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านเริ่มทำการค้าขาย และมีการขนส่งสินค้าแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น

พ.ศ.2539 ได้ก่อตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กภายในหมู่บ้าน เพื่อลดภาระในการดูแลบุตรหลานของชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝน และเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมให้แก่เด็ก ก่อนจะเข้าเรียนด้วย

พ.ศ.2543 ได้สร้างอาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้านห้วยหินฝนขึ้น เพื่อใช้รองรับการจัดกิจกรรมของหมู่บ้าน

พ.ศ.2548 ได้มีกลุ่มศาสนาอิสลามเข้ามาริเริ่มก่อตั้งมัสยิด และหอพักสำหรับใช้เป็นที่พักและใช้เรียนหนังสือให้แก่นักเรียน

พ.ศ.2549 มีการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มน้ำดื่ม เพื่อเป็นแหล่งผลิตน้ำสะอาดของหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีน้ำสะอาดใช้และเพิ่มรายได้เข้าสู่หมู่บ้านอีกช่องทางหนึ่งด้วย

พื้นที่ทั้งหมดของบ้านห้วยหินฝน

บ้านห้วยหินฝน มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 2,000 ตารางกิโลเมตร แบ่งเป็น พื้นที่อยู่อาศัยจำนวน 12 ตารางกิโลเมตร พื้นที่เกษตร (ไร่ นา สวน) จำนวน 1,600 ตารางกิโลเมตร และป่าชุมชนอ่างเก็บน้ำ และอื่น ๆ จำนวน 388 ตารางกิโลเมตร มีแหล่งเก็บน้ำสาธารณะ เช่น อ่างเก็บน้ำ จำนวน 11 ไร่ ลำห้วยขนาดเล็ก จำนวน 15 สาย ลำห้วยขนาดใหญ่ จำนวน 1 สาย

ลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านห้วยหินฝน

หมู่บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ตั้งอยู่บนถนนแม่จัน-ฝาง ทางหลวงหมายเลข 1089 มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านอาหละ	หมู่ที่ 2
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านใหม่เจริญ	หมู่ที่ 18
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านปางสา	หมู่ที่ 17
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านเข้าเล่าซีก้วย	หมู่ที่ 16

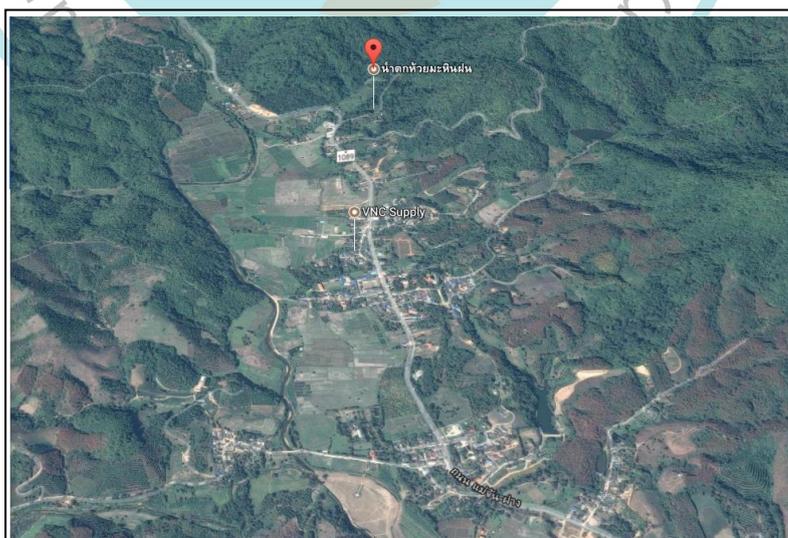

ภาพที่ 4.1 บ้านห้วยหินฝน

ที่มา: <https://www.google.co.th/maps> (6 ส.ค. 2560)

สภาพภูมิประเทศ

บ้านห้วยหินฝน เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง ตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ประมาณ 15 กิโลเมตร สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขา มีภูเขาล้อมรอบ สภาพอากาศร้อนชื้น พื้นที่ทั้งหมดประมาณ 18 ตารางกิโลเมตร

ภาพที่ 4.2 สภาพภูมิประเทศบ้านห้วยหินฝน

ที่มา: <https://www.google.co.th/maps> (6 ส.ค. 2560)

สภาพทั่วไปทางภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของชุมชนบ้านห้วยหินฝนมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบเชิงเขา มีภูเขา ล้อมรอบ มีถนนตัดผ่าน (คั่นกลาง) ชุมชนบ้านห้วยหินฝน การสร้างที่อยู่อาศัยนิยมสร้างอยู่บนพื้นที่ราบ และที่ราบเชิงเขา อยู่สูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ 700 เมตร มีแม่น้ำจันไหลผ่านจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก แม่น้ำจันไหลมาจากต้นน้ำจันที่กิวสะโตที่อยู่จากระดับน้ำทะเล ประมาณ 1,200 เมตร (สัมภาน์) อภิวัตน์ จินดาตะจักร 1 สิงหาคม 2560 ผู้ใหญ่บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย) และไหลไปสมทบแม่น้ำคำที่เทศบาลจันจวามีระยะทางทั้งหมดประมาณ 42 กิโลเมตร (คำว่า “จัน” มาจากคำว่า “จัน” แม่น้ำจัน เพราะไหลมาจากที่สูงชัน) นอกจากนี้ ยังมีลำห้วยมะหินฝนที่ไหลผ่านหมู่บ้าน มีน้ำไหลตลอดปี

ภาพที่ 4.3 สภาพทั่วไปทางภูมิประเทศบ้านห้วยหินฝน

ที่มา: <https://www.google.co.th/maps> (6 ส.ค. 2560)

สภาพภูมิอากาศ

บ้านห้วยหินฝนมีสภาพอากาศร้อนชื้น เพราะมีป่าไม้เบญจพรรณกึ่งป่าชื้นจึงทำให้มี 3 ฤดู ฤดูฝนมีฝนตกชุกตลอดฤดูกาลฤดูหนาวอากาศหนาวมากในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคม ส่วนฤดูร้อนอากาศจะร้อนจัดในช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม

ข้อมูลประชากร

บ้านห้วยหินฝน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น จำนวน 259 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งสิ้น จำนวน 1,494 คน แยกเป็นเพศชาย จำนวน 741 คน และเพศหญิง จำนวน 753 คน ส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ทำไร่ ทำสวน ทำนา เป็นต้น (สัมภาษณ์) อภิวัฒน์ จินดาทะจักร 1 สิงหาคม 2560 ผู้ใหญ่บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

กลุ่มและองค์กรสังคม

บ้านห้วยหินฝนมีกลุ่มอาชีพ และกลุ่มสวัสดิการชุมชน หลายกลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มล้วน ตั้งขึ้นมาตามมติของประชาชนในหมู่บ้านเป็นหลัก (สัมภาษณ์) สงวน จันทรสิงห์ 1 สิงหาคม 2560 ส.อบต.หมู่ที่ 14 บ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย) อาทิเช่น

1. กองทุนสวัสดิการสังคม ซึ่งเป็นการให้บริการแก่ประชาชนในพื้นที่ชุมชนบ้านห้วยหินฝน ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 ภายใต้การนำของคนในหมู่บ้านจำนวนหนึ่ง ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 239 คน
2. กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการจัดตั้งโดยความร่วมมือกับกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ปัจจุบันมีสมาชิก 150 ครอบครัว
3. กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปถั่ว ซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิม และเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านห้วยหินฝน โดยใช้ถั่วเหลืองจากการเพาะปลูกภายในหมู่บ้านมาแปรรูปเป็นอาหาร เช่น ถั่วเน่า ถั่วเน่าแผ่น ถั่วเน่าเมล็ดแห้ง ฯลฯ และยังได้รับการรับรองจากผลการวิจัยของกองโภชนาการ กรมอนามัย และกรมวิชาการเกษตร นอกจากนี้ยังได้รับการคัดเลือกให้นำผลิตภัณฑ์แปรรูปจากถั่วไปจัดนิทรรศการ ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ อีกด้วย ปัจจุบันมีสมาชิก 10 คน
4. กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มน้ำดื่ม เนื่องจากบ้านห้วยหินฝนห่างไกลจากตัวอำเภอ และน้ำดื่มกินที่ใช้ในประกอบอาหารยังไม่มีความสะดวกเพียงพอ จึงทำให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านตั้งกลุ่มน้ำดื่ม ขึ้น และยังเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีของหมู่บ้านให้เกิดประโยชน์สูงสุด สร้างรายได้เข้าหมู่บ้านด้วย ปัจจุบันมีสมาชิก 12 คน
5. กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มโคลมลอย อีกหนึ่งอาชีพที่สืบสานมาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน สมาชิกส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ มารวมตัวกันเพื่อทำโคลมลอยหลังจากว่างเว้นจากการทำงานบ้านงานเกษตร เป็นการสร้างรายได้เสริม และอนุรักษ์ประเพณีอันดีงามของชุมชนได้อีกด้วย ปัจจุบันมีสมาชิก 15 คน

ชุมชนห้วยหินฝนได้กำหนดปฏิทินชุมชนขึ้นมาเพื่อใช้เป็นปฏิทินสำหรับทำพิธีกรรม ทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน โดยผ่านมติของชุมชน ดังนั้นปฏิทินชุมชนนี้ทุกคนในชุมชนต้องทราบ และต้องปฏิบัติตาม (สัมภาษณ์: สมศักดิ์ ใจกา 1 สิงหาคม 2560 ส.อบต.หมู่ที่ 14 บ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าติ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย) ได้แก่

1. วันขึ้นปีใหม่ จะจัดในวันที่ 1 มกราคม ของทุกปี
2. วันทำบุญถวายข้าวใหม่ จะจัดขึ้นในวันที่ 18 มกราคม ของทุกปี
3. วันมาฆบูชา จะจัดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ของทุกปี
4. งานปอย จะจัดขึ้นในเดือนมีนาคม ของทุกปี
5. งานสืบชะตาน้ำจัน จะจัดขึ้นในวันที่ 9 เมษายน ของทุกปี
6. วันสงกรานต์ จะจัดขึ้นในวันที่ 13-15 เมษายน ของทุกปี
7. วันวิสาขบูชา จะจัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม ของทุกปี
8. วันเข้าพรรษา จะจัดขึ้นในเดือนกรกฎาคม ของทุกปี
9. การเลี้ยงผีฝ่าย ผีป่า ผีเขา อ่างเก็บน้ำ จะจัดขึ้นในเดือนกรกฎาคม ของทุกปี
10. เทศกาลกินเจ จะจัดขึ้นในเดือนกันยายน ของทุกปี
11. วันออกพรรษา จะจัดขึ้นระหว่างเดือนกันยายนกับตุลาคม ของทุกปี
12. งานกินสลาก ทอดกฐิน จะจัดขึ้นในเดือนพฤศจิกายน ของทุกปี
13. วันลอยกระทง จะจัดขึ้นในเดือนพฤศจิกายน ของทุกปี

ปฏิทินชุมชนจะสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของชุมชนห้วยหินฝน เป็นการอนุรักษ์ธรรมชาติของชุมชน เชิญชวนให้ผู้คนในชุมชนมาเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ปฏิทินนี้ได้จัดทำขึ้นทุกปี แสดงให้เห็นถึงความเหนียวแน่น แน่นแฟ้น ของทุกคนในชุมชน โดยในชุมชนได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ไว้ดังนี้

ประเพณีตานก๋วยสลากหรือสลากภัต เป็นการจัดงานบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือทำบุญไว้ให้ตนเองในภพภาคหน้า โดยการให้พระสงฆ์จับสลากรับเอาเครื่องครัวदानหรือเครื่องไทยทานไป ส่วนใหญ่จะต้องจัดขึ้นหลังจากพระออกพรรษาในเดือนกันยายน - ตุลาคม หรือเดือนพื้นเมือง เรียกว่า เดือนสิบ-เดือนเกียง

ประเพณีทอดผ้าป่า เป็นการทำบุญถวายไทยทานจตุปัจจัยต่างๆ ให้วัด เพื่อสมทบทุนในการก่อสร้างอาคารสิ่งสาธารณประโยชน์ทางด้านศาสนสถาน รวมทั้งถวายผ้าไตรจีวรแก่พระภิกษุสงฆ์ เพื่อนำไปใช้หนุนห่ม สามารถจัดทอดผ้าป่าได้ทุกเดือน

ประเพณีปอย เป็นประเพณีพื้นเมืองทางภาคเหนือ เป็นการเฉลิมฉลองสิ่งก่อสร้างทางศาสนสถานของวัดที่ได้ก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว เช่น วิหาร โบสถ์ กำแพงวัด หอระฆัง เป็นต้น

ประเพณีทอดกฐิน เป็นการทำบุญที่ผู้ทำบุญต้องจัดเตรียม เครื่องผ้ากฐิน คือ ผ้าไตร จีวร พร้อมทั้งจตุปัจจัยอื่น ๆ ถวายให้แก่พระสงฆ์ จะจัดให้มีขึ้นหลังออกพรรษา ระหว่างเดือน ตุลาคม-พฤศจิกายน หรือพื้นเมืองเรียก เดือนเกียง-เดือนยี่

ประเพณีลอยกระทง หรืองานบุญยี่เป็ง เป็นการทำบุญเพื่อระลึกถึงพระคุณของแม่น้ำและเพื่อเป็นการขอขมาต่อแม่น้ำที่คนได้ทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลลงในน้ำ กลางคืนจะมีการเทศน์มหาชาติชาดก จะจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนพฤศจิกายน หรือเดือนพื้นเมืองเรียกเดือนยี่

ประเพณีปี๋ใหม่เมือง หรือประเพณีสงกรานต์ เป็นการทำบุญเฉลิมฉลอง เนื่องในวันขึ้นปีใหม่ของคนพื้นเมืองทางภาคเหนือ โดยจะจัดให้มีขึ้นในระหว่างวันที่ 13-15 เมษายน ของทุกปี เดือนพื้นเมืองเรียกเดือนเจ็ด โดยจะมีกิจกรรมทำความสะอาดบ้านเรือน ทำบุญตักบาตร สรงน้ำพระ รดน้ำคำหัว สะเดาะเคราะห์ ขนทรายเข้าวัด มีการเล่นสาดน้ำสงกรานต์ เป็นต้น

ประเพณีตานข้าวใหม่ หรือทานข้าวใหม่ เป็นการนำเอาข้าวใหม่ที่ได้จากการเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว นำไปทำบุญที่วัด จะจัดให้มีขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนมกราคม หรือเดือนพื้นเมืองเรียกว่าเดือนสี่เป็ง

ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา เป็นการทำบุญถวายเทียนเข้าพรรษาเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้ใช้ประกอบศาสนพิธีในช่วงเข้าพรรษา 3 เดือน จัดขึ้นในวันเข้าพรรษา ในเดือนกรกฎาคม หรือเดือนพื้นเมืองเรียกเดือนสิบ

ประเพณีแต่งงาน นิยมจัดขึ้นในเดือนคู่ ยกเว้นเดือนเก้า ซึ่งถือว่าเป็นเลข 9 เป็นเลขที่ให้ความก้าวหน้า และไม่นิยมจัดงานแต่งงานในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา

ประเพณีงานศพ ศพคนตายนิยมเก็บไว้ที่บ้าน ไม่นิยมเก็บไว้ที่วัด นอกจากศพไม่มีญาติ ตอนกลางคืนจะมีการสวดพระอภิธรรมทุกคืน ส่วนใหญ่จะนำศพไว้ทำพิธีทางศาสนาประมาณ 3-5 วัน ขึ้นอยู่กับฐานะของผู้ตาย การฃาปนกิจศพโดยวิธีการเผา จะถือฤกษ์กำหนดวันฃาปนกิจในวันดีทางโหราศาสตร์เท่านั้น หากเป็นวันเลวจะต้องเลื่อนไป

ประเพณีปอยข้าวสังข์ เป็นการทำบุญให้คนตาย หลังครบกำหนดการตาย 100 วัน จะมีการเตรียมข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นต่าง ๆ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้คนตายโดยมีความเชื่อว่าคนที่ตายไปแล้วจำเป็นจะต้องใช้ข้าวของเครื่องใช้เหมือนคนที่ยังมีชีวิตอยู่

ประเพณีทำบุญใจบ้าน เป็นการทำบุญเพื่อเป็นสิริมงคลให้กับหมู่บ้านและเป็นวันที่ประชาชนทั้งหมดในหมู่บ้าน และที่อาศัยอยู่ต่างจังหวัดได้กลับมาพบปะกัน โดยพร้อมหน้า มีกำหนดจัดขึ้นในวันที่ 16 เมษายน ของทุกปี

ประเพณีสืบทอดแม่บ้านจัน เพื่อระลึกถึงคุณประโยชน์ของลำน้ำ ลำธารที่หล่อเลี้ยงชีวิตและเป็นการรักษาต้นน้ำลำธาร โดยการปลูกจิตสำนึก กำหนดจัดขึ้นในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี

การสะเดาะเคราะห์สืบชะตาบ้าน ทำช่วงเดือนเมษายนซึ่งเป็นเหมือนการเริ่มต้นปีใหม่ของชาวล้านนา เพื่อให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ให้พ้นจากเคราะห์ร้ายอันตรายทั้งปวง อยู่เย็นเป็นสุข และนอกจากนี้จะมีการส่งเคราะห์ในกรณีต่างๆ เช่น การเดินทางไกล มีคนทำนายทายทักว่าจะมีเคราะห์ ผันร้าย มีอาการเจ็บป่วยเรื้อรัง และเมื่อหายจากการเจ็บป่วยแล้ว โดยการทำสะตวง (กากกล้วยทำเป็นรูปสี่เหลี่ยม) กว้างประมาณ 1 ศอก และในสะตวง มีรูปปั้นคน รูปปั้นควาย หมาก พลู กกล้วย อ้อย แกงสั้ม (ใบมะขามเผา) แกงหวาน (ใบผักทองเผา) และจะมีป้ออาจารย์ (หมอพิธีกรรม) มาทำพิธีและเมื่อเสร็จพิธีจะนำสะตวงไปไว้นอกบ้าน

ปราชญ์ชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น

หมอฮ้องขวัญ (หมอลู่ขวัญ) นายพัด ตีปะตึง อายุ 63 ปี เกิดวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2497 อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 203 ม.14 บ้านห้วยหินฝน ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย เป็นหมอฮ้องขวัญ สืบทอดภูมิปัญญาในด้านพิธีกรรมทางศาสนา ฮ้องขวัญ บางทีเรียกว่า การเรียกขวัญหรือลู่ขวัญ เป็นความเชื่อว่าขวัญจะมีอยู่ประจำชีวิตของแต่ละคนมาตั้งแต่เกิด ถ้าขวัญอยู่กับคนเราก็จะมีความสุข ใจ สุขใจ จิตมั่นคง หากขวัญไม่อยู่กับตัวเจ้าของก็จะเป็นสาเหตุให้ร่างกายและจิตใจเจ็บป่วย นอนไม่หลับ จึงมีการเรียกขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัว ชีวิตก็จะมีสุขเป็นปกติ การฮ้องขวัญหรือการเรียกขวัญจะมีเครื่องบายศรี ทำมาจากใบตองประดับด้วยดอกไม้ ไข่ต้ม ข้าวเหนียว กกล้วย ใบพลู หมากเมี่ยง บุหรี่ ด้ายมัดข้อมือ หรือการมีเสื้อผ้าเจ้าของขวัญ และอาจมีเครื่องต่างๆ ตามแต่ภูมิปัญญา ในการทำพิธีหมอขวัญหรือผู้ฮ้องขวัญจะทำพิธีฮ้องขวัญ พรมน้ำมนต์และผู้ข้อมือให้กับเจ้าของขวัญ พร้อมญาติพี่น้องและผู้ที่เกี่ยวข้องพิธีอวยพรให้อยู่เย็นเป็นสุข มีความสุข ความเจริญในชีวิต (สัมภาษณ์) พัด ตีปะตึง 3 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

หมอเป่า นายเป็ง จันทรเป็ง อายุ 70 ปี เกิดวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2490 อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 35 ม.14 บ้านห้วยหินฝน ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย สืบทอดภูมิปัญญาทางการเสก การเป่า และการตั้งข้าว (สัมภาษณ์) เป็ง จันทรเป็ง 3 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

หมอสมนไพร นายสมบูรณ์ จินดาธรรม อายุ 68 ปี เกิดวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2492 อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 41 ม.1 บ้านห้วยหินฝน ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย สืบทอดภูมิปัญญาทางการใช้สมุนไพรรักษาโรค งานด้านจักรสาน ซึ่งเป็นการสืบทอดองค์ความรู้จากบรรพบุรุษในการใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่มีสรรพคุณทางยามาใช้รักษาโรค หรือบรรเทาอาการเจ็บป่วย เช่น การนำข้าวเจ้า กล้วยเล็บนก และด้วยอื่น ๆ มาต้มเป็นสมุนไพรรักษาโรคนิว เป็นต้น

(สัมภาษณ์: สมบูรณ์ จินดาธรรม 3 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

หมอมือหนึ่ง นางแอน จันทรเป็ง อายุ 87 ปี เกิดวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2473 อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 17 ม.14 บ้านห้วยมะหินฝน ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย สืบทอดภูมิปัญญาด้านการทำฝีมือนึ่ง และยังเป็นปราชญ์ชาวบ้านในด้านการจักสาน ฝิ่ยาหมือนึ่ง เป็นการหาเมื่อหายน หรือเป็นการทำนายว่าการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นนั้นเกิดขึ้นเพราะอะไร การทำพิธีประกอบด้วย หมือนึ่ง ไหข้าว (ที่เตรียมไว้สำหรับฝิ่ยาหมือนึ่ง) ข้าวสารและมีขันตั้ง ประกอบด้วย ขันบูชา กรวยดอกไม้รูปเทียน และเงินค่าครู หมอเมื่อหรือหมอพิธีจะทำพิธีและถามย่ำหมือนึ่งเป็นข้อ ๆ ตามข้อสงสัยของผู้ที่มาหา เมื่อจะต้องอยู่กับหมอตลอดเวลา เมื่อได้คำตอบก็ทำการแก้ไขไปตามที่ได้แนะนำ เพื่อให้ผู้ป่วยหายจากอาการเจ็บป่วยที่เป็นอยู่ ส่วนในด้านการจักสานเป็นการนำไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ ไผ่ซาง ไผ่บง ไผ่ข้าวหลาม มาสานเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ตะกร้า กระด้ง และอุปกรณ์เพื่อการจับสัตว์ เช่น ไช ข้อง คุ่ม และชะ เป็นต้น (สัมภาษณ์) แอน จันทรเป็ง 3 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ภูมิปัญญาการถนอมอาหารจากถั่วเหลือง นางโบ้ พญาวงศ์ อายุ 81 ปี เกิด พ.ศ. 2479 อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 150/1 ม.14 บ้านห้วยหินฝน ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย สืบทอดภูมิปัญญาในด้านการถนอมอาหาร การทำถั่วเน่า ซึ่งเป็นอาหารพื้นเมืองที่ทำจากถั่วเหลืองนำมาหมัก คำว่า “ถั่วเน่า” เป็นคำที่คนล้านนาใช้เรียกถั่วเหลืองเน่า เพราะใช้กระบวนการหมักจนถั่วเหลืองที่หมักไว้มีราสีขาวขึ้น และมีกลิ่นเหม็น ถั่วเน่าเป็นการแปรรูปอาหารอย่างหนึ่ง วิธีการทำทำถั่วเน่า จะเริ่มจากนำถั่วเหลืองมาต้มจนเปื่อย แล้วหมักทิ้งไว้ประมาณ 3-4 วัน จนมีราสีขาวเกิดขึ้น ขั้นตอนนี้เรียกว่า ถั่วเน่าชา คือ เป็นถั่วเน่าที่ยังเป็นเมล็ดคล้ายคั่วเขียว แต่ไม่มีน้ำ สามารถนำไปทำอาหารได้หลายอย่าง เช่น นำมาตำพร้อมกับเครื่องปรุง ได้แก่ เกลือ พริกแห้งหรือพริกสด ขิง กระเทียม ห่อด้วยใบตองแล้วนำไปนึ่งหรือปิ้ง เรียกว่า “ถั่วเน่าหอมอะ” ส่วนอีกอย่างก็นำถั่วเน่ามาตำให้ละเอียดพร้อมใส่เครื่องปรุง ได้แก่ เกลือ พริกแห้ง กระเทียม แล้วนำไปทำเป็นแผ่นบาง ตากแดดจนแห้ง แล้วจึงค่อยเก็บมาใช้ เรียกว่า “ถั่วเน่าเค็ม” หรือ “ถั่วเน่าแผ่นแห้ง” (สัมภาษณ์) โบ้ พญาวงศ์ 3 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นางมาลา จินดาหลวง อายุ 74 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 121 ซ.9 ม.14 บ้านห้วยหินฝน ต.ป่าตึง อ.แม่จัน จ.เชียงราย อาชีพข้าราชการบำนาญ ผู้ที่ศตนเป็นต้นแบบให้แก่ชุมชนจนได้รับรางวัลและการยอมรับจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งทางภาครัฐและเอกชน เช่น ได้รับการคัดเลือกเป็นปราชญ์เกษตรดีเด่น ระดับจังหวัดเชียงราย ประจำปี 2527 สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง ได้รับการยกย่องว่าเป็นแม่

ดีเด่น ประจำปี 2554 ประเภท แม่ผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเป็นผู้ริเริ่มการทำเกษตรอินทรีย์ในชุมชนบ้านห้วยหินฝน เริ่มตั้งแต่การปลูกข้าว ถั่วเหลือง และปลูกพืชผล พันธุ์ไม้โดยปลอดจากสารเคมี ตามรูปแบบเกษตรพอเพียงและเกษตรอินทรีย์ สร้างสวนคนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแหล่งศึกษาดูงานของคนในชุมชนและนอกชุมชน อีกทั้งยังใช้ชีวิตชีวิตแบบพอเพียง จากการปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างทำให้ชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝนเริ่มเปลี่ยนมาใช้วิธีการทำเกษตรอินทรีย์ เนื่องจากได้เห็นตัวอย่างจริง และผลผลิตที่ได้ก็มิได้มีความแตกต่างกับการใช้สารเคมี แต่กลับมีผลดีที่ประหยัดค่าใช้จ่าย ลดการสะสมสารเคมีในร่างกาย และพืชผลที่ได้มีความปลอดภัยมากขึ้น นอกจากนี้ ยังเป็นบุคคลนักพัฒนาด้วยจะเห็นได้จากการขยันหมั่นเพียรหาความรู้จากหน่วยงาน และบุคคลต้นแบบในด้านต่าง ๆ เกิดการถอดความรู้จากความรู้ และประสบการณ์ที่ได้มาสร้างเป็นความรู้มีหนึ่ง เช่น การปลูกต้นหอมหมื่นลี้ เพื่อนำมาทำชาหอมหมื่นลี้ ปลูกกาแฟอินทรีย์ ปลูกชาอินทรีย์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างแหล่งอาหารให้ชุมชนห้วยหินฝนอย่างยั่งยืนอีกด้วยจากการอุทิศตัวให้เป็นบุคคลต้นแบบจึงได้มีคำกล่าวไว้ว่า “ปรัชญาชีวิตไม่ได้มีตัวตน มันคือความสุขที่อยู่ข้างใน คือชีวิตที่ได้เป็นผู้ให้ ชีวิตที่จัดการตัวเองได้ จัดการครอบครัวจัดการชุมชน มันคือความสุขที่ยั่งยืน”

สภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ป่าชุมชนห้วยหินฝนมีพื้นที่รวมประมาณ 388 ตารางกิโลเมตร เป็นป่าไม้เบญจพรรณกึ่งป่าชื้น หรือป่าผสมผลัดใบ มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน มีสภาพอากาศร้อนชื้น ระบบนิเวศน์ในป่านี้ประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้ชนิดผลัดใบ หรือทิ้งใบเก่าในฤดูแล้ง เพื่อจะแตกใบใหม่เมื่อเข้าฤดูฝน ซึ่งป่าชุมชนห้วยหินฝนอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 700 เมตร ลักษณะของป่าชุมชนห้วยหินฝน จะเป็นป่าโปร่ง พื้นที่ป่าไม่รกทึบ มีต้นไม้ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ต้นไม้ใหญ่ที่เห็นได้ในป่าชุมชนมีหลายชนิด เช่น ต้นประดู่ ตะแบก มะค่า นอกจากนี้ยังมีพันธุ์ไม้ พันธุ์พืชต่าง ขึ้นทั่วอยู่ทั่วพื้นที่ ลักษณะป่าชุมชนจะเป็นที่ราบเนินเขา และเชิงเขา มีน้ำจากลำห้วยหินฝนไหลผ่านตลอดปี

ในอดีตป่าชุมชนห้วยหินฝนจะมีต้นตองตึง (ต้นพลวง) อยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านห้วยหินฝนจะใช้ใบจากต้นตองตึงมาทำบดเมล็ดถั่วในกระบวนการทำถั่วเน่า เพื่อให้มีความหอม เมล็ดถั่วเน่าที่ได้จะมีสีขาว นอกจากนี้ยังมีต้นกล้วย ต้นบอน ผักกูด ต้นตุน และพืชผักผลไม้ พืชสมุนไพรอีกหลายอย่างขึ้นตามลำน้ำห้วยมะหินฝน นอกจากพืชแล้ว ลำห้วยยังเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ หิน หินที่วางนี้ใช้สำหรับฝนลับมีด หรือเครื่องมือทางการเกษตรได้ดียิ่งนัก แต่ในปัจจุบันหินฝนที่วางนี้ มีจำนวนลดน้อยลง เนื่องจากชาวบ้านได้เก็บไปจำหน่ายนอกหมู่บ้านด้วย (สัมภาษณ์: สาทิส สมวันดี 4 สิงหาคม 2560 อดีตผู้ใหญ่บ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ในปัจจุบันป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่าต้นน้ำ จึงมักประสบปัญหาการลักลอบตัดไม้ในบริเวณต้นน้ำ ซึ่งจากการลักลอบตัดไม้จึงทำให้ปริมาณอาหารป่าที่หลากหลายลดลง ทั้งนี้เป็นเพราะระบบนิเวศได้มีการเปลี่ยนแปลงส่งผลให้พืช พันธุ์ไม้บางชนิดสูญพันธุ์ รวมทั้งส่งผลให้ปริมาณน้ำในต้นน้ำลำห้วยมะหินฝนลดลงด้วย ป่าชุมชนห้วยหินฝนนับเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ยังคงความเหมาะสมในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่และปัจจัยสนับสนุน เช่น การอนุรักษ์และการใช้แหล่งน้ำ ความรู้ทางด้านการเกษตรของประชาชนที่ถูกต้องทั้งในด้านการปฏิบัติและความรู้ทางด้านวิชาการ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ หากไม่ได้รับการแก้ไขที่เหมาะสมอาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมส่วนอื่นที่มีความเกี่ยวข้องได้

จากการสัมภาษณ์นายอภิวัฒน์ จินดาตะจักร (ผู้ใหญ่บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14) กล่าวว่า... “เราเป็นคนบ้านห้วยหินฝน มีความรักความผูกพันกับป่าไม่มาตั้งแต่เด็กจนโต และความเป็นอยู่จะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติต่าง ๆ (ดิน น้ำ ป่า) เมื่อมาถึงยุคหนึ่งทรัพยากรเหล่านี้ที่เคยใช้อยู่กับคุณแลร์กษา พี่พวออาศัยกันได้ถูกเปลี่ยนไปจากเดิม ทั้งสาเหตุจากคน หรือกระแสของการเมืองโดยกลไกการพัฒนาต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาตามมาโดยเฉพาะปัญหาการไม่เข้าใจของชาวบ้านที่เสียผลประโยชน์ทั้งนายทุนที่เสียประโยชน์จากการจ้างคนทำไร่เลื่อนลอย หากเราไม่ช่วยกันฟื้นฟู อนุรักษ์ไว้เมื่อทรัพยากรต่าง ๆ เหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป คนก็จะเปลี่ยนแปลง จิตใจก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย จะเกิดปัญหาตามมาอย่างไม่มีสิ้นสุด” ในอดีตชาวบ้านเคยทำไร่ ทำสวน ปลูกข้าวข้าวโพด ปลูกข้าว ปลูกถั่วเหลือง แบบเดิมที่พี่พวออาศัยกัน และทำแต่พอกิน มาปัจจุบันประชาชนได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านก็ต่างพากันจับจองที่ดินตามใจของตนเองว่าจะเอาเท่าไรก็ได้ พอจับจองมากขึ้นทำให้ดูแลไม่ทั่วถึง ก็เกิดการขายที่ที่จับจองให้เหล่านายหน้า ส่งผลให้เกิดการบุกรุกที่ป่าชุมชน ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนห้วยหินฝนมีขนาดลดลงจากเดิม และทรัพยากรในป่าก็ถูกนำมาใช้โดยไม่หวังว่าอนาคตจะมีใช้พอเพียงหรือไม่ (สัมภาษณ์: แปลก เดชะบุญ 4 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ตอนที่ 2 วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ชุมชนห้วยหินฝน เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่า และภูเขา ซึ่งล้วนแต่สร้างสรรคมาจากธรรมชาติทั้งนั้น ผู้คนในชุมชนจึงได้อยู่อาศัยร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเป็นมิตร พึ่งพากันในแบบเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดังเช่นคำว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” ป่าชุมชนห้วยหินฝน มีเนื้อที่ประมาณ 388 ตารางกิโลเมตร โดยมีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	พื้นที่ป่าชุมชนบ้านอาหละ	หมู่ที่ 2
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	พื้นที่ป่าชุมชนบ้านใหม่เจริญ	หมู่ที่ 18
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	พื้นที่ป่าชุมชนบ้านปางสา	หมู่ที่ 17
ทิศใต้	ติดต่อกับ	พื้นที่ป่าชุมชนบ้านเข้าเล่าชีกว๊าย	หมู่ที่ 16

จากการที่มีอาณาเขตของป่าชุมชนกว้างขวาง ทำให้ประโยชน์ที่ชุมชนได้จากป่าชุมชนห้วยหินฝนจึงได้มาอย่างมากมายมหาศาล แต่ประโยชน์ที่ได้มาจากป่านั้นเมื่อใช้ไปนานวัน และใช้เป็นประจำอย่างต่อเนื่อง ย่อมทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในป่าในลดลงได้เช่นกัน เมื่อทรัพยากรธรรมชาติลดลงย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งในการดำรงชีวิตที่เคยพึ่งพาปัจจัย 4 จากป่าชุมชน คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค และในด้านสภาพดินฟ้าอากาศด้วย เช่น ความแห้งแล้ง และปัญหาน้ำป่าไหลหลาก ซึ่งผลต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติทั้งสิ้น เหตุผลนี้ ทำให้คนในชุมชนห้วยหินฝนเริ่มตระหนักในค่าของป่าไม้ และเริ่มที่ความคิดที่จะฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าชุมชนห้วยหินฝน เพื่อเป็นแหล่งพึ่งพาอาศัยได้เหมือนเดิม ทุกคนในชุมชนจึงได้เริ่มดำเนินการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างจริงจัง โดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษมาผสมผสานกับวิธีการใหม่ตามหลักวิชาการของปัจจุบัน โดยใช้หลักคิดที่ว่า “บ้านตัวเอง ต้องช่วยกันรักษา หากเจ้าของบ้านไม่ช่วยกันรักษาบ้านของตัวเองแล้ว ใครเล่าจะมารักษาย่านให้” ดังนั้น ผู้คนในชุมชนจึงรวมตัวกันลุกขึ้นมาปกป้องผืนป่าของตนเอง ป้องกันการรุกรานจากคนภายนอกอย่างเข้มแข็ง เพื่อช่วยกันพลิกฟื้นคืนชีวิตให้ป่าชุมชนห้วยหินฝนให้คงสภาพที่สมบูรณ์มีทรัพยากรธรรมชาติให้ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาตลอดไปอย่างยั่งยืน (สัมภาษณ์: ยงยุทธ คำบัว 5 สิงหาคม 2560 ข้าราชการครูชำนาญ ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ป่าชุมชนห้วยหินฝนมีลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่า 2 ลักษณะ คือ ป่าที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้เรียกว่า “ป่าชุมชนอนุรักษ์” และป่าที่ชุมชนใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติในชีวิตประจำวัน เรียกว่า “ป่าชุมชนใช้สอย” โดยป่าทั้ง 2 ลักษณะมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชน ดังนี้ (สัมภาษณ์ : อำพัน สมวันดี 5 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ป่าชุมชนอนุรักษ์ หมายความว่า ป่าที่เป็นเขตป่าต้นน้ำห้วยหินฝน ซึ่งเป็นแหล่งต้นกำเนิดของน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงพื้นที่ทำการเกษตร และเป็นแหล่งน้ำอุปโภคบริโภคให้แก่ชุมชนห้วยหินฝน ดังนั้นบริเวณในป่าชุมชนอนุรักษ์ จึงได้มีการห้ามมิให้มีการบุกรุกทำลายโดยเด็ดขาด ทุกคนจะต้องช่วยกันรักษา ซึ่งบริเวณดังกล่าว ได้กำหนดว่าเป็นพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์ คือ บริเวณตั้งแต่เขตติดต่อกับวัดห้วยมะหินฝนเป็นแนวเขตเรื่อยไปจนถึงลำห้วยมะหินฝน หรือบริเวณแนวลำห้วยมะหินฝน และรวมถึงบริเวณพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทำการเกษตรที่มีมาก่อนใช้กฎระเบียบนี้ อนุญาตให้ทำการเกษตรต่อไป แต่ห้ามบุกรุกเพิ่มเติมเป็นอันขาด ซึ่งคณะกรรมการป่าชุมชนห้วยหินฝน ได้กำหนดกฎระเบียบว่าด้วยการใช้พื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์ห้วยหินฝน ดังต่อไปนี้

1. ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในบริเวณพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์โดยเด็ดขาด
2. ห้ามบุกรุกแผ้วถางขยายพื้นที่ทำการเกษตรในเขตพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์โดยเด็ดขาด
3. ห้ามนำไม้ เศษไม้ ส่วนของไม้พื้น ออกจากป่าชุมชนอนุรักษ์โดยเด็ดขาด
4. ห้ามนำพันธุ์ไม้ทุกชนิดออกจากป่าชุมชนอนุรักษ์โดยเด็ดขาด
5. ในกรณีที่มีผู้บุกรุกเข้าไปทำการเกษตรในป่าชุมชนอนุรักษ์แล้ว ให้เพิกถอนและยึดพื้นที่ดินเพื่อปรับปรุงให้เป็นป่าชุมชนอนุรักษ์ต่อไป
6. ห้ามล่าสัตว์ จับสัตว์ ทุกชนิดในบริเวณป่าชุมชนอนุรักษ์โดยเด็ดขาด
7. ห้ามพกพาอาวุธปืน หรืออาวุธอื่นใดอันเป็นการต่อเจตนาในการที่จะล่าสัตว์ เข้าไปในป่าชุมชนอนุรักษ์เป็นอันขาด
8. ห้ามก่อกองไฟ เผาป่า ในบริเวณป่าชุมชนอนุรักษ์เป็นอันขาด

ป่าชุมชนใช้สอย หมายถึง บริเวณป่าชุมชนที่นอกเหนือจากป่าชุมชนอนุรักษ์ทั้งหมดแต่ทั้งนี้ต้องอยู่ในพื้นที่ที่มีเขตติดต่อกันที่กำหนดไว้เท่านั้น ในที่นี้คือบริเวณอยู่บริเวณเชิงเขาไปจนถึงแนววัดห้วยมะหินฝน โดยมีกฎระเบียบว่าด้วยการใช้พื้นที่ป่าชุมชนใช้สอย ดังต่อไปนี้

1. ห้ามตัดไม้ในป่าชุมชนใช้สอยโดยไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนหากมีความจำเป็นต้องใช้ไม้เพื่อการอื่นใดจะต้องแจ้งให้คณะกรรมการป่าชุมชนทราบเพื่อพิจารณาเป็นรายๆ ไป และจะกระทำการอื่นใดก่อนได้รับอนุญาตไม่ได้ โดยมติของคณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องได้รับการเห็นชอบอย่างน้อยครั้งหนึ่งของคณะกรรมการที่เข้าร่วมประชุม
2. ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในป่าชุมชนเพื่อนำไปจำหน่ายเป็นอันขาด
3. อนุญาตให้นำไม้แห้ง ขอนไม้ เศษของไม้ เพื่อนำมาทำฟืนได้ แต่ไม้แห้งที่ยืนต้นอยู่ห้ามโค่นล้มก่อนได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชน

4. ห้ามกระทำการอื่นใด อันเป็นการปิดบัง ซ่อนเร้น การตัดต้นไม้เพื่อประโยชน์แก่ตนเองหรือผู้ใดผู้หนึ่ง

5. ห้ามบุกรุกแผ้วถางหรือขยายพื้นที่ทำการเกษตรล้ำเข้าไปในเขตป่าชุมชนใช้สอยเด็ดขาด ส่วนพื้นที่ที่มีการจับจองทำการเกษตรก่อนที่ระเบียบนี้จะใช้ ให้ถือว่าเป็นสิทธิครอบครอง โดยให้ยึดแนวเขตที่คณะกรรมการป่าชุมชนห้วยหินฝนได้ทำการรังวัดไว้

6. อนุญาตให้หาหน่อไม้ เห็ด อาหารจากป่า ได้ แต่ห้ามทำเพื่อการจำหน่ายออกจากหมู่บ้านให้จำหน่ายเฉพาะในหมู่บ้านเท่านั้น

7. การใช้ไม้เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน หรือไม้เพื่อการเกษตรอนุญาตให้ตัดได้ตามความจำเป็น

8. ห้ามบุคคลภายนอกหมู่บ้านเข้ามาตัดไม้ทุกชนิดในบริเวณป่าชุมชน โดยเด็ดขาด

9. ห้ามจุดไฟเผาป่าในเขตป่าชุมชนใช้สอยเด็ดขาด ห้ามตัดไม้หรือกระทำการใดๆ อันจะทำให้ต้นไม้ตายในบริเวณเขตป่าชุมชนใช้สอยโดยเด็ดขาด

10. การใช้ประโยชน์ป่าชุมชนทุกกรณีต้องได้รับความเห็นชอบจากชาวบ้านทุกคนมีมติเป็นเอกฉันท์

11. ห้ามจับปลาในอ่างเก็บน้ำของหมู่บ้านนอกเหนือฤดูกาลที่อนุญาต หากฝ่าฝืนต้องถูกปรับดังนี้

- ประเภท ไซ เบ็ด ขอบปรับคนละ 300 บาท
- ประเภท แ่ง (ตาข่าย) ปรับคนละ 400 บาท
- ประเภทแหหรือดักยิงปรับคนละ 500 บาท
- ประเภทใช้ไฟฟ้าช็อตปรับคนละ 2,000-5,000 บาท

12. ห้ามราษฎรต่างหมู่บ้านเข้าไปหาปลาในเขตป่าชุมชนห้วยหินฝนถ้าฝ่าฝืนจะถูกปรับ 1,000-5,000 บาท

จากการกำหนดกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันของชุมชนที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งถือได้ว่าข้อตกลงนี้เป็นหลักในการปฏิบัติในบริเวณพื้นที่ป่าชุมชนห้วยหินฝนทั้งหมด ในขณะเดียวกัน หากเกิดกรณีการใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอยสูงมากของคนในชุมชนหรือกลุ่มบุคคลภายนอก เช่น การหาของป่าเพื่อขายโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน เห็ด และหน่อไม้ เรียกได้ว่าเป็นผลิตผลจากป่าที่สร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนและชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงได้จำนวนมาก ดังนั้น คนในชุมชนจึงมีวิธีการจำกัดปริมาณการหาของป่าและการทดแทนและฟื้นฟูความเสื่อมโทรมของผลิตผลเหล่านั้น โดยการให้คนกลาง คือ ผู้ใหญ่บ้าน กล่าวขอร้องห้ามของกฎระเบียบป่าชุมชนใช้สอยข้อที่ 6 ที่กล่าวว่าอนุญาตให้หาหน่อไม้ เห็ด อาหารจากป่า ได้ แต่ห้ามทำเพื่อการจำหน่ายออกจากหมู่บ้านให้

จำหน่ายเฉพาะในหมู่บ้านเท่านั้น โดยเน้นย้ำให้คนในชุมชนช่วยกันเป็นหูเป็นตา สอดส่องดูแล และถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด รวมทั้งกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนใช้สอยบริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำมิให้ดำเนินการหาของป่าและสัตว์ป่าบริเวณเหล่านั้นในช่วงฤดูกลางวงไขของปลา และสัตว์จำพวกอื่นๆ เพื่อทิ้งระยะเวลาให้สัตว์ป่าและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เกิดการฟื้นฟูโดยธรรมชาติ

นอกจากนี้ คณะกรรมการป่าชุมชนห้วยหินฝนยังได้ร่วมกันกับชาวบ้านกำหนดระเบียบว่าด้วยการดูแลรักษาป่าชุมชน เพื่อเป็นการวางแผนเพื่อฟื้นฟู ดูแลรักษา และกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่า ดังต่อไปนี้

1. การแผ้วถางหญ้าหรือวัชพืชบริเวณป่าชุมชนอย่างน้อย 3 ครั้งต่อปี
2. การป้องกันและทำแนวกันไฟอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง โดยร่วมกับหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำแม่จัน หน่วยย่อยที่ 1 (ห้วยมะหินฝน) สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 15 จังหวัดเชียงราย
3. การปลูกป่าทดแทนอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง หรือในวันสำคัญต่าง ๆ
4. การพัฒนาจัดทำแหล่งน้ำสาธารณะของหมู่บ้านและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของหมู่บ้าน
5. ให้คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกับราษฎรในหมู่บ้านช่วยกันดูแลรักษาป่าร่วมกัน โดยให้จัดกิจกรรมรณรงค์ให้ความรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกรักป่า อย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง

จะเห็นได้ว่าวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนของคนในชุมชน มีกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าตามแต่ละลักษณะคล้ายคลึงกัน เพียงแต่มีการให้คำจำกัดความในการใช้ประโยชน์ในแต่พื้นที่แตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกันของคนภายในชุมชนด้วยกันเองและข้อตกลงร่วมกับชุมชนใกล้เคียงที่มีพื้นที่ป่าติดต่อกัน

แนวคิดวิธีการที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

จากการสัมภาษณ์ คนในชุมชนห้วยหินฝน แกนนำกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชนบ้านห้วยหินฝน เจ้าหน้าที่รัฐ และเจ้าหน้าที่ขององค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนห้วยหินฝน ซึ่งได้กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่าวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน เป็นการยึดตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการอนุรักษ์ธรรมชาติตามวิถีภูมิปัญญาของชุมชน เพราะคนในชุมชนห้วยหินฝนส่วนใหญ่ใช้ชีวิตตามทางสายกลาง ยึดหลักความพอเพียง และอนุรักษ์ธรรมชาติตามภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยมีความคิดที่ว่า “หากคนมีความพอเพียง พอดี ก็จะเกิดเป็นความพอใจ พออยู่ พอกิน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน” ดังนั้น ธรรมชาติต่าง ๆ ในชุมชนจึงเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์ไว้เพื่อให้ลูกหลานในภายภาคหน้าได้มีกิน มีใช้ อย่างยั่งยืน จากวิธีการสั่งสอนบุตรหลานในครอบครัวจากรุ่นสู่รุ่น ทำให้ชาวบ้านห้วยหินฝนรักธรรมชาติมาก เพราะป่าชุมชนเป็นป่าธรรมชาติเป็นแหล่งอาหาร

สร้างรายได้ แหล่งวัตถุดิบในการสร้างปลุกบ้านเรือน ทุกคนในชุมชนอยู่ได้มาจนถึงทุกวันนี้เพราะ
 ธรรมชาติสร้างสรรค์ และแบ่งปันมาทั้งสิ้น เมื่อคนไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ธรรมชาติก็ไม่
 เบียดเบียนคน ปัจจุบันชุมชนห้วยหินฝนไม่เคยประสบปัญหาน้ำป่าไหลหลาก สภาวการณ์แห่งแล้ง
 ขาดแคลนน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภค หรือแหล่งอาหารจากธรรมชาติ ทั้งนี้เป็นเพราะทุกคนใน
 ชุมชนห้วยหินฝนร่วมกันเป็นหูเป็นตา ช่วยดูแลรักษาธรรมชาติ เพราะป่าชุมชนเปรียบเสมือนบ้าน
 หลังใหญ่ คู่เย็นของชุมชน แหล่งอาหารของชุมชน และปอดของชุมชน (สัมภาษณ์: รุ่งฤดี ทวีโชค
 5 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ความเชื่อ พิธีกรรมที่ใช้ในการจัดการป่าของชุมชน

ชุมชนบ้านห้วยหินฝนกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชน
 กับทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญคือแนวทางการปฏิบัติร่วมกันของสังคมจะเป็นลักษณะที่สืบทอด
 จากบรรพบุรุษ โดยการยึดเอาระบบอาวุโสเป็นหลักอีกทั้งยังมีประเพณีและวัฒนธรรมที่หลากหลาย
 เช่น ในด้านของสุขภาพ ระบบสุขภาพของคนในชุมชนห้วยหินฝนเมื่อมีอาการเจ็บป่วยจะมีการดูแล
 ตนเองเบื้องต้นตามหลักของแพทย์แผนปัจจุบัน เช่น ทำความสะอาดแผลโดยใช้แอลกอฮอล์ ปวด
 ท้องรับประทานยาธาตุน้ำแดง เป็นไข้รับประทานยาพารา เป็นต้น แต่ถ้าหากมีอาการรุนแรงมากก็
 จะไปหาหมอที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพห้วยหินฝน โรงพยาบาลแม่จัน และโรงพยาบาล
 เชียงรายประชานุเคราะห์ ตามลำดับขึ้นตอนความรุนแรงของโรค บางคนก็ไปหาหมอตตามคลินิก
 ตามการตัดสินใจของแต่ละคน แต่ชาวบ้านห้วยหินฝนส่วนหนึ่งยังคงใช้การรักษาตามวิถีภูมิปัญญา
 ใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรค เพราะมีความรู้ในการใช้ยาสมุนไพร และเป็นสมุนไพรที่อยู่ใน
 ท้องถิ่น หาง่าย ลดการสิ้นเปลืองเงิน ใช้แล้วไม่มีผลข้างเคียง สมุนไพรที่ใช้ ได้แก่ รากจืด ราก
 มะเฟือง รากมะเดื่อ สาบเสือ ว่านหัวสับ เฒ่าหลังลาย ปีบ ดีหมี หนาดคำ สัน โสภ กอขม และหัว
 ข้าวเย็นเหนือ นอกจาก หมอสมุนไพร ที่เชี่ยวชาญด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาแล้ว ยังมีหมอ
 เป่า เป่ากระดูก เป่าแผล เป่าตา เป่าฝีหนอง และเป่าไข้ และยังมีการเคารพ หมอผี ศิบบรรพบุรุษ ผีป่า
 ผีบ้าน ผีหม้อน้ำ และผีปู่ย่า เพราะความเชื่อเรื่องผีถือได้ว่าสังคมยังรักษาความเชื่อเรื่องผีไว้ได้เป็น
 อย่างดี และความเชื่อเรื่องผี ก็ได้เข้ามามีบทบาทที่ชุมชนนำเป็นรูปแบบการปกครองอย่างหนึ่งของ
 ชุมชน ตัวอย่างเช่น เวลาอยู่ในป่า หากจะทำธุระส่วนตัว ต้องขออนุญาตผีป่า จะกินข้าวก็ต้องจัด
 สำหรับต่างให้ผีป่า หากใครลบลู่ไม่ทำจะทำให้ป่วยไข้โดยไม่ทราบสาเหตุ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ พ่อแม่ ปู่ย่า
 ตายาย ได้บอกต่อกันมาหลายช่วงอายุคน สอนให้ทุกคนต้องเคารพผีป่า ผีป่าจะได้คุ้มครองเราเวลาที่
 อยู่ในป่าในเขตตลอดเวลา หรือเวลาที่เราจะไปเก็บสมุนไพรในป่า ก็ต้องขออนุญาตผีป่า หากไม่ขอ
 อนุญาตจะทำให้หมองไม่เห็นสมุนไพรที่ต้องการ และหากเกิดไม่สบายโดยไม่ทราบสาเหตุ ผู้เฒ่าผู้แก่
 ก็จะถามหมอผีว่าไปทำอะไรมา เช่น บางคนเข้าป่า แล้วเดินข้ามเถาเครือ หรือมือบอนไปตัด เต็ดกิ่ง

ไม้ จึงทำให้ไม้สลาย ต้องมีการไปขอโทษ ขอขมาที่ต้นไม้ที่ตนเองไปทำลาย จึงจะหายเป็นปกติเป็นต้น ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าชาวบ้านมีวิธีการและกฎระเบียบตามจิตสำนึกในความคิดอยู่ตลอดเวลาที่อยู่ในป่า ไม่ว่าจะเป็นวิธีการปฏิบัติตนเวลาเข้าป่า ขณะที่อยู่ในป่า ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของคนที่มีต่อป่าว่ามีลักษณะบางอย่างที่แตกต่างจากพื้นที่อยู่อาศัย เวลาที่ชาวบ้านจะเข้าไปในป่าหรือออกไปหากินตามป่าตามเขาชาวบ้านจะนึกถึงสิ่งที่อยู่กับป่า นอกจากผีป่าแล้ว ชาวห้วยหินฝนยังมีการเคารพนับถือ “ผีฝาย” “ผีเขา” อีกด้วย เพราะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือมีหน้าที่ดูแลฝายเก็บน้ำ และภูเขาไม่ให้เกิดเภทภัย เช่น ฝายแตก ภูเขาถล่ม เป็นต้น ดังนั้น เมื่อชาวบ้านจะไปหาปลาในแหล่งน้ำต่างๆ ก็ต้องขออนุญาตผีฝาย และผีเขา ด้วยเช่นกัน ทุกอย่างที่อยู่มิมน้ำ การใช้น้ำเพื่อดื่มกินอุปโภคบริโภคต่างๆ ต้องขออนุญาตทั้งสิ้น นับเป็นความเชื่ออีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านช่วยกันตั้งเป็นกฎระเบียบทางจิตใจ ซึ่งทุกคนยินดีปฏิบัติตาม โดยมีได้มีข้อขัดแย้งใด อีกประการหนึ่งเป็นการทำแล้วเกิดความสบายใจแก่ผู้กระทำด้วย (สัมภาษณ์: เป็ง จันทรเป็ง 6 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

ความเชื่อในเรื่องผีป่า ผีฝาย ผีเขา ก็เป็นหนึ่งในกุศโลบายที่คนเฒ่าคนแก่ หรือบรรพบุรุษได้ตั้งขึ้นเพื่อให้ผู้คนร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์และรักษาป่าไม้อย่างเป็นรูปธรรมของชุมชนด้วย เช่น พิธีกรรมการบวชป่า พิธีกรรมการสืบชะตาป่า พิธีกรรมการสืบชะตาน้ำจัน พิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย ผีป่า ผีเขา และอ่างเก็บน้ำ

การทำพิธีกรรมการบวชป่า เป็นการสร้างจิตสำนึกให้ผู้คนในชุมชนเกิดความตระหนักในการรักษาป่าและเป็นการปฏิบัติที่เชื่อมต่อธรรมชาติทุกอย่างเข้าด้วยกัน โดยมีคนเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมต่อ เป็นการแสดงออกถึงจิตวิญญาณของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติด้วยความเอื้ออาทรและนำเอาความเชื่อ ความคิดพื้นฐานของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติเหล่านี้ มาเป็นสิ่งจุดประกายให้คนในชุมชนเกิดความศรัทธาและการกลัวอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากไปทำลาย โดยพิธีกรรมการบวชป่าเป็นพิธีที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ขั้นตอนวิธีการจะคล้ายคลึงกับการบวชพระ มีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการประกอบพิธี การทำพิธีจะจัดทำขึ้นวันที่ 9 เดือนมกราคมของทุกปี ชาวบ้านห้วยหินฝนและชุมชนอื่นภายในตำบลป่าตึงจะประกอบพิธีกรรมการบวชป่าของแต่ละชุมชนโดยพร้อมเพรียงกัน ในการประกอบพิธีกรรมการบวชป่าจะมีขั้นตอน ดังนี้

1. การคัดเลือกต้นไม้ การเริ่มต้นพิธีกรรมการบวชป่าจะต้องคัดเลือกต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่หรือที่เรียกว่า “พญาไม้” เพราะมีความเชื่อว่าหากต้นไม้ใหญ่ได้รับการบวชจะสามารถปกป้องคุ้มครองต้นไม้ขนาดเล็กได้ ซึ่งในป่าชุมชนห้วยหินฝนได้เลือกต้นไม้ภายในบริเวณวัดห้วยมะหินฝน และบริเวณต้นน้ำห้วยมะหินฝน ต้นไม้ที่คัดเลือกจะเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีอายุมาก เช่น ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้เต็งรัง เป็นต้น โดยมีผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านร่วมกันสำรวจป่าและคัดเลือกต้นไม้

2. การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ โดยทั่วไป คือมีการเตรียมผ้าเหลือง ค่ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์ น้ำส้มป่อย และอุปกรณ์ในการตั้งศาลเพียงตา โดยการตั้งศาลเพียงตาจะทำก่อนการบวชป่าหนึ่งวัน เพื่ออัญเชิญรุกขเทวดามาสถิตและช่วยปกป้องดูแลต้นไม้ที่จะบวชในวันรุ่งขึ้น ทั้งนี้ วัสดุอุปกรณ์ทุกชิ้นทุกอย่างชาวบ้านจะช่วยกันจัดหาและตระเตรียม โดยมีพระสงฆ์เป็นที่ปรึกษา นอกจากนี้ยังต้องเตรียมเครื่องเช่น ไห้วเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา ซึ่งประกอบไปด้วย ข้าวเหนียว กล้วย หมาก พลู ซึ่งวัสดุอุปกรณ์บางอย่างต้องใช้เป็นจำนวนมาก ดังนั้น จึงต้องจัดเตรียมไว้ล่วงหน้าเป็นเวลาหลายวัน

3. การคัดเลือกผู้นำในการประกอบพิธีกรรม บุคคลที่จะมาเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม นอกจากพระสงฆ์แล้ว จะต้องมีการคัดเลือกผู้นำในการประกอบพิธีอัญเชิญผีป่า รุกเทวดา ตามความเชื่อของชุมชน โดยจะคัดเลือกจากกลุ่มคนที่เป็นมคทายกประจำวัด หรือพ่ออาจารย์ ซึ่งคนในชุมชนให้ความนับถือ หรือเรียกว่า “พ่อหนาน” เพราะบุคคลดังกล่าวเคยผ่านการบวชพระมาแล้ว มีคาถาเวทย์มนต์ หรือที่เรียกว่า “ปราชญ์ของชาวบ้าน” เพราะได้รับความเคารพนับถือในชุมชน และมีความชำนาญในการจัดทำพิธีกรรมทางศาสนา มาคัดเลือกพื้นที่ในเขตวัดหรือในเขตชุมชนห้วยหินฝนเพื่อใช้ประกอบพิธี

4. การประกอบพิธีกรรม เมื่อกำหนดพื้นที่และต้นไม้ที่ใช้ในพิธีกรรมการบวชป่าได้แล้ว ขั้นตอนต่อไปพ่ออาจารย์จะโยงค่ายสายสิญจน์ไปตามต้นไม้ครอบคลุมอาณาบริเวณพื้นที่ที่จะทำพิธีทั้งหมดก่อนและจัดสถานที่ทำพิธี โดยอัญเชิญพระพุทธรูปประดิษฐานตั้งเป็นประธาน หลังจากนั้นพ่ออาจารย์เป็นผู้นำในการทำพิธีบอกกล่าวไห้ผีเจ้าป่า เจ้าเขา ว่าจะขออนุญาตทำพิธีกรรมในป่าพร้อมกันนี้ก็กล่าวอัญเชิญรุกขเทวดาขอให้ช่วยรักษาคุ่มครองผู้คน ป่าไม้ ถ้าหากมีผู้ใดมาตัดไม้ทำลายป่า ขอให้ผู้นั้นมีอันเป็นไป เมื่อเสร็จขั้นตอนนี้ก็จะมีการบอกกล่าวผีแม่นางธรณี โดยใช้หมากพลูและข้าวเหนียว 1 ปั้น กล้วยสุก 1 ลูก ตามประเพณีความเชื่อเพื่อให้ผีแม่นางธรณีได้รับรู้ หลังจากนั้นพิธีทางสงฆ์ก็เริ่มขึ้น โดยการสวดทำพิธี โดยเริ่มจากให้พ่ออาจารย์กล่าวและสมาทานศีลอาราธนาพระปริตร พระสงฆ์ เจริญพระพุทธมนต์ เมื่อเสร็จเจริญพระพุทธมนต์ ก็จะมีการแจกผ้าเหลืองเพื่อให้ผู้ที่มาร่วมได้ตั้งสัจจะอธิษฐาน แล้วนำผ้าเหลืองไปห่มหรือผูกต้นไม้ที่ได้คัดเลือกไว้แล้ว ต่อจากนั้นพระสงฆ์จะสวดเจริญชัยมงคลคาถา และนำน้ำส้มป่อยไปปะพรมต้นไม้ที่ผูกผ้าเหลืองเพื่อความเป็นสิริมงคลถือว่าเป็นอันเสร็จพิธี

พิธีกรรมการสืบชะตาป่า คือ การทำพิธีเพื่อให้ชีวิตมีความยั่งยืนยาวนานมากขึ้นเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ที่มาร่วมทำพิธีสืบชะตา เป็นการสร้างเสริมกำลังใจให้กับชาวบ้านเพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าป่าไม้ที่จะอนุรักษ์นั้นจะต้องอายุยืนยาว โดยลักษณะพิธีกรรมของการสืบชะตาป่านั้นจะมีลักษณะคล้ายกับพิธีกรรมการบวชป่า ต่างกันที่แนวความคิดและช่วงเวลา เพราะ

การบวชป่าจะต้องทำให้เกิดความยำเกรง แต่การสืบทอดป่าเป็นการสร้างความมั่นใจ การสืบทอดป่าจะทำในบริเวณป่าที่ต้องการสืบทอด ผู้ร่วมพิธีคือชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝน ผู้ประกอบพิธีกรรม คือ มัคทายก พระสงฆ์ สามเณร สำหรับเครื่องสืบทอดมีดังนี้

1. ไม้ค้ำดันโพธิ์สูง 1-2 เมตร 2 อันค้ำดันปลายเป็นง่ามหางปลา
2. ไม้ค้ำดันโพธิ์เล็กยาว 1 สอกจำนวน 108 อันหรือมากกว่า
3. ไม้ขี้ (สะพาน) ยาว 1 วา หรือมากกว่านั้นก็ได้ จำนวน 2 อัน ส่วนใหญ่จะใช้ไม้ไผ่ไม้รวกห่อกระดาษทั้งหัวทั้งปลาย
4. ไม้อ้อยยาว 1 วา จำนวน 4 อัน เพื่อทำเป็นกระบอกน้ำ กระบอกทราย กระบอกข้าวเปลือก และกระบอกข้าวสาร (หากไม่มีไม้อ้อยสามารถใช้ไม้ไผ่แทนได้)
5. หน่อกล้วย หน่ออ้อย อย่างละ 1 หน่อ
6. เสือใหม่ 1 ผืนหมอนใหม่ 1 ใบ
7. หม้อเงิน หม้อทอง อย่างละ 1 ใบ หากไม่มีให้ใช้กระดาษเงิน กระดาษทอง ในการหุ้มหม้อแทนได้ ภายในหม้อให้ใส่ข้าวเปลือก ข้าวสารบรรจุถุง หรือห่อแล้ว พร้อมลูกส้ม ของหวานตามแต่จะเตรียมไว้
8. เทียนขี้ผึ้งเล่มใหญ่ประมาณ 3 บาท ยาว 1 คืบเศษๆ ส่วนสีสายนั้นให้ยาว 1 คืบ จำนวน 1 เล่ม สำหรับจุดในพิธี
9. ผ้าสีขาวเท่าความสูงผู้สืบทอดอีก 1 เส้น ชุบด้วยน้ำมันมะพร้าว บางแห่งก็ใช้ผ้าหลากสีหรือผ้าสายรุ้งแทน

10. ตุ้งเท่าคิง หรือเท่ากับความสูงของผู้สืบทอดนั่นเอง 1 ตัว
11. เหมียง บุหรี่ หมากร พลุ ข้าวตอก ดอกไม้ เบี้ยพวกคำ อย่างละ 1 อัน

เมื่อเตรียมอุปกรณ์พร้อม พระสงฆ์กับชาวบ้านมาร่วมพิธีโดยพร้อมเพรียงกันแล้วพึงต้อนรับปฏิถาวรกราบไหว้แล้ว ประเคนของที่เตรียมไว้ อาทิ หมากร เหมียง บุหรี่ น้ำร้อน น้ำเย็น ตามประเพณี ต่อจากนั้นให้ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ประเคนจันดอกไม้ ธูปเทียน (ขอศีล) แล้วพร้อมกันพึงพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้วกล่าวคำอธิษฐานผ้ากับต้นเป็นอันเสร็จพิธี

ในการประกอบพิธีกรรมสืบทอดสืบทอดนั้นจะอาศัยความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลป่าตึง ผู้นำชุมชน และชาวบ้านในเขตตำบลป่าตึง รวม 14 หมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ก่อนจะประกอบพิธีกรรมจะมีการแบ่งแยกหน้าที่กันทำงานอย่างชัดเจน โดยให้แต่ละหมู่บ้านได้รับผิดชอบงาน เช่น จัดเตรียมสถานที่ กางเต็นท์ ตั้งโต๊ะ เก้าอี้ โต๊ะหมู่บูชา ตั้งอาสนะ ผ้าเหลือง รวมถึงการนำสายสิญจน์ไปพัน ไปพันรอบต้นไม้ และบริเวณอื่น ๆ จัดเตรียมขันตั้งสืบทอดา ธรรมสืบทอดา บาตรน้ำมันต์ เป็นต้น

สำหรับการประกอบพิธีกรรมนั้นเริ่มตั้งแต่ตอนเช้า เมื่อชาวบ้านมาถึงบริเวณการประกอบพิธีจะมีการทำบุญตักบาตรข้าวสาร อาหารแห้ง ให้กับพระภิกษุสามเณรทุกวัดในเขตตำบล ป่าติ่งหลังจากนั้นชาวบ้านจะถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์เป็นอันเสร็จพิธีในตอนเช้า

หลังจากนั้นเวลา 8.00-10.00 น. ข้าราชการ ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน ต่างทยอยเดินทางกัน มาเพื่อประกอบพิธีในเวลาประมาณ 10.00 น. พระสงฆ์ สามเณร พร้อมกันสถานที่ประกอบพิธี ประชานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย นำสวดมนต์อาราธนาศีล พระสงฆ์ที่เป็นประธานใน พิธีจะให้ศีล เสร็จแล้วมักนายก็จะจุดเทียนสืบชาตอาราธนาธรรม ต่อจากนั้นพระสงฆ์ที่เป็น ประธานจะเทศนาธรรมสืบชาตา เมื่อจบพระสงฆ์และสามเณรทั้งหมดในพิธีก็จะสวดชัยมงคลคาถา และสวดสืบชาตา ขณะที่สวดจะมีผ้าเหลืองที่พระสงฆ์นำมาจากวัดแล้วนำมารวมกองไว้ข้างหน้า พันด้วยสายสิญจน์ และจะมีการจับด้วยสืบชาตา 9 เส้น ซึ่งโยงยาวจากพระพุทธรูป เครื่องสืบชาตา ไปยังต้นไม้และบริเวณงาน เสร็จแล้วประธานฝ่ายฆราวาสกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดงานจาก พระสงฆ์ก็เริ่มเทศน์บรรยายธรรมให้กับชาวบ้านที่มาร่วมงาน ส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นพิเศษ ต่อจากนั้นก็จะมีการแจกผ้าเหลืองให้กับชาวบ้านที่มาร่วมงาน ได้ถือผ้า แล้วพระสงฆ์ก็กล่าวนำปฎิญาณตน แล้วทุกคนก็นำผ้าเหลือง ไปผูกกับต้นไม้ สำหรับอุปกรณ์ในพิธี เช่น กล้าย อ้อย ฯลฯ จะถูกนำไปวางไว้ที่บริเวณพิธีพร้อมด้วยไม้ค้ำของชาวบ้านที่นำมา

การสืบชาตาป่าไม้ที่กล่าวมานั้นนอกจากจะสร้างเสริมขวัญและกำลังใจว่าสามารถอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ได้แล้วยังสร้างความสามัคคีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในครอบครัวและชุมชน อีกด้วย

พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ

การเลี้ยงผีขุนน้ำ คือ การทำพิธีสังเวศหรือเทวดาอารักษ์ผู้เป็นหัวหน้าของผีอารักษ์ ทั้งหลาย ที่ทำหน้าที่ปกปักษ์รักษาป่าไม้ อันเป็นต้นน้ำลำธาร เพื่อเป็นการขอบคุณเทวดาที่บันดาลให้ มีน้ำใช้ในการเกษตรกรรม โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำของลำน้ำ และยังเป็นการขอให้ผีประจำขุนน้ำ บันดาลให้ฝนตกและมีน้ำจากขุนน้ำหรือต้นน้ำนั้นลงมาสู่พื้นราบได้ ผีขุนน้ำเป็นอารักษ์ประจำต้น น้ำแต่ละสายซึ่งสิงสถิตย์อยู่บนคอยสูง อันเป็นต้นแม่น้ำทั้งหลาย มักจะอยู่ตามใต้ต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้ไผ่ (ไทร) ไม้มะค่า หรือ ไม้ยาง เป็นต้น ชาวบ้านก็จะอัญเชิญมาสถิตย์อยู่ในหอผีที่ปลูกขึ้นอย่าง ค่อนข้างถาวรใต้ต้นไม้เหล่านั้น ผีขุนน้ำที่อยู่แม่น้ำใดก็จะ ได้ชื่อตามแม่น้ำนั้น เช่น ขุนน้ำชัน อำเภอมะนัง เป็นผีอยู่ต้นแม่น้ำจัน เขตอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ในการประกอบพิธีกรรม เมื่อถึงเดือน 8 เดือน 9 เหนือ (ประมาณเดือนพฤษภาคม หรือ มิถุนายน) ชาวบ้านจะจัดทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นประจำทุกปี โดยผู้ที่เป็นหัวหน้าในพิธี คือ แก่ฝ่าย หรือผู้ดูแลเหมืองฝาย ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมหรือจัดสรรการใช้น้ำแก่เกษตรกรในเขตท้องที่รับน้ำจาก

ฝาย แก่ฝายจะเรียกประชุมลูกฝายหรือเกษตรกรผู้ใช้น้ำเพื่อหาฤกษ์ยามที่เหมาะสม เมื่อถึงวันกำหนดสมาชิกก็จะเตรียมเครื่องสังเวद्यต่าง ๆ พากันไปยังหอฝายน้ำ ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบพิธีเครื่องสังเวद्यฝายน้ำประกอบด้วย เทียน 4 แท่ง ดอกไม้ 4 กรวย พลุ 4 กรวย หมาก 4 ขด หรือ 4 ท่อน ช่อ (ชงสามเหลี่ยมขนาดเล็ก) สีขาว 8 มะพร้าว 2 ทะลาย กล้วย 2 หวี อ้อย 2 ท่อน หม้อใหม่ 1 ใบ แกงส้ม แกงหวาน อาหาร 7 อย่าง หัวหมู เหล้าไห ไก่คู่ (ไก่ต้ม 1 คู่ เหล้าขาว 1 ขวด) รวมทั้งให้มีเมี่ยง บุหรี่ ครอบถั่ว เมื่อจัดหาเครื่องสังเวद्यครบแล้วจึงสานชะลอมขึ้น 3 ใบ สำหรับบรรจุเครื่องสังเวद्यเหล่านั้น ให้คนหาบและคอนชะลอมไปยังบริเวณพิธี หากที่ทำพิธีนั้นไม่มีหอฝายหรือศาลเทพารักษ์ ชาวบ้านจะสร้างศาลชั่วคราวขึ้นใกล้ๆ กับบริเวณด้านต้นน้ำ พร้อมทั้งจัดให้มีหลักข้างหลักม้า คือ หลักผูกข้าง หรือม้าของเทพารักษ์ หรือฝายน้ำนั้นไว้ด้วย เมื่อเตรียมการพร้อมแล้วแก่ฝายหรืออาจารย์ผู้ประกอบพิธีจะทำพิธีอัญเชิญเทพดาอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ประจำรักษาบน้ำให้มารับเครื่องสังเวद्यพร้อมทั้งใช้ถ้อยคำเป็นโวหารอ่อนนวยอนขอให้มน้ำอุดมสมบูรณ์และมีฝนตกต้องตามฤดูกาล เมื่อประกอบพิธีเสร็จแล้ว ปู่จารย์หรืออาจารย์ผู้ประกอบพิธีก็จะนำจันลาบ แกงอ่อม และเหล้าขาวทั้งขวด ข้าวตอก ดอกไม้ รูป เทียน และกระทง หรือสะดวกที่มีเครื่องเช่นอยู่ภายในไปทำพิธีบวงสรวงหรือเลี้ยงผี ขณะที่ยกไปเลี้ยงบนหอฝายอาจารย์ก็จะกล่าวคำอัญเชิญผีมากิน โภชนาหารที่ชาวบ้านนำมาเลี้ยง เมื่อกล่าวคำเสร็จแล้วอาจารย์ก็จะนำข้าวปลาอาหารเหล่านั้นยกขึ้นวางไว้บนหอฝายและทิ้งระยะให้เวลาผ่านไปชั่วรูปหมอดอก ขณะที่รอฝารับเครื่องสังเวद्यนั้นชาวบ้านซึ่งอยู่ในบริเวณพิธีก็จะพากันกินข้าวปลาอาหารจนกว่าจะบ้ายได้เวลาอันสมควรก็จะชวนกันกลับ เป็นอันเสร็จพิธี

พิธีการเลี้ยงฝายน้ำที่กล่าวมานี้ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านเพื่อนำมาปรับเข้ากับการรักษาป่าไม้ให้อุดมสมบูรณ์และเป็นความเชื่อที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ให้รู้จักอนุรักษ์และหวงแหนธรรมชาติ และยังสร้างความสามัคคีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในครอบครัวและชุมชนสร้างความสัมพันธ์ต่อกันอย่างมากมายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในวันประกอบพิธีชาวบ้านจะหยุดงานเพื่อมาร่วมงานกัน

ภายหลังจากที่คนชุมชนห้วยหินฝนต่างร่วมแรงร่วมใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดโครงการด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากมายหลายด้าน ดังนี้

โครงการกลุ่มดับไฟป่าชุมชนห้วยหินฝน โดยการนำของนายจันตรีดีบ จันตรีเป็ง ประธานโครงการ จัดตั้งขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสอดส่องดูแลรักษาความปลอดภัยภายในบริเวณป่าชุมชนห้วยหินฝน โดยมีการจัดเวรยามเพื่อเดินป่า ดูแลป่าชุมชน เมื่อพบเจอกองไฟทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือที่ชาวบ้านก่อไฟไว้แล้วไม่ได้ทำการดับ เจ้าหน้าที่ในการโครงการก็จะ

ทำการดับไฟ เพื่อไม่ให้เกิดการลุกลาม นอกจากนี้ ยังมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่ชาวบ้านให้ทราบถึงวิธีการดับไฟป่าอย่างถูกต้องวิธี และปลอดภัยด้วย

โครงการรักษป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง โดยการนำของนางมาลา จินดาหลวง โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนโดยบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) (ออนไลน์) ด้วยการน้อมนำเอาแนวพระราชดำริเรื่อง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมในตำบลต่างๆ โดยมีเป้าหมาย 84 ตำบลทั่วประเทศ เพื่อน้อมถวายตำบลวิถีพอเพียงในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงเจริญพระชนมายุครบ 7 รอบ หรือ 84 พรรษา โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการดังนี้

1. เพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2554 ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ 7 รอบ หรือ 84 พรรษา

2. เพื่อน้อมนำกระแสพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นหลักปฏิบัติให้แก่ชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมครอบคลุมในทุกด้าน เกิดผลเป็นต้นกล้า

3. ต้นแบบของชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง

4. เพื่อดำเนินโครงการต่อเนื่องจากโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ 1 ล้านไร่ของ ปตท. มาสู่การพัฒนาคน พัฒนาชุมชนใน 84 ตำบล ทุกภูมิภาคทั่วประเทศที่เข้าร่วมโครงการให้เป็นชุมชนต้นแบบที่มีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจพลังงานสังคม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้งยังสามารถขยายผลไปยังชุมชนอื่นๆ ต่อไป

5. เพื่อป้องกันพลังสร้างสรรค์ในการพัฒนาสังคมไทยให้เติบโตอย่างมั่นคง ยั่งยืน อยู่รอดได้ในทุกสถานการณ์ แม้ว่าจะเกิดความผันผวนทางเศรษฐกิจในอนาคต

โดยมีหลักในการดำเนินงาน การขับเคลื่อนการทำงานตลอดทั้งโครงการ ต้องยึดหลักการร่วมกัน ดังนี้

1. น้อมนำพระราชดำริ “ปรัชญาพอเพียง” มาเป็นแนวปฏิบัติ
2. ดำเนินงานด้วยความต้องการของชาวบ้านและชุมชนเป็นหลัก
3. การมีส่วนร่วมในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทุกขั้นตอน
4. ไม่เน้นเงินนำหน้า เน้นสร้างความรู้ให้เกิดในชุมชนและยั่งยืน
5. สรุปลงเป็นองค์ความรู้ของชุมชนร่วมกับ กลุ่ม ปตท. และเครือข่าย

ภาพที่ 4.4 โครงการรักษ้ำป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง

ที่มา: (มาลา จินดาหลวง, 2554)

ภาพที่ 4.5 สวนคนต้นแบบ โครงการรักษ้ำป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง

ที่มา: (มาลา จินดาหลวง, 2560)

ผลที่ได้จากโครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง ทำให้คนในชุมชนห้วยหินฝน อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุข อยู่แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คนในชุมชนใช้ชีวิตวิถีแบบพอเพียง รู้จักแบ่งปัน ร่วมกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาของท้องถิ่นมิให้สูญหายไป โครงการนี้ยังเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ผู้คนในชุมชนช่วยกันสร้างป่าในบ้าน คือ ช่วยกันเพาะพันธุ์ต้นไม้เพื่อนำไปปลูกในป่า เป็นการปลูกทดแทนต้นไม้เดิมที่ถูกตัดหรือทำลายอีกด้วย

โครงการกองทุนสิ่งแวดล้อม มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และมีส่วนร่วมในการดำเนินการทางงบประมาณจากทางราชการ ผู้มีจิตศรัทธาที่มาทำบุญ และขอเมตตาธรรมบริจาคจากชาวบ้านห้วยหินฝน และชาวบ้านในตำบลป่าตึง โดยใช้วิธีการจัดผ้าป่าสามัคคีในงานประเพณีสงกรานต์ของทุกปี หรือเมื่อวัดจัดงานวันสำคัญทางศาสนา

โครงการกองทุนป่าชุมชนห้วยหินฝน มีวัตถุประสงค์ให้แต่ละหมู่บ้าน (บ้านห้วยหินฝนได้แบ่งออกเป็น 6 หมู่บ้าน) กำหนดพื้นที่ป่าในเขตพื้นที่เป็นของตนเองเพื่อการดูแลรักษาธรรมชาติตามประเพณีการบวชป่าซึ่งทำขึ้นทุกปี จึงจำเป็นต้องจัดให้มีกองทุนเพื่อช่วยเหลือการดูแลการปลูกป่าการทำแนวกันไฟและร่วมกิจกรรมการบวชป่า

โครงการเกษตรพอเพียง มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านรู้จักปลูกพืชผล ปลูกต้นไม้ที่ให้ผลผลิต ในบริเวณบ้าน ซึ่งชาวบ้านสามารถปลูกพืชหมุนเวียน เช่น กระเทียม ถั่วเหลือง ผักกาด และข้าวโพด เป็นพืชที่ชาวบ้านสามารถนำมาเป็นอาหารได้ ส่วนที่เหลือยังสามารถนำไปจำหน่ายเกิดเป็นรายได้จุนเจือครอบครัวทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

โครงการสวนสมุนไพร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้รู้ถึงคุณค่าของพืชสมุนไพรที่เกิดขึ้นตามหมู่บ้านหรือตามป่าทั่วไป โดยได้นำสมุนไพรต่างๆ มาปลูกในบริเวณบ้าน และรวบรวมพร้อมบอกชื่อสรรพคุณ คุณภาพ เมื่อชาวบ้านมีความจำเป็นและต้องการก็สามารถขอแบ่งไปได้และยังได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของสมุนไพรนำไปใช้ในการทำอาหารแล้วยังสามารถช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้

ตอนที่ 3 แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัด เชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

หมู่บ้านห้วยหินฝน เป็นหนึ่งหมู่บ้านในตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ที่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และป่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำสวน และทำนา พืชที่ปลูกมากที่สุดคือถั่วเหลือง คนในชุมชนห้วยหินฝนได้สืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษในด้านการทำถั่วเน่า ซึ่งเป็นอาหารที่ขึ้นชื่อของชาวไทยใหญ่ มีกระบวนการทำที่ยาก ต้องอาศัยความชำนาญ จึงแหล่งที่มีชื่อเสียงในการทำถั่วเน่า นอกจากปลูกถั่วเหลืองแล้ว ในชุมชนห้วยหินฝนจะพบว่ามีต้นกล้วยมาก ทั้งในป่าชุมชน ละแวกบ้านเรือน เพราะใบกล้วยใช้เป็นวัสดุในการห่อถั่วเน่า จึงจำเป็นต้องปลูกไว้ และต้องปลูกไว้เป็นจำนวนมากด้วย

ชุมชนห้วยหินฝน ได้จัดตั้งโครงการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้หลายโครงการ เช่น โครงการกลุ่มดับไฟป่าชุมชนห้วยหินฝน โครงการรักษ้ำป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง โครงการกองทุนสิ่งแวดล้อม โครงการกองทุนป่าชุมชนห้วยหินฝน โครงการเกษตรพอเพียง และโครงการสวนสมุนไพร ซึ่งแต่ละโครงการมีการดำเนินงานที่แตกต่างกันออกไป แต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป

คนในชุมชนห้วยหินฝนให้ความสำคัญกับธรรมชาติมาก เนื่องจากมีความผูกพันกับธรรมชาติ ธรรมชาติให้บ้าน ให้อาหาร ให้รายได้ และให้สุขภาพที่แข็งแรง ดังนั้น ชาวบ้านจึงตระหนักถึงความสำคัญในรักษาธรรมชาติ แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน จึงเป็นเรื่องที่ไม่ยากแก่การเข้าใจของคนในชุมชน เมื่อถึงเวลาทุกคนจะให้ความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดีในการฟื้นฟูป่า

แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน

จากการสัมภาษณ์ประธาน โครงการกลุ่มดับไฟป่าชุมชนห้วยหินฝน (สัมภาษณ์: จันทร์ดับ จันทร์เป็ง 7 สิงหาคม 2560 ประธานกลุ่มดับไฟป่าบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัด เชียงราย) พบว่า กลุ่มดับไฟป่าชุมชนห้วยหินฝน ตั้งขึ้นเพราะความต้องการของชุมชน เพื่อดูแลสอดส่องความปลอดภัยของป่าชุมชน โดยเฉพาะ โดยจัดการให้มีการจัดเวรยามออกดูแลพื้นที่ภายในป่า แต่เนื่องด้วยป่าชุมชนห้วยหินฝนมีขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงได้แบ่งออกเป็นแต่ละโซนเพื่อง่ายแก่การดูแล โดยแบ่งตามพื้นที่ใกล้เคียงแต่ละคุ้มบ้าน บ้านห้วยหินฝนแบ่งออกเป็น 6 คุ้มบ้าน ดังนั้น พื้นที่ในการดูแลก็แบ่งเป็น 6 โซน ด้วยกัน นอกจากนี้ที่ดูแลการดับไฟป่าแล้ว ยังมีหน้าที่รณรงค์ให้ความรู้แก่คนในคุ้มบ้านให้รู้จักวิธีการป้องกันอันตรายจากไฟป่า วิธีการทำแนวกันไฟ การเอาตัวรอดเมื่ออยู่กลางวงไฟป่า และวิธีการดับไฟป่าอย่างถูกวิธี

ป่าชุมชนห้วยหินฝนแบ่งตามลักษณะการใช้สอยออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ป่าชุมชนอนุรักษ์ และป่าชุมชนใช้สอย ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีวิธีการทำแนวกันไฟที่ไม่เหมือนกัน เพราะป่าชุมชนอนุรักษ์ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยมีชาวบ้านเข้าไปบ่อยนัก เพราะเป็นการรบกวนธรรมชาติ นานครั้งจึงมีการรวมตัวกันไปแนวกันไฟ ส่วนป่าชุมชนใช้สอยเป็นบริเวณที่ต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะพื้นที่ป่าส่วนนี้ชาวบ้านใช้สอยบ่อยมาก และอาจเกิดไฟป่าได้บ่อยด้วย ดังนั้น บริเวณนี้จะต้องมีการทำแนวกันไฟบ่อย การทำแนวกันไฟป่าในส่วนนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการทำในหน้าแล้งเพราะป้องกันปัญหาไฟป่า

ภาพที่ 4.6 การทำแนวกันไฟ

ที่มา: (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2560)

บางพื้นที่มีใบไม้ หญ้าแห้งมาก ก็จะทำการนำมารวมกันแล้วเผาให้เกิดเป็นแนวกันไฟ วิธีการนี้ได้รับผลพลอยได้คือ มีเห็ดเกิดขึ้นในต้นฤดูฝน ซึ่งเป็นวิธีที่ชาวบ้านนิยมทำมาก

ภาพที่ 4.7 วิธีการทำแนวกันไฟ

ที่มา: (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2560)

แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนตามโครงการรักษป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง เป็นโครงการที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาธรรมชาติ ป่าไม้ และโครงการนี้เองที่ปลูกจิตสำนึกให้คนห้วยหินฝนตระหนักและให้ความสำคัญในการรักษาธรรมชาติมากยิ่งขึ้น โดยรณรงค์ให้คนในชุมชนเริ่มจากการเพาะพันธุ์ไม้ที่แต่ละคนอยากเห็นในป่าชุมชนของตนเองก่อน ต้นไม้นี้ที่ว่าเป็นได้ทั้งต้นไม้อินต้น พันธุ์พืช พันธุ์ผัก ดอกไม้ กอกล้วยไม้ และอีกหลายชนิดล้วนตามแต่ความต้องการของคนในชุมชน และเมื่อถึงวันสำคัญต่างๆ ชาวบ้านในชุมชนจะร่วมใจกันนำต้นกล้าที่ได้เพาะไว้มาปลูกในป่าชุมชน และในบริเวณชุมชนห้วยหินฝน เพื่อทดแทนต้นไม้เดิมที่โดนหักโค่นทำลายทั้งจากภัยธรรมชาติ หรือจากฝีมือคน และเพื่อความสวยงามของชุมชนอีกด้วย โครงการนี้ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2554 ซึ่งได้รับผลการตอบรับจากคนในชุมชนดีมาก จนกลายเป็นวิถีชีวิตของคนที่นี่ และปฏิบัติต่อๆ กันมาเป็นประจำทุกปี ทำให้ในชุมชนห้วยหินฝนมีบรรยากาศที่ร่มรื่น ทรัพยากรธรรมชาติมีใช้อย่างพอเพียง

แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตามโครงการกองทุนสิ่งแวดล้อม เป็นการระดมทุนเพื่อใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยให้ความรู้ความเข้าใจแก่ชาวบ้านในชุมชนว่าต้องดำเนินการอย่างไร ซึ่งชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝนมีหลากหลายอาชีพ บางคนประกอบอาชีพรับราชการก็อาสารับผิดชอบการหน่วยงานที่มีการจัดสรรงบประมาณสำหรับชุมชนในการอนุรักษ์ป่า

ทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนชาวบ้านทั่วไปก็จะใช้โอกาสในวันสำคัญต่างๆ ทางศาสนา หรือวันสำคัญของชาติ จัดทำผ้าป่าสามัคคีเพื่อการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน งบประมาณที่ได้รับมาจะนำมารวมกันเป็นกองทุนสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้กิจการของการอนุรักษ์ป่าไม้ ธรรมชาติ เช่น จัดซื้อเครื่องมือในการแผ้วถางป่า อุปกรณ์สำหรับป้องกันไฟป่า เป็นต้น (สัมภาษณ์) พัด ดิปะติง 3 สิงหาคม 2560 ราษฎรบ้านห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย)

แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตามโครงการกองทุนป่าชุมชนห้วยหินฝน ซึ่งแบ่งเขตพื้นที่รับผิดชอบออกเป็น 6 เขต ตามจำนวนหมู่บ้าน 6 บ้าน โดยให้แต่ละหมู่บ้านช่วยกันดูแลและวางแผนทรัพยากรธรรมชาติที่มีในเขตพื้นที่ของตนเอง และต้องหมั่นดูแลรักษาความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ให้ต้นไม้มันหญา ดอกไม้ และพืชต่าง ๆ ขึ้นรกรงรัง โครงการนี้จะ เป็นโครงการที่ช่วยสร้างสีสันของหมู่บ้านเพราะในแต่ละพื้นที่จะมีต้นดอกไม้ต่าง ๆ นานาชนิดปลูกไว้ด้วย ที่เห็นมีเยอะทั่วไปได้แก่ กล้วยไม้ และดอกกระเจียว ดอกพุทธรักษา และอีกหลายชนิด นอกจากนี้ ยังต้องดูแลต้นไม้ในเขตพื้นที่ที่ใช้ในการบวชป่า ซึ่งจัดให้เป็นประเพณีประจำทุกปี และ ยังต้องประสานความร่วมมือกับกลุ่มดับไฟป่าด้วย เพราะเมื่อถึงเวลาชาวบ้านในแต่ละคุ้มต้องช่วยกันจัดทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันไฟป่า ไม่ให้ไหม้ป่า และลุกลามเข้ามายังเขตพื้นที่หมู่บ้านด้วย

จากแนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนตามโครงการต่างๆ แล้ว คนในชุมชนยังต้องยึดถือและปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันของชุมชนในด้านการใช้สอยป่าชุมชนทั้ง 2 ลักษณะ คือ ป่าชุมชนอนุรักษ์ และป่าชุมชนใช้สอย ที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งถือได้ ว่าข้อตกลงเหล่านี้เป็นหลักในการปฏิบัติในบริเวณพื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมด

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านห้วยหินฝน กล่าวว่า การฟื้นฟูป่าชุมชนใช้สอยของหมู่บ้านส่วนใหญ่จะดำเนินการกล่าวข้ายข้อบังคับหรือกฎระเบียบต่าง ๆ ให้ชาวบ้านรับทราบในที่ประชุมประจำเดือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูกรหาของป่าก็จะให้สารวัตรในหมู่บ้านและแกนนำในหมู่บ้านช่วยกันสอดส่องดูแลผู้กระทำผิดเพื่อจะได้นำมาลงโทษตามข้อตกลงให้เป็นกรณีตัวอย่างแก่คนในชุมชนต่อไป ซึ่งการเน้นย้ำให้ชาวบ้านทราบถึงระเบียบที่เป็นมิตรร่วมกันนั้นจะเป็นเหมือนการเตือนสติให้แก่คนในชุมชนอย่างเกิดความมักง่ายเผลอแต่ทำที่ผ่านมามีแต่มีการกำหนดระเบียบป่าชุมชนใช้สอยขึ้นมาเป็นรูปธรรมยังไม่พบคนในชุมชนกระทำความผิดแต่อย่างใด ส่วนมากเป็นคนนอกพื้นที่ที่ไม่ทราบถึงระเบียบเหล่านี้เมื่อพบผู้กระทำผิดจะดำเนินการตักเตือน และถ้ากระทำผิดบ่อยครั้งขึ้นก็เพิ่มบทลงโทษให้หนักขึ้นต่อไป

ผู้ใหญ่บ้านห้วยมะหินฝน ยังกล่าวต่อว่า ในทุกปีชุมชนจะจัดโครงการปลูกป่าทดแทนในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันพ่อแห่งชาติ วันแม่แห่งชาติ วันเข้าพรรษา วันสำคัญต่าง ๆ โดยประสานงานร่วมกับวัด โรงเรียนเป็นประจำ และทุกเดือนจะมีกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยการให้

1. ป่าไม้ใช้สอย คือ ไม้โตเร็ว สำหรับใช้ใน คราวเรือน

2. ป่าไม้กินได้ คือ ไม้ผล

3. ป่าไม้เศรษฐกิจ คือ ไม้ที่ปลูกไว้ขายหรือไม้เศรษฐกิจ

ส่วนประโยชน์ 4 อย่าง จำแนกประโยชน์แต่ละอย่างออกเป็น

1. ป่าไม้ใช้สอย

2. ป่าไม้กินได้นำมาเป็นอาหาร ทั้งพืชกินใบ กินผล กินหัว และเป็นยาสมุนไพร

3. ป่าไม้เศรษฐกิจเป็นแหล่งรายได้ของครัวเรือน ซึ่งควรปลูกพืชหลากหลายชนิดเพื่อลดความเสี่ยงเรื่องราคาตกต่ำและไม่แน่นอน

4. ประโยชน์ในการช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ การปลูกพืชที่หลากหลายอย่างเป็นระบบ จะช่วยสร้างสมดุลของระบบนิเวศในสวน

ปัจจุบัน คณะกรรมการป่าชุมชนห้วยหินฝน และเครือข่ายต่างๆ ได้ริเริ่มและพัฒนาโครงการ "แหล่งอาหารชุมชนเพื่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนห้วยหินฝน" เพื่อพัฒนาป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารที่มีความมั่นคงและยั่งยืนตลอดจนเป็นแหล่งอาหารที่มีความปลอดภัยและดีต่อสุขภาพให้กับชาวบ้านต่อไป

โครงการนี้จัดตั้งขึ้นหลังจากที่ป่าชุมชนห้วยหินฝนเริ่มกลับมาอุดมสมบูรณ์ขึ้น จึงมองว่าเพื่อความต่อเนื่องของการอนุรักษ์ป่าเพื่อให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารของชุมชนห้วยหินฝน ควรดำเนินการต่อเนื่องต่อไป ซึ่งคำว่าแหล่งอาหารในที่นี้ มิได้หมายถึงเฉพาะอาหารที่กินแล้วอิ่มท้องเท่านั้น แต่รวมถึงอาหารทางจิตใจ อาหารสุขภาพกาย อาหารตาด้วย ทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างที่อยู่ในป่าชุมชนห้วยหินฝน อาทิเช่น ต้นไม้ ดอกไม้ พืช หญ้า ลำน้ำ ลำห้วย ฝาย ดิน ล้วนแล้วแต่เป็นแหล่งอาหารทั้งสิ้น และอาหารที่ได้จากธรรมชาติเหล่านี้ควรปลอดภัยจากสารพิษร้ายต่าง ๆ ด้วยจึงจะดีต่อสุขภาพทั้งกายและใจ สิ่งที่ได้จากป่าชุมชนห้วยหินฝนช่วยลดรายจ่ายค่าอาหารในครัวเรือนได้ ดังนั้น ชุมชนจึงได้มีความคิดเห็นร่วมกัน “จัดทำแผนที่แหล่งอาหาร” โดยจัดเก็บข้อมูลด้วยการวางแผนการสำรวจพื้นที่ ลักษณะพื้นที่ แหล่งน้ำ แหล่งต้นไม้ยืนต้น แหล่งพืช ชนิดพันธุ์และความหลากหลายของชนิดพันธุ์ เพื่อนำมาวิเคราะห์การกระจายตัวของต้นไม้ พืชอาหาร และเก็บรวบรวมข้อมูลแหล่งน้ำ ในแต่ละช่วงฤดูกาล การให้ผลผลิต โดยออกแบบเป็นแผนที่เดินดินของชุมชน และยังได้จัดให้มีการอบรมการถนอมและแปรรูปผลผลิตจากป่า ให้ความรู้เกี่ยวกับการถนอมอาหารและการแปรรูปอาหารป่าที่ถูกต้องตามหลักโภชนาการ เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหารของชุมชนในช่วงนอกฤดูกาล และยังมีกิจกรรมการใช้พืชสมุนไพรเพื่อเป็นยารักษาโรค ให้ความรู้เกี่ยวกับชนิดพืชสมุนไพรที่พบในป่าชุมชน สาธิตวิธีการปรุงยา และข้อควรระวังในการใช้พืชสมุนไพร

ป่าชุมชนห้วยหินฝนยังได้ยึดหลักทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริด้วยวิธีการ 3 วิธี คือ

1. ถ้าเลือกได้ที่เหมาะสมแล้ว ก็ทิ้งป่านั้นไว้ตรงนั้นไม่ต้องไปทำอะไรเลยป่าจะเจริญเติบโตมาเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องไปปลูกเลยสักต้นเดียว
2. ไม่ไปรังแกป่าหรือตอเขตนไม้เพียงแต่คุ้มครองให้ขึ้นเองได้เท่านั้น
3. ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเสื่อมโทรมไม่ต้องทำอะไรเพราะตอไม้ก็จะแตกกิ่งออกมาอีกถึงแม้ต้นไม้สวยแต่ก็เป็นไม้ใหญ่ได้

ส่วนการปลูกป่าในที่สูงทรงแนะนำวิธีการ ดังนี้

ใช้ไม้จำพวกที่มีเมล็ดทั้งหลายขึ้น ปลูกบนยอดที่สูงเมื่อโตแล้วออกฝักออกเมล็ดก็จะลอยตกลงมาแล้วงอกเองในที่ต่ำต่อไปเป็นการขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ ปลูกป่าต้นน้ำลำธาร หรือการปลูกป่าธรรมชาติ ทรงเสนอแนวทางปฏิบัติว่าปลูกต้นไม้ที่ขึ้นอยู่เดิม คือ ศึกษาดูก่อนว่าพืชพันธุ์ไม้ดั้งเดิมมีอะไรบ้าง แล้วปลูกแซมตามรายการชนิดต้นไม้ที่ศึกษาได้ งดปลูกไม้ผิดแผกจากถิ่นเดิม คือ ไม่ควรนำไม้แปลกปลอมต่างพันธุ์ต่างถิ่นเข้ามาปลูกโดยยังไม่ได้ศึกษาอย่างแน่ชัดเสียก่อน

แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าดิ่ง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน นอกจากใช้กระบวนการตามภูมิปัญญา ทฤษฎีทางวิชาการแล้ว สิ่งที่สำคัญที่เป็นแรงผลักดันให้ป่าห้วยหินฝนเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน ได้แก่ ผู้คนทั้งหมดทั้งหมดที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทุกคนต้องมีวิสัยทัศน์ที่ตรงกัน เช่น จะเติมเต็มเรื่องพืชผักสมุนไพรมาใช้รักษาโรคอย่างไร จะทำอย่างไรกับพืชผักที่สูญหายไป จะทำอย่างไรกับแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ให้ปลอดภัย นอกจากวิสัยทัศน์แล้วการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยพร้อมเพรียงกันที่จะลงมือทำอย่างเอาจริงเอาจังร่วมกันก็เป็นสิ่งสำคัญ อีกทั้งหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะระดับผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชน และผู้นำของหน่วยงานต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่มีส่วนร่วมในการฟื้นฟู เป็นกำลังสำคัญในการผลักดันฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินทั้งสิ้น

บทที่ 5

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

จากการวิจัย เรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นการดำเนินการศึกษาแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งทำการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง ผนวกกับการรวบรวม ข้อมูลจากเอกสาร บทความวิชาการ งานวิจัย และข้อมูลในระบบออนไลน์ โดยนำเสนอในลักษณะ ของการศึกษาเชิงพรรณนา (Descriptive Study)

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน และแนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 5 ราย ผู้นำชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบัน จำนวน 5 ราย เยาวชน จำนวน 5 ราย ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่า จำนวน 10 ราย และเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชน จำนวน 5 ราย รวมทั้งหมด 30 ราย โดยวิธีการสัมภาษณ์ โดยมีแนวคำถามที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้น รวมทั้งการจัดประชุมกลุ่มย่อย การสังเกตกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน และแผนที่ชุมชน หลังจากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนมาจำแนกข้อมูลอย่างเป็นระบบตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้

สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัย เรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ผลการวิจัย พบว่า

1. ป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย มีพื้นที่รวมประมาณ 388 ตารางกิโลเมตร เป็นป่าไม้เบญจพรรณกึ่งป่าชื้น หรือป่าผสมพลัดใบ มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน มีสภาพอากาศร้อนชื้น ระบบนิเวศน์ในป่านี้ประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้ชนิดผลัด

ใบ หรือกิ่งใบเก่าในฤดูแล้ง เพื่อจะแตกใบใหม่เมื่อเข้าสู่ฤดูฝน อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 700 เมตร ลักษณะของป่าเป็นป่าโปร่ง พื้นที่ป่าไม่รกทึบ มีต้นไม้ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ต้นไม้ใหญ่ที่เห็นได้ในป่าชุมชนมีหลายชนิด เช่น ต้นประคู้ ตะแบก มะค่า นอกจากนี้ยังมีพันธุ์ไม้ พันธุ์พืชต่าง ขึ้นอยู่ทั่วพื้นที่ ลักษณะป่าชุมชนจะเป็นที่ราบเนินเขา และเชิงเขา มีน้ำจากลำห้วยหินฝนไหลผ่านตลอดปี ในปัจจุบันป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย อยู่ในเขตป่าต้นน้ำ จึงมักประสบปัญหาการลักลอบตัดไม้ในบริเวณต้นน้ำ ซึ่งจากการลักลอบตัดไม้จึงทำให้ปริมาณอาหารป่าที่หลากหลายลดลง ทั้งนี้เป็นเพราะระบบนิเวศได้มีการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้พืช พันธุ์ไม้บางชนิด สูญพันธุ์ รวมทั้งส่งผลให้ปริมาณน้ำในต้นน้ำลำห้วยมะหินฝนลดลงด้วย ป่าชุมชนห้วยหินฝน นับเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ยังคงขาดความเหมาะสมในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่และปัจจัยสนับสนุน เช่น การอนุรักษ์และการใช้แหล่งน้ำ ความรู้ทางด้านการเกษตรของประชาชนที่ถูกต้องทั้งในด้านการปฏิบัติและความรู้ทางด้านวิชาการ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ หากไม่ได้รับการแก้ไขที่เหมาะสมอาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมส่วนอื่นที่มีความเกี่ยวข้องได้

2. วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ป่าชุมชนห้วยหินฝนมีลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่า 2 ลักษณะ คือ ป่าที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้ เรียกว่า “ป่าชุมชนอนุรักษ์” และป่าที่ชุมชนใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติในชีวิตประจำวัน เรียกว่า “ป่าชุมชนใช้สอย” โดยป่าทั้ง 2 ลักษณะมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชนที่แตกต่างกัน ป่าชุมชนอนุรักษ์ หมายความว่า ป่าที่เป็นเขตป่าต้นน้ำห้วยหินฝน ซึ่งเป็นแหล่งต้นกำเนิดของน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงพื้นที่ทำการเกษตร และเป็นแหล่งน้ำอุปโภคบริโภคให้แก่ชุมชนห้วยหินฝน ดังนั้นบริเวณในป่าชุมชนอนุรักษ์ จึงได้มีการห้ามมิให้มีการบุกรุกทำลายโดยเด็ดขาด ทุกคนจะต้องช่วยกันรักษา ส่วนป่าชุมชนใช้สอย หมายถึง บริเวณป่าชุมชนที่นอกเหนือจากป่าชุมชนอนุรักษ์ทั้งหมดแต่ทั้งนี้ต้องอยู่ในพื้นที่ที่มีเขตติดต่อตามที่กำหนดไว้เท่านั้น จากข้อกำหนดกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันของชุมชนที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักในการอนุรักษ์ธรรมชาติและมีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติด้วยความหวงแหนมากขึ้น ซึ่งวิธีการที่ใช้จัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน โดยส่วนใหญ่เป็นวิธีการแบบภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษและใช้หลักการทางวิชาการมาผสมผสานกันจนเป็นวิธีการของชุมชนห้วยหินฝนเอง ด้วยวิธีการต่าง ๆ นี้เองก่อให้เกิดโครงการเพื่อชุมชนหลากหลายโครงการ ได้แก่ โครงการกลุ่มดับไฟป่าชุมชนห้วยหินฝน โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง โครงการกองทุนสิ่งแวดล้อม โครงการกองทุนป่าชุมชนห้วยหินฝน โครงการเกษตรพอเพียง และโครงการสวนสมุนไพร

3. แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน การฟื้นฟูป่าชุมชนของชุมชนห้วยหินฝนได้ยึดระเบียบข้อตกลงร่วมกันของชุมชนอย่างเคร่งครัดมีการกำหนดบริเวณพื้นที่ให้ระบบนิเวศภายในป่าได้สร้างความสมบูรณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ และมีการปลูกป่าทดแทนซึ่งถือได้ว่าเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการอนุรักษ์และจำกัดการใช้ประโยชน์จากป่าของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และดึงคนในชุมชนร่วมกันรักษาป่ามาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ป่าชุมชนเริ่มกลับมาสมบูรณ์อีกครั้ง อีกทั้งยังน้อมนำพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในเรื่อง “ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง” มาปรับประยุกต์ใช้ ซึ่งเป็นแนวคิดของการผสมผสานการอนุรักษ์ดิน น้ำ และการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่กับความต้องการด้านเศรษฐกิจเพื่อให้คนและป่าอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกันด้วย แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน นอกจากใช้กระบวนการตามภูมิปัญญา ทฤษฎีทางวิชาการแล้ว สิ่งที่สำคัญที่เป็นแรงผลักดันให้ป่าห้วยหินฝนเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน ได้แก่ ผู้คนทั้งหมดทั้งหมดที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทุกคนต้องมีวิสัยทัศน์ที่ตรงกัน เช่น จะเต็มเต็มเรื่องพืชผักสมุนไพรมาใช้รักษาโรคอย่างไร จะทำอย่างไรกับพืชผักที่สูญหายไป จะทำอย่างไรกับแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ให้ปลอดภัย นอกจากวิสัยทัศน์แล้วการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยพร้อมเพรียงกันที่จะลงมือทำอย่างจริงจังเอาใจร่วมกันก็เป็นสิ่งสำคัญ อีกทั้งหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะระดับผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชน และผู้นำของหน่วยงานต่างๆ ส่วนแล้วแต่มีส่วนร่วมในการฟื้นฟู เป็นกำลังสำคัญในการผลักดันการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินทั้งสิ้น

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอผลการอภิปรายออกเป็น 3 ข้อ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้ เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ศึกษาวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน และศึกษาแนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

1. ข้อมูลทั่วไปของชุมชนและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ก่อตั้งขึ้นเมื่อ 151 กว่าปีที่ผ่านมา หรือประมาณปี พ.ศ. 2410 ที่มาของชื่อ “ห้วยหินฝน” เนื่องจาก

หมู่บ้านแห่งนี้มีลำธารไหลผ่าน บริเวณลำธารมีก้อนหินน้อยใหญ่จำนวนมากซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษคือสามารถใช้ลจับมีดให้คม ลับเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรได้เป็นอย่างดี จึงทำให้ชาวบ้านเก็บมาใช้และเป็นที่ยึดถือกันไปทั่ว จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน “ห้วยหินฝน” บ้านห้วยหินฝนมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 2,000 ตารางกิโลเมตร แบ่งเป็น พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตร (ไร่ นา สวน) และป่าชุมชน อ่างเก็บน้ำ และอื่น ๆ หมู่บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตั้งอยู่บนถนนแม่จัน-ฝาง ทางหลวงหมายเลข 1089 มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้าน 4 หมู่บ้าน ได้แก่ ทิศเหนือ ติดต่อกับหมู่บ้านอาหละ หมู่ที่ 2 ทิศตะวันออก ติดต่อกับหมู่บ้านใหม่เจริญ หมู่ที่ 18 ทิศตะวันตก ติดต่อกับหมู่บ้านปางสา หมู่ที่ 17 และทิศใต้ ติดต่อกับหมู่บ้านเข้าเล่าซีก้วย หมู่ที่ 16 จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านห้วยหินฝนมีจำนวน 259 ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น 1,494 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำสวน ทำนา บ้านห้วยหินฝนมีกลุ่มและองค์กรสังคม ได้แก่ กองทุนสวัสดิการสังคม กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปถั่ว กลุ่มน้ำดื่ม และกลุ่มโคมลอย ในชุมชนได้จัดทำปฏิทินชุมชนเพื่อใช้เป็นปฏิทินสำหรับทำพิธีกรรม ทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน โดยกิจกรรมต่างๆ จะสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของชุมชนห้วยหินฝน เป็นการอนุรักษ์ธรรมชาติของชุมชน เชิญชวนให้ผู้คนในชุมชนมาเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ปฏิทินนี้ได้จัดทำขึ้นทุกปี แสดงให้เห็นถึงความเหนียวแน่น แน่นแฟ้น ของทุกคนในชุมชน นอกจากนี้ยังปราชญ์ชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนห้วยหินฝน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติ เนื่องจากพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปราชญ์ชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นทำนั้นต้องมีความเกี่ยวข้องกับป่าน้ำ ลม เขา พืชพรรณต่าง ๆ นานา ด้วยทั้งสิ้น

ป่าชุมชนห้วยหินฝนมีพื้นที่รวมประมาณ 388 ตารางกิโลเมตร เป็นป่าไม้เบญจพรรณถึงป่าชื้น หรือป่าผสมผลัดใบ มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน มีสภาพอากาศร้อนชื้น ระบบนิเวศน์ในป่านี้ประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้ชนิดผลัดใบ หรือทิ้งใบเก่าในฤดูแล้ง เพื่อจะแตกใบใหม่เมื่อเข้าฤดูฝน ซึ่งป่าชุมชนห้วยหินฝนอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 700 เมตร ลักษณะของป่าชุมชนห้วยหินฝน จะเป็นป่าโปร่ง พื้นที่ป่าไม่รกทึบ มีต้นไม้ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ต้นไม้ใหญ่ที่เห็นได้ในป่าชุมชนมีหลายชนิด เช่น ต้นประดู่ ตะแบก มะค่า นอกจากนี้ยังมีพันธุ์ไม้ พันธุ์พืชต่าง ขึ้นทั่วอยู่ทั่วพื้นที่ ลักษณะป่าชุมชนจะเป็นที่ราบเนินเขา และเชิงเขา มีน้ำจากลำห้วยหินฝนไหลผ่านตลอดปี ในปัจจุบันป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่าต้นน้ำ จึงมักประสบปัญหาการลักลอบตัดไม้ในบริเวณต้นน้ำ ซึ่งจากการลักลอบตัดไม้จึงทำให้ปริมาณอาหารป่าที่หลากหลายนลดลง ทั้งนี้เป็นเพราะระบบนิเวศได้มีการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้พืชพันธุ์ไม้บางชนิดสูญพันธุ์ รวมทั้งส่งผลให้ปริมาณน้ำในต้นน้ำลำห้วยมะหินฝนลดลงด้วย ป่าชุมชนห้วยหินฝนนับเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ยังคงขาดความเหมาะสมในการใช้ประโยชน์

ของพื้นที่และปัจจัยสนับสนุน เช่น การอนุรักษ์และการใช้แหล่งน้ำ ความรู้ทางการเกษตรของประชาชนที่ถูกต้องทั้งในด้านการปฏิบัติและความรู้ทางด้านวิชาการ ปัญหาเหล่านี้ หากไม่ได้รับการแก้ไขที่เหมาะสมอาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมส่วนอื่นที่มีความเกี่ยวข้องได้ ดังที่ สมหญิง สุนทรวงษ์ (ออนไลน์) ได้กล่าวว่า โดยพื้นฐานสังคมชนบทไทยชาวบ้านล้วนอาศัยพึ่งพาป่าเพื่อปัจจัย 4 ซึ่งได้แก่ แหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม ที่มีความสำคัญต่อชีวิตมาเป็นเวลานานแล้ว นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้พึ่งพาน้ำที่มีต้นธารจากป่าเพื่อการเกษตร อาศัยผลผลิตจากป่าเป็นรายได้เสริมนอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม อีกทั้งป่ายังเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ ประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน บทบาทของป่าต่อความอยู่รอดของชุมชนจึงมีมาเนิ่นนานและไม่สามารถแยกจากกันได้ ชุมชนพื้นเมืองหรือกลุ่มชนชาติพันธุ์ และชุมชนท้องถิ่นแทบทุกแห่งมีวัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติในการจัดการและดูแลรักษาป่า เช่น ความเชื่อเรื่องผีที่ดูแลป่า รักษาต้นน้ำ แบบแผนการใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างรู้คุณค่า และมีกุศโลบายในการรักษาความสมบูรณ์ของป่าผ่านทางพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายไปตามภูมิภาคและวัฒนธรรมในแต่ละแห่ง และนันทนา บุญยานันท์ (2554, หน้า 1) ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและจำเป็นยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม การที่จะสามารถจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้มีศักยภาพที่จะอำนวยประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างสูงสุดและยั่งยืนได้นั้น จำเป็นต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนและองค์กรปกครองท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบและหลักการของ “ป่าชุมชน” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ผืนป่าไว้เพื่อประโยชน์อย่างยั่งยืนทั้งทางตรงและทางอ้อมของชุมชน ซึ่งชุมชนต้องร่วมกันวางแผน และดำเนินการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวโดยชุมชน ส่วนภาครัฐจะเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนทางด้านวิชาการ และทรัพยากรอื่น ๆ ที่จำเป็นตลอดทั้งอาจจะหาแนวทางร่วมกับภาคเอกชนที่มีกำลังด้านทุนทรัพย์ก็จะส่งเสริมให้การจัดการมีประสิทธิภาพเพิ่มสูงขึ้น ผลการวิจัยในครั้งนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ บัณฑิต ศิริรักษ์ โสภณ (2554) ได้กล่าวว่า ป่าชุมชน ถือว่าเป็นหนึ่งในฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ โดยเฉพาะการเป็นที่มาของทรัพยากรอาหาร ให้แก่ชุมชนในประเทศ และ ปกรณ์ จริงสูงเนิน (2540) กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การรวบรวมเอาหลัก วิชาการสาขาต่างๆ ทางวิทยาศาสตร์ ทางเทคนิค ทางเศรษฐศาสตร์ป่าไม้ และทางสังคมศาสตร์ มาใช้ดำเนินการในป่าชุมชน เพื่อผลในด้านการอนุรักษ์ การป้องกัน การปรับปรุงให้ดีขึ้น และวรากร ฟองกระจาย (2549, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ความหลากหลายของทรัพยากรในป่าชุมชน และมีประเด็นปัญหาหลัก อุปสรรค และเงื่อนไขในการดำเนินการต่อการจัดการป่าชุมชน คือ การขาดแคลนการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากภาครัฐและ

ผู้นำชุมชนไม่ให้ความสำคัญกับการจัดการป่าของชุมชน รวมทั้งงานวิจัยของ สุพรรณิ ไชยอำพร และกาญจนา ทองทั่ว (2549, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน : กรณีศึกษา บ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี โดยศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะเพื่อเพิ่มศักยภาพในการดูแลรักษาของชุมชนบ้านเตยงาม ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาอุปสรรคในการทำงานป่าชุมชนจะเป็นปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบป่าชุมชนบางข้อให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของชุมชน การสร้างผู้นำรุ่นที่สองเพื่อสืบทอดการทำงาน รวมทั้งการขาดการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานราชการในระดับอำเภอ

2. วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนตำบลป่าติง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ป่าชุมชนห้วยหินฝน เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่า และภูเขา ซึ่งล้วนแต่สร้างสรรค์มาจากธรรมชาติทั้งสิ้น ผู้คนในชุมชนจึงได้อยู่อาศัยร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเป็นมิตรพึ่งพากันในแบบเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดังเช่นคำว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” ป่าชุมชนห้วยหินฝน มีเนื้อที่ประมาณ 388 ตารางกิโลเมตร จากการที่มีอาณาเขตของป่าชุมชนกว้างขวาง ทำให้ประโยชน์ที่ชุมชนได้จากป่าชุมชนห้วยหินฝนจึงได้มาอย่างมากมายมหาศาล แต่ประโยชน์ที่ได้มาจากป่านั้นเมื่อใช้ไปนานวัน และใช้เป็นประจำอย่างต่อเนื่อง ย่อมทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในอยู่ป่าในลดลงได้เช่นกัน เมื่อทรัพยากรธรรมชาติลดลงย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งในการดำรงชีวิตที่เคยพึ่งพาปัจจัย 4 จากป่าชุมชน คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค และในด้านสภาพดินฟ้าอากาศด้วย เช่น ความแห้งแล้ง และปัญหาน้ำป่าไหลหลาก ซึ่งผลต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติทั้งสิ้น

ป่าชุมชนห้วยหินฝนมีลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่า 2 ลักษณะ คือ ป่าที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้ เรียกว่า “ป่าชุมชนอนุรักษ์” และป่าที่ชุมชนใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติในชีวิตประจำวัน เรียกว่า “ป่าชุมชนใช้สอย” โดยป่าทั้ง 2 ลักษณะมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชนที่แตกต่างกัน ป่าชุมชนอนุรักษ์ หมายความว่า ป่าที่เป็นเขตป่าต้นน้ำห้วยหินฝน ซึ่งเป็นแหล่งต้นกำเนิดของน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงพื้นที่ทำการเกษตร และเป็นแหล่งน้ำอุปโภคบริโภคให้แก่ชุมชนห้วยหินฝน ดังนั้นบริเวณในป่าชุมชนอนุรักษ์ จึงได้มีการห้ามมิให้มีการบุกรุกทำลายโดยเด็ดขาด ทุกคนจะต้องช่วยกันรักษา ส่วนป่าชุมชนใช้สอย หมายถึง บริเวณป่าชุมชนที่นอกเหนือจากป่าชุมชนอนุรักษ์ทั้งหมดแต่ทั้งนี้ต้องอยู่ในพื้นที่ที่มีเขตติดต่อตามที่กำหนดไว้เท่านั้น จากการกำหนดกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันของชุมชนที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักในการอนุรักษ์ธรรมชาติและมีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติด้วยความหวงแหนมากขึ้น ซึ่งวิธีการที่ชุมชนห้วยหินฝน โดยส่วนใหญ่เป็นวิธีการแบบภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษและใช้หลักการทางวิชาการมาผสมผสานกันจนเป็นวิธีการของชุมชนห้วยหินฝนเอง ความเชื่อ พิธีกรรมที่ใช้ในการ

จัดการป่าของชุมชน เช่น การทำพิธีกรรมการบวชป่า พิธีกรรมการสืบชะตาป่า และพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น จากที่คนชุมชนห้วยหินฝนต่างร่วมแรงร่วมใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงก่อให้เกิดโครงการด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากมายหลายด้าน และโครงการเพื่อชุมชนหลากหลายโครงการ ได้แก่ โครงการกลุ่มดับไฟป่าชุมชนห้วยหินฝน โครงการรักษาป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง โครงการกองทุนสิ่งแวดล้อม โครงการกองทุนป่าชุมชนห้วยหินฝน โครงการเกษตรพอเพียง และโครงการสวนสมุนไพร ดังที่ สารานุกรมไทยวิถีพิเศษ (2554, หน้า 1) กล่าวถึงการจัดการป่าชุมชนว่าเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชนและองค์กรชุมชน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน เป็นป่าที่ประชาชนเข้าไปใช้สอยตามวิถีชีวิตของคนทุกคนในชุมชนนั้น ทั้งเรื่องการทำมาหากิน ระบบครอบครัวเครือญาติ ประเพณีความเชื่อ อำนาจและกฎระเบียบในป่าชุมชน ป่าชุมชนจึงมีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับลักษณะภูมินิเวศและวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนในท้องถิ่น และสหวิทยา วิเศษ (2551) ศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่เกิดขึ้นมาจากกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มเครือญาติ กลุ่มวัฒนธรรมในหมู่บ้าน ที่มาร่วมกันต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจากภายนอกที่มาจากทิศทางการพัฒนาสมัยใหม่ ทำให้เกิดกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยมที่มองเห็นทรัพยากรเป็นสินค้า โดยอาศัยกลไกของรัฐที่รวบอำนาจในการจัดการทรัพยากรเอาไว้ที่ส่วนกลาง ปฏิเสธสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนดั้งเดิมหลายชุมชนได้รับผลกระทบจากกระแสทุนนิยมอย่างหนัก บางชุมชนได้มีการปรับตัวต่อสู้กับกระแสการพัฒนาโดยใช้พลังชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวเป็นองค์กร หรือเครือข่ายขององค์กรชุมชน ที่พยายามรักษาสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนเองมีกระบวนการแก้ไขปัญหาซึ่งต้องอาศัยศักยภาพ การเรียนรู้ความสามารถที่ตนเองมีอยู่ โดยริเริ่มค้นหาสาเหตุของปัญหาต่างๆ และแสวงหาแนวทางแก้ไข โดยผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยน พูดคุย เสนวนาและทำกิจกรรมซ้ำแล้วซ้ำเล่าเพื่อหาทางออกอย่างเป็นรูปธรรม เริ่มจากการแก้ปัญหาในระดับชุมชนแล้วขยายไปยังการแก้ปัญหาระหว่างชุมชน โดยชาวบ้านมีกรอบแนวคิดพื้นฐานอยู่ที่การเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญา ความสามารถและศักยภาพของชาวบ้านในการกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรอย่างสมดุลทั้งในด้านการใช้สอยและการอนุรักษ์ที่ได้มีการสั่งสมภูมิปัญญาองค์ความรู้มาเป็นเวลาหลายร้อยปี จากผลการวิจัยที่ได้มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ สามารถ สุมนิจิตราภรณ์ (2548, บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “การจัดการป่าไฟโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่โครงการพัฒนาออยตุง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย” พบว่า ชุมชนมีการพัฒนารูปแบบการจัดการป่าไฟที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยทาง

โครงการพัฒนาออยตุงได้เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ ทั้งในด้านการกำหนดระเบียบและการจัดการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ชุมชนมีการจัดการป่าไม้ได้อย่างมีความเหมาะสมด้วยการกำหนด กติกาในการที่จะไม่ใช้ประโยชน์เกิดกำลังการผลิตไม้ และสร้างจิตสำนึกร่วมกันของคนในชุมชนที่จะต้องดำเนินตามกติกาที่ร่วมกันสร้างไว้ อีกทั้งชุมชนยังสามารถนำเอาความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการดำเนินงานมาปรับปรุงและแก้ไขปัญหาร่วมกัน เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นต่อไปในอนาคต ถือเป็น การเพิ่มขีดความสามารถของท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน และงานวิจัยของจรรยา สีสื่อ (2542, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้านหนองไผ่ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดขอนแก่น โดยทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยและศึกษาคณะสนทนากลุ่ม ด้วยการสัมภาษณ์และการสังเกต ซึ่งผู้ให้ข้อมูลมาจากผู้รู้ และชาวบ้านหนองไผ่ที่เคยใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ผลวิจัยพบว่า ชาวบ้านหนองไผ่และบริเวณใกล้เคียงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนกุง เพื่อเป็นแหล่งอาหาร แหล่งยาสมุนไพร แหล่งไม้สำหรับปลูกอาคารสิ่งก่อสร้าง ด้านแนวทางและมาตรการในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้านหนองไผ่และบริเวณใกล้เคียง ได้แก่ 1) ใช้คุณลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านบนพื้นฐานของลักษณะชุมชนดั้งเดิม วิถีชีวิตของชุมชนจารีตในการนับถือผู้อาวุโสของชุมชน ระบบการแบ่งมรดกในครอบครัว ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ และกฎระเบียบของชุมชน 2) ใช้ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในหมู่บ้าน ซึ่งเกิดจากความตระหนักในคุณประโยชน์ของป่าไม้ที่เคยสมบูรณ์ และกำลังถูกทำลาย และ 3) ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐและพระราชบัญญัติป่าไม้พร้อมกับแนวทางในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหนองไผ่ ประกอบระบบสังคมวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวบ้าน อีกทั้งยังตรงกับผลงานวิจัยของ นรชาติ วงศ์วันดี (2554, บทคัดย่อ) ได้วิจัยในเรื่อง ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านดงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านได้แบ่งป่าเป็น 4 ประเภท คือ 1) ป่าประเพณี โดยถือว่าเป็นบริเวณสำหรับประกอบพิธีกรรมทั้งหมดเป็นป่าประเพณี 2) ป่าขุนน้ำเป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภค อุปโภคและใช้ในการเกษตร 3) ป่าใช้สอยเป็นแหล่งอาหารและเชื้อเพลิงของชาวบ้านและ 4) ป่าอนุรักษ์ เป็นแหล่งผลไม้และสมุนไพร ซึ่งการกำหนดขอบเขตป่าชาวบ้านใช้แนวสันเขาและร่องห้วยเป็นตัวกำหนดเขตโดยระบบการจัดการป่าชุมชนในแต่ละประเภท จะกำหนดระดับการใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลป่าแตกต่างกันไป

3. แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน คนในชุมชนห้วยหินฝนให้ความสำคัญกับธรรมชาติมาก เนื่องจากมีความผูกพันกับธรรมชาติ ธรรมชาติให้บ้าน ให้อาหาร ให้รายได้ และให้สุขภาพที่แข็งแรง ดังนั้น ชาวบ้านจึงตระหนักถึงความสำคัญในรักษาธรรมชาติ แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน จึงเป็นเรื่องที่ไม่ยากแก่การเข้าใจของคนในชุมชน เมื่อถึงเวลาทุกคนจะให้ความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดีในการฟื้นฟูป่า เช่น การต่อตั้งกลุ่มดับไฟป่าชุมชนห้วยหินฝน ตั้งขึ้นเพราะความต้องการของชุมชน เพื่อดูแลสอดส่องความปลอดภัยของป่าชุมชนโดยเฉพาะ โดยจัดการให้มีการจัดเวรยามออกดูแลพื้นที่ภายในป่า แต่เนื่องด้วยป่าชุมชนห้วยหินฝนมีขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงได้แบ่งออกเป็นแต่ละโซนเพื่อง่ายแก่การดูแล โดยแบ่งตามพื้นที่ใกล้เคียงแต่ละหมู่บ้าน บ้านห้วยหินฝนแบ่งออกเป็น 6 กลุ่มบ้าน ดังนั้น พื้นที่ในการดูแลก็แบ่งเป็น 6 โซน ด้วยกัน นอกจากนี้ที่ดูแลการดับไฟป่าแล้ว ยังมีหน้าที่รณรงค์ให้ความรู้แก่คนในหมู่บ้านให้รู้จักวิธีการป้องกันอันตรายจากไฟป่า วิธีการทำแนวกันไฟ การเอาตัวรอดเมื่ออยู่กลางวงไฟป่า และวิธีการดับไฟป่าอย่างถูกวิธี อีกทั้งการทำแนวกันไฟป่า จากการที่ป่าชุมชนห้วยหินฝนแบ่งตามลักษณะการใช้สอยออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ป่าชุมชนอนุรักษ์ และป่าชุมชนใช้สอย ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีวิธีการทำแนวกันไฟที่ไม่เหมือนกัน เพราะป่าชุมชนอนุรักษ์ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยมีชาวบ้านเข้าไปบ่อยนัก เพราะเป็นการรบกวนธรรมชาติ นานครั้งจึงมีการรวมตัวกันไปแนวกันไฟ ส่วนป่าชุมชนใช้สอยเป็นบริเวณที่ต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะพื้นที่ป่าส่วนนี้ชาวบ้านใช้สอยบ่อยมาก และอาจเกิดไฟป่าได้บ่อยด้วย ดังนั้น บริเวณนี้จะต้องมีการทำแนวกันไฟป่าบ่อย การทำแนวกันไฟป่านั้นส่วนใหญ่จะเป็นการทำในหน้าแล้งเพราะป้องกันปัญหาไฟป่า นอกจากนี้ แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนตามโครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง เป็นโครงการที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาธรรมชาติ ป่าไม้ และโครงการนี้เองที่ปลูกจิตสำนึกให้คนห้วยหินฝนตระหนักและให้ความสำคัญในการรักษาธรรมชาติมากยิ่งขึ้น โดยรณรงค์ให้คนในชุมชนเริ่มจากการเพาะพันธุ์ไม้ที่แต่ละคนอยากเห็นในป่าชุมชนของตนเองก่อน ต้นไม้นี้ว่านี่เป็นได้ทั้งต้นไม้อินต้น พันธุ์พืช พันธุ์ผัก ดอกไม้ กล้วยไม้ และอีกหลายชนิดล้วนตามแต่ความต้องการของคนในชุมชน และเมื่อถึงวันสำคัญต่าง ๆ ชาวบ้านในชุมชนจะร่วมใจกันนำต้นกล้าที่ได้เพาะไว้มาปลูกในป่าชุมชน และในบริเวณชุมชนห้วยหินฝน เพื่อทดแทนต้นไม้เดิมที่โดนหักโค่นทำลายทั้งจากภัยธรรมชาติ หรือจากฝีมือคน และเพื่อความสวยงามของชุมชนอีกด้วย แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตามโครงการกองทุนสิ่งแวดล้อม เป็นการระดมทุนเพื่อใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยให้ความรู้ความเข้าใจแก่ชาวบ้านในชุมชนว่าต้องดำเนินการอย่างไร ซึ่งชาวบ้านในชุมชนห้วยหินฝนมีหลากหลายอาชีพ บางคนประกอบอาชีพรับราชการก็อาสารับผิดชอบการหน่วยงานที่มีการจัดสรรงบประมาณสำหรับชุมชนในการอนุรักษ์ป่า

ทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนชาวบ้านทั่วไปก็จะใช้โอกาสในวันสำคัญต่าง ๆ ทางศาสนา หรือวันสำคัญ ของชาติ จัดทำผ้าป่าสามัคคีเพื่อการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน งบประมาณที่ได้รับมาจะนำมา รวมกันเป็นกองทุนสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้กิจการของการอนุรักษ์ป่าไม้ ธรรมชาติ เช่น จัดซื้อเครื่องมือ ในการแผ้วถางป่า อุปกรณ์สำหรับป้องกันไฟป่า เป็นต้น และแนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตามโครงการกองทุนป่าชุมชนห้วยหินฝน ซึ่งแบ่งเขตพื้นที่รับผิดชอบออกเป็น 6 เขต ตามจำนวน กลุ่มบ้าน 6 บ้าน โดยให้แต่ละกลุ่มบ้านช่วยกันดูแลและวางแผนทรัพยากรธรรมชาติที่มีในเขตพื้นที่ ของตนเอง และต้องหมั่นดูแลรักษาความสะอาดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ให้ต้นไม้ ต้นหญ้า ดอกไม้ และพืชต่าง ๆ ขึ้นรกรุงรัง โครงการนี้จะเป็นโครงการที่ช่วยสร้างสีสันของหมู่บ้านเพราะใน แต่ละพื้นที่จะมีต้นดอกไม้ต่าง ๆ นานาชนิดปลูกไว้ด้วย ที่เห็นมีเยอะทั่วไปได้แก่ กล้วยไม้ และดอก กระเจียว ดอกพุทธรักษา และอีกหลายชนิด นอกจากนี้ ยังต้องดูแลต้นไม้ในเขตพื้นที่ที่ใช้ในการ บวชป่า ซึ่งจัดให้เป็นประเพณีประจำทุกปี และยังต้องประสานความร่วมมือกับกลุ่มดับไฟป่าด้วย เพราะเมื่อถึงเวลาชาวบ้านในแต่ละกลุ่มต้องช่วยกันจัดทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันไฟป่า ไม่ให้ไหม้ป่า และลูกหลานเข้ามายังเขตพื้นที่หมู่บ้านด้วย

การฟื้นฟูป่าชุมชนของชุมชนห้วยหินฝนได้ยึดระเบียบข้อตกลงร่วมกันของชุมชนอย่าง เกร่งครัดมีการกำหนดบริเวณพื้นที่ให้ระบบนิเวศภายในป่าได้สร้างความสมบูรณ์ ที่เป็นไปตาม ธรรมชาติ และมีการปลูกป่าทดแทนซึ่งถือได้ว่าเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการอนุรักษ์และจำกัดการใช้ ประโยชน์จากป่าของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และดึงคนในชุมชนร่วมกันรักษาป่ามาอย่าง ต่อเนื่องทำให้ป่าชุมชนเริ่มกลับมาสมบูรณ์อีกครั้ง อีกทั้งยังน้อมนำพระราชดำรัสของ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในเรื่อง "ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง" มาปรับ ประยุกต์ใช้ ซึ่งเป็นแนวคิดของการผสมผสานการอนุรักษ์ดิน น้ำ และ การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่กับความต้องการด้านเศรษฐกิจเพื่อให้คนและป่าอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกันด้วย แนวทางการ ฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนใน ชุมชนอย่างยั่งยืน นอกจากใช้กระบวนการตามภูมิปัญญา ทฤษฎีทางวิชาการแล้ว สิ่งที่สำคัญที่เป็น แรงผลักดันให้ป่าห้วยหินฝนเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน ได้แก่ ผู้คนทั้งหมดทั้งหมดที่มีส่วน เกี่ยวข้อง ทุกคนต้องมีวิสัยทัศน์ที่ตรงกัน เช่น จะเติมเต็มเรื่องพืชผักสมุนไพรมาใช้รักษาโรคอย่างไร จะทำอย่างไรกับพืชผักที่สูญหายไป จะทำอย่างไรกับแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ให้ปลอดภัย นอกจาก วิสัยทัศน์แล้วการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยพร้อมเพรียงกันที่จะลงมือทำอย่างจริงจังอย่างจริงจังก็ เป็นสิ่งสำคัญ อีกทั้งหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะระดับผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชน และผู้นำของหน่วยงาน ต่างๆ ล้วนแล้วแต่มีส่วนร่วมในการฟื้นฟู เป็นกำลังสำคัญในการผลักดันการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหิน ทั้งสิ้น ดังที่กรมทรัพยากรป่าไม้ (2555, หน้า 1-3) ระบุว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มี

ความสำคัญอย่างยิ่งต่อสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่น ๆ เพราะป่าไม่มีประโยชน์ทั้งการเป็นแหล่งวัตถุดิบของปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคสำหรับมนุษย์ และยังมีประโยชน์มากมายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม และ สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2550, หน้า 52-53) ได้กล่าวไว้ว่า ป่าชุมชนถือเป็นป่าไม้ธรรมชาติ หรือป่าไม้เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน และได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบป่าไม้ที่มีต่อกัน เป็นขบวนการทางสังคมด้านหนึ่ง ทำให้เราควรมองความสัมพันธ์นี้เป็นองค์รวม รวมถึงการดำรงอยู่ของป่าชุมชน ย่อมเป็นตัวชี้วัด ว่าระบบทั้งสองนั้น ต่างพึ่งพาอาศัย และช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และป่าชุมชนยังคงเป็นตัวการทำให้เกิดการพัฒนา และอนุรักษ์ ฟื้นฟูธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมและตอบสนองต่อ เศรษฐกิจในการยังชีพของคนในชุมชน โดยให้ประชาชนเป็นผู้ได้รับประโยชน์เป็นผู้ควบคุมดำเนินการ โดยมีองค์กรประชาชนเป็นแกนนำรวมทั้งมีการตั้งกฎเกณฑ์ขึ้น เพื่อใช้ในการบังคับและลงโทษ เมื่อมีการฝ่าฝืน ซึ่งการดำเนินงานของป่าชุมชนก็เป็นแนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลาง เพื่อให้ท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง ดังนั้นป่าชุมชนจะเกิดผลสำเร็จได้นั้น ต้องมีองค์กรประชาชนที่เข้มแข็งเข้ามาดำเนินการเพื่อที่จะเกิดการพัฒนาป่าชุมชนอย่างยั่งยืน บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ (2554) ได้กล่าวว่า ป่าชุมชน ถือเป็นหนึ่งในฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ โดยเฉพาะการเป็นที่มาของทรัพยากรอาหาร ให้แก่ชุมชนในประเทศ และ ปกรณ์ จริงสูงเนิน (2540) กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การรวบรวมเอาหลัก วิชาการสาขาต่างๆ ทางวิทยาศาสตร์ ทางเทคนิค ทางเศรษฐศาสตร์ป่าไม้ และทางสังคมศาสตร์ มาใช้ดำเนินการในป่าชุมชน เพื่อผลในด้านการอนุรักษ์ การป้องกัน การปรับปรุงให้ดีขึ้น ผลที่ได้จากการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของ นันธวัช วงเวียน (2553, บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านดอนหมู อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ควรปิดป่าตลอดช่วงหน้าฝน 6-8 เดือนต่อปี เพื่อให้ป่าฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ ควรสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ในการกำหนดแนวเขตและทำแนวถนนรอบป่าป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า เพิ่มค่าธรรมเนียมในการขอใช้ไม้จากป่าและต้องปลูกทดแทนเป็น 4 เท่าของจำนวนที่ตัดและต้องดูแลต้นไม้ที่ปลูกอย่างน้อย 2 ปี ควรมีคณะกรรมการตรวจสอบการปลูกและการดูแลรักษาต้นไม้ที่ปลูกและควรนำพิธีกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าโดยทำเป็นงานบุญประจำปีให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมจะทำให้เยาวชนให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่ามากขึ้น และงานวิจัยของ ชลธิชา กำลังทรัพย์ (2554, บทคัดย่อ) วิจัยเกี่ยวกับแนวทางการฟื้นฟูนิเวศภูมิทัศน์ป่าไม้ในพื้นที่แนวกันชน : กรณีศึกษาพื้นที่แนวกันชน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ผลการศึกษาพบว่า แนวทางที่เหมาะสมในการจัดการและฟื้นฟูนิเวศภูมิทัศน์ป่าไม้ ได้แก่ 1) การฟื้นฟูสภาพพื้นที่ก่อนปลูกป่านิเวศภูมิทัศน์

มิใช่เป็นเพียงแค่การปลูกป่าเท่านั้น แต่ควรคำนึงถึงโครงสร้างของภูมิทัศน์ป่าธรรมชาติและความหลากหลายของระบบนิเวศ 2) การเข้ามีส่วนร่วมสนับสนุนโครงการของทางภาครัฐทั้งในเรื่องเงินทุน เทคนิค วิธีการ ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 หน่วยงานภาครัฐและเอกชนควรมีการส่งเสริมกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่าชุมชน เพื่อให้ทุกคนมีความตระหนักและวางแผนในทรัพยากรอันมีค่าของตนเองและชุมชน

1.2 ควรจัดตั้งกลุ่มเฉพาะกิจเพื่อสานต่อกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่าชุมชนขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางการกระจายความรู้เกี่ยวกับวิธีในการฟื้นฟูป่าชุมชน

1.3 ควรมีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เยาวชน คนรุ่นหลังมีความสนใจในกิจกรรม และสามารถสานต่อกิจกรรมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน และถาวรต่อไปได้

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรทำการวิจัยในวิธีการปรับสภาพภูมิทัศน์ และการเลือกชนิดพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับป่าชุมชนห้วยหินฝน เพื่อช่วยส่งเสริมในด้านภูมิทัศน์และความหลากหลายของระบบนิเวศป่าชุมชนห้วยหินฝนอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งจะส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนบ้านห้วยหินฝนให้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

2.2 ควรศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน เพื่อทราบถึงสภาพปัญหาและปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่าห้วยหินฝน จะได้นำมาปรับประยุกต์ใช้สร้างความเข้าใจอันดีร่วมกันในชุมชน และรวมพลังในการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝนให้มีสภาพที่อุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืน

2.3 ควรศึกษาวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนเพื่อเป็นป่าชุมชนต้นแบบพลังชุมชน เพื่อหาแนวทางวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนที่มาจากพลังความคิดของคนในชุมชนห้วยหินฝน โดยไม่หวังพึ่งพาหน่วยงานจากภาครัฐหรือเอกชน หรืองบประมาณจากหน่วยงานภายนอก เพื่อให้ป่าชุมชนห้วยหินฝนเป็นป่าชุมชนต้นแบบที่ได้รับการพัฒนาและมีวิธีการจัดการจากชุมชนอย่างแท้จริง และมีความยั่งยืนตลอดไป

บรรณานุกรม

- กรมทรัพยากรป่าไม้. (2555). **นโยบายการป่าไม้แห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรป่าไม้.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2555). **นโยบายการป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528**.
 ค้นเมื่อ 12 พฤษภาคม 2558, จาก <http://pirun.ku.ac.th/~fforwpk/document/policy.html>
- กาญจนา ทองทั่ว. (2549). การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน : กรณีศึกษาบ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอ
 เจียงใน จังหวัดอุบลราชธานี. **วารสารพัฒนาสังคม**, 8(1), 229-288.
- เกษม จันทร์แก้ว และสามัคคี บุญยะวัฒน์. (2538). **การจัดการทรัพยากรป่าไม้**. กรุงเทพฯ:
 คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- โกมล แพรกทอง. (2533). **ป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชน
 กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ.
- จริยา ลีต้อ. (2542). **การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้านหนองไผ่ ตำบลหนองไผ่
 อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดขอนแก่น**. การศึกษาค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
 สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2532). **ความหมายของป่าและชุมชน**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชญาณิศา เกตุแก้ว. (2555). **กระบวนการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านแม่เจดีย์ใหม่
 ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย**. การค้นคว้าแบบอิสระปริญญา
 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชลธิชา กำลังทรัพย์. (2554). **แนวทางการฟื้นฟูนิเวศภูมิทัศน์ป่าไม้ในพื้นที่แนวกันชน: กรณีศึกษา
 พื้นที่แนวกันชน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ**. การค้นคว้าอิสระปริญญา
 ภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม ภาควิชาการออกแบบ
 และวางผังชุมชนเมือง มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- โชติ เพชรชื่น. (2529). **การประเมินหลักสูตร เอกสารการประชุมเรื่องการประเมินและพัฒนา
 หลักสูตรการศึกษา ระดับปริญญาตรี**. กรุงเทพฯ:
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- ดิชพงศ์ พงศ์ภัทรชัย. (2556). งานวิจัยเชิงกรณีศึกษา อีกทางเลือกของงานวิจัย. **วารสารวิชาชีพบัญชี**,
 9(24), 85-102.

- นรชาติ วงศ์วันดี. (2554). ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านดงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นันทนา บุญยานันท์. (2554). การประเมินมูลค่าการพึงพิงป่าชุมชน กรณีศึกษา : ป่าชุมชนบ้านช่องแคบ จังหวัดกาญจนบุรี เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการระดับชาติ “ป่าชุมชนไทยเพื่อการปฏิรูปสังคมที่เป็นธรรมและยั่งยืนภายใต้การเปลี่ยนแปลง. (หน้า 97-106). วันที่ 14-15 ธันวาคม 2554 โรงแรมมารายการ์เด็น ถนนพหลโยธิน เขตจตุจักร กรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: เครือข่ายป่าชุมชนประเทศไทย แผนงานประเทศไทย และศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก.
- นันทวัช วงเวียน. (2553). การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านดอนหม้อ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี. การศึกษาอิสระปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน). (2560). โครงการรักษ้ำป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง. ค้นเมื่อ 16 กันยายน 2560, จาก http://www.84tambonsforking.com/th/sufficient_background.aspx.
- บัณฑิต อ่อนคำ. (2547). การระดมความคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่อปัญหาแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพจากภาคสนาม. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยทางสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ. (2554). ความมั่นคงแนวใหม่. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ปกรณ์ จริงสูงเนิน. (2540). แนวคิดและแนวทางในการดำเนินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทย เพื่อเร่งรัดฟื้นฟูต้นน้ำลำธาร. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ โครงการ รฟต.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (2557). ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ. ค้นเมื่อ 12 พฤษภาคม 2558, จาก http://www.chaipat.or.th/site_content/68-4/254-theory-developed-forest-restoration.html
- ยาใจ พงษ์บริบูรณ์. (2553). การศึกษาแบบกรณีศึกษา: Case Study. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 33(4), 42-50.
- รตยา จันทรเทียร. (2554). มุลินธิสืบนาละเสถียร. กรุงเทพฯ: บুকโปรโมชันแอนด์เซอร์วิส.
- วรากร ฟองกระจาย. (2549). ปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่. การค้นคว้าแบบอิสระปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์) สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ศุภัทธา ผลเพิ่ม. (2551). **กระบวนการในการจัดการป่าเศรษฐกิจชุมชนบ้านหัวทุ่ง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่**. การค้นคว้าแบบอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2550). **การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า**. กรุงเทพฯ: คณะทำงานรางวัลลูกโลกสีเขียว.
- สมหญิง สุนทรวงษ์. (2560). **ป่าชุมชนกับสังคมไทย**. ค้นเมื่อ 16 กันยายน 2560, จาก https://www.recoftc.org/sites/default/files/uploaded_files/2%20ป่าชุมชนกับสังคมไทย_สมหญิง.pdf
- สามารถ สุมโนจิตรภรณ์. (2548). **การจัดการป่าไฟโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาพื้นที่โครงการพัฒนาโดยตุง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อย่างยั่งยืน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สารานุกรมวิกิพีเดีย. (2557). **ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของปวงชนท้องถิ่นดั้งเดิม**. ค้นเมื่อ 12 พฤษภาคม 2558, จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของปวงชนท้องถิ่นดั้งเดิม>.
- สำนักจัดการที่ดินป่าไม้. (2560). **พื้นที่ป่าของประเทศไทย ปี พ.ศ. 2516-2559**. ค้นเมื่อ 16 กันยายน 2560, จาก <http://forestinfo.forest.go.th/Content/file/stat2559/Table%201.pdf>
- สุพรรณิ ไชยอำพร และ กาญจนา ทองทั่ว. (2549). **การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน: กรณีศึกษาบ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี**. วารสารพัฒนาสังคม. 8(1)
- สุภางศ์ จันทวานิช. (2543). **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพร อินชะ. (2551). **กระบวนการพัฒนาฐานข้อมูลอาหารจากป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์) สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสน่ห์ จามริก. (2536). **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1: ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แผนที่

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงอาณาเขตป่าชุมชนห้วยหินฝน

ภาคผนวก ข

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง “วิธีการจัดการและฟื้นฟูป่าชุมชนให้เป็นแหล่งอาหารชาวบ้าน กรณีศึกษาชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย”

*****

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

1. เพศ ( ) ชาย ( ) หญิง
2. อายุ ( ) น้อยกว่า 40 ปี ( ) อายุ 41 – 60 ปี ( ) มากกว่า 60 ปี
3. ระดับการศึกษา ( ) ต่ำกว่าปริญญาตรี ( ) สูงกว่าปริญญาตรี

ส่วนที่ 2 แนวคำถามในการสัมภาษณ์

1. ข้อมูลทั่วไปและสภาพปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
  - 1.1 ท่านรู้จักป่าชุมชนห้วยหินฝนหรือไม่
  - 1.2 ท่านเคยทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนห้วยหินฝนว่าเป็นอย่างไร
  - 1.3 ท่านทราบถึงปัญหาของป่าชุมชนห้วยหินฝนหรือไม่ เป็นอย่างไรบ้าง
  - 1.4 หากต้องการแก้ไขปัญหাপ่าชุมชนห้วยหินฝน ควรทำอย่างไรบ้าง
2. วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
  - 2.1 ป่าชุมชนห้วยหินฝนที่ท่านรู้จักเป็นอย่างไรบ้าง
  - 2.2 ท่านทราบถึงวิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนหรือไม่ เป็นอย่างไร
  - 2.3 วิธีการจัดการป่าชุมชนห้วยหินฝนทำให้เกิดผลดีอย่างไร เกิดอะไรขึ้นบ้าง
3. แนวทางการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ให้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน
  - 3.1 หากต้องการฟื้นฟูป่าชุมชนห้วยหินฝน ท่านคิดว่าต้องทำอย่างไรบ้าง

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – นามสกุล	นางมาลา จินดาลวง
วัน/เดือน/ปีเกิด	6 เมษายน พ.ศ. 25486
ที่อยู่ ปัจจุบัน	121 ซอย 9 14 บ้านห้วยหินฝน หมู่ที่ 14 ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย 57110
เบอร์โทรศัพท์	081 1115 009
อีเมล	malajindaluong@gmail.com
สถานที่ทำงาน	สวนคนต้นแบบ บ้านแม่มาลา จินดาลวง
ประวัติการศึกษา	- ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนป่าซางวิทยาคม อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน - ระดับอาชีวศึกษาชั้นสูง คหกรรมแผนกผ้าและเครื่องแต่งกาย อาหารและโภชนาการ โรงเรียนการช่างสตรีเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ - ระดับปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน จังหวัดสมุทรสงคราม
ประวัติการทำงาน	1. อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนบ้านป่าสัก ตำบลป่าจิว อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย 2. สตรีอาสาสมัครรักษาดินแดนจังหวัดเชียงราย 3. คนต้นแบบโครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบลวิถีพอเพียง 4. แม่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดีเด่นภาคเหนือ มหาวิทยาลัยมหิดล ประจำปี 2554 5. แม่ดีเด่นผู้ทำประโยชน์ต่อสังคม แม่ผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม จังหวัดเชียงราย ประจำปี 2554 6. เกษตรกรดีเด่น สาขาเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดเชียงราย ประจำปี 2557 7. ปราชญ์เกษตร 72 ปี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์